

EXTEMPORE

RIJK IN NIJMEGEN

www.ru.nl/extempore

Nijmegen 33 (2014) 1

Ex TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Hoofredacteur:
Suzanne de Lijser

Redactie:
Maartje A.B.
Christoph van den Belt
Dana van Beurden
Wouter Egelmeers
Martijn Eickhoff
Renée van Haperen
Robin Hoeks
Wim de Jong
Jan Kuys
Suzanne de Lijser
Lidewij Nissen
Joost Rosendaal
Lema Salah
Robin Satter
Lennert Savenije
Joost Snaterse
Youri Verrijt

Eindredactie:
Maartje A.B.
Lidewij Nissen

Lay-out:
Maartje A.B.

Druk:
Publisher Partners

Afbeeldingen omslag:

Boven: Barnstenen slapende Amor. Museum Het Valkhof Nijmegen
Onder: Kaart van Nijmegen. J. Blaeu, *Atlas van Loon* (1649). [http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Novio_Magum_-_Nijmegen_\(J.Blaeu,_1649\).jpg](http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Novio_Magum_-_Nijmegen_(J.Blaeu,_1649).jpg) (12-08-2014).

Aankondiging 2-2014:

Tekening uit 1230 AD. <http://marini.dreamwidth.org/606577.html> (12-08-2014).

Jaargang 33 (2014), afl.1
ISSN 1566-1717
Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Ex Tempore wordt uitgegeven door de Vereniging Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, bestaande uit studenten en medewerkers verbonden aan de afdeling Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.
Doel is, door middel van wetenschappelijke essays, vakinhoudelijke rubrieken en recensies informatie te verschaffen over het historisch bedrijf aan de RU, over geschiedbeoefening die met Nijmegen verband houdt en over actuele historische vraagstukken in het algemeen. Meer in het bijzonder wil het blad daarbij een forum zijn voor de Nijmeegse historische gemeenschap.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,
tel. 024 3612832, fax 024 3612807.
etvt@student.ru.nl
<http://www.ru.nl/extempore/>

Verenigingsbestuur:

Dr. J.G.M.M. Rosendaal (voorzitter), C. van den Belt (secretaris), dr. J.A.E. Kuys (penningmeester), L. Salah (PR).

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. R.A.M. Aerts, Mw. prof. dr. C.M.G. Berkvens-Stevelinck, prof. dr. L. de Blois, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. J. Kok, Mw. prof. dr. M.E. Monteiro, Mw. prof. dr. I.J.A. Nijenhuis, prof. dr. P.G.J.M. Raedts, prof. dr. P.J.A.N. Rietbergen, prof. dr. P. Stephenson, Mw. prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Auteursaanwijzingen en archief (1999-2012) zijn te vinden op onze website.

Prijs van losse nummers: € 7,50. Verkrijgbaar op het secretariaat van Geschiedenis.

Abonnementsprijs voor de jaargang 2014: € 17,50 voor studenten; € 22,50 voor overigen. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 november. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op girorekening 8169332 t.n.v. Ex Tempore - Verleden Tijdschrift, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

© Ex Tempore, Nijmegen 2014

Inhoud

Redactioneel

Artikelen:

Annelies Koster Barnsteen als teken van rijkdom	5
Jan Kuys Het testament van Stijn Buys: meer dan de stichting van een weeshuis	15
Jordy Geerlings Cultuur en elitesociabiliteit in Nijmegen 1750-1800	29
Siem ten Haaf Maak de geschiedenis mee Historische cultuur in het Rijksmuseum	44
Vaste rubrieken:	
Interview <i>Christiaan van Bochove</i>	53
Leermeesters in de geschiedenis <i>Angélique Janssens</i>	56
Boeken Top 5 <i>Floris Solleveld</i>	59
Alumnus <i>André Geurts</i>	62
Uit de Ivoren Toren	65
De Geschiedenis meester	70

Rijkdom is een thema dat tot de verbeelding spreekt, zowel in het heden als in de studie naar het verleden. De redactie is daarom op zoek gegaan naar auteurs die in kunnen gaan op de rijken uit het Nijmeegse verleden en de manieren waarop zij zich onderscheidden van hun minder welbedeelde stadsbewoners. Maar wat bestempel je precies als 'rijk'? En hoe bestudeer je de rijkdomsverdeling in een samenleving waaruit geen tot weinig kwantitatieve bronnen bewaard zijn gebleven? Met dit nummer hopen we een bijdrage te leveren aan deze thematiek.

In het eerste artikel gaat Annelies Koster in op wat iedereen met het woord 'rijkdom' associeert: materiële pracht en praal. Ze bespreekt de herkomst en betekenis van barnstenen voorwerpen die in Nijmegen gevonden zijn in de rijkste bekende groep graven uit de Romeinse tijd in Noordwest-Europa.

Dat het overlijden van mensen waardevolle informatie kan opleveren voor historisch onderzoek laat ook Jan Kuys' artikel zien. Hij nam het testament van weduwe Stijn Buys onder de loep. Aan de hand van dit document schetst hij een beeld van de financiële positie van een weduwe uit de zestiende-eeuwse burgerij van Nijmegen. Met deze casestudie belicht hij een andere kans die rijkdom biedt: het schenken. Met Stijn Buys' nalatenschap werd een weeshuis voor jongens en meisjes gesticht.

Net als Kuys neemt Jordy Geerlings een persoonlijk document als uitgangspunt. Hij analyseert aan de hand van het dagboek van raadslid Justinus de Beijer de organisatie van cultuur door de elite en de ontwikkeling van genootschappen en sociëteiten in achttiende-eeuws Nijmegen. Hiermee komt een derde aspect dat met rijkdom wordt geassocieerd aan bod: de mogelijkheid om je met kunst en wetenschap bezig te houden.

Siem ten Haaf overstijgt het Nijmeegse thema met een essay over de manier waarop Nederlands rijke geschiedenis gepresenteerd wordt in het Rijksmuseum in Amsterdam. Hij bezocht het museum binnen de bachelor cursus 'Memory Lane'.

In het 'Interview' horen we van Christiaan van Bochove hoe zijn onderzoek bijdraagt aan onze kennis over de ontwikkeling van ons huidige bankstelsel. Daarnaast vertelt Angélique Janssens over haar leermeesters, bespreekt Floris Solleveld vijf topboeken die hem geïnspireerd hebben en licht alumnus André Geurts zijn loopbaan toe. Tot slot is Nijmegen weer een aantal meesters in de geschiedschrijving rijker wier scriptie-onderwerpen u kunt raadplegen in de rubriek 'De Geschiedenis Meester'. Zoals altijd wensen wij u veel plezier bij het lezen van dit nummer!

De redactie

Na de lerarenopleiding in Tilburg studeerde **Annelies Koster** Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen met als bijvakken provinciaal-Romeinse archeologie en museologie. Zij legde het doctoraal examen af in 1980 en promoveerde in 2010 aan de Radboud Universiteit. Momenteel is ze hoofd collecties en educatie bij Museum Het Valkhof in Nijmegen.

Barnsteen als teken van rijkdom

Het grafveld van Noviomagus en de rijke graven van de stedelijke elite¹

Tussen 1981 en 1983 zijn bij opgravingen door de afdeling Provinciaal-Romeinse archeologie (PRA) van de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen, op een terrein tussen de Voorstadslaan en de Sperwerstraat in Nijmegen-West, resten aangetroffen van monumentale grafcomplexen met ommuringen en grafmonumenten en daarbij behorende uitzonderlijk rijke, ongeschonden graven uit de Romeinse tijd.

De graven dateren uit het laatste kwart van de eerste en het eerste kwart van de tweede eeuw en maken deel uit van het grafveld van de nederzetting *Noviomagus*, die zich daar in het laatste kwart van de eerste eeuw had ontwikkeld. Rond 100 na Chr. ontving ze van keizer Traianus stadsrecht en werd ze verheven tot *Municipium Batavorum Ulpia Noviomagus*.

De monumentale grafcomplexen, hun prominente en afgezonderde ligging binnen het grafveld van *Noviomagus* en de hoeveelheid, kwaliteit en exclusiviteit van de bijgaven zijn indicatoren voor de hoge economische en sociaal-politieke positie van de overledenen en van de familie(s) die daarvoor zorg hebben gedragen.

Het grafritueel en de wijze van begraven in houten grafkamers bieden bovendien aanwijzingen voor de etniciteit van de personen die in dit deel van het grafveld van *Noviomagus* ter aarde waren besteld. Het vasthouden aan inheemse tradities, zoals het aanleggen van grote houten grafkamers en het inrichten daarvan met kostbare grafinventarissen, is te zien bij de graven binnen de ommuringen in Nijmegen-West. Hieruit mag worden afgeleid dat men geloofde in een voortleven na de dood waarvoor de grafkamer moest worden ingericht.

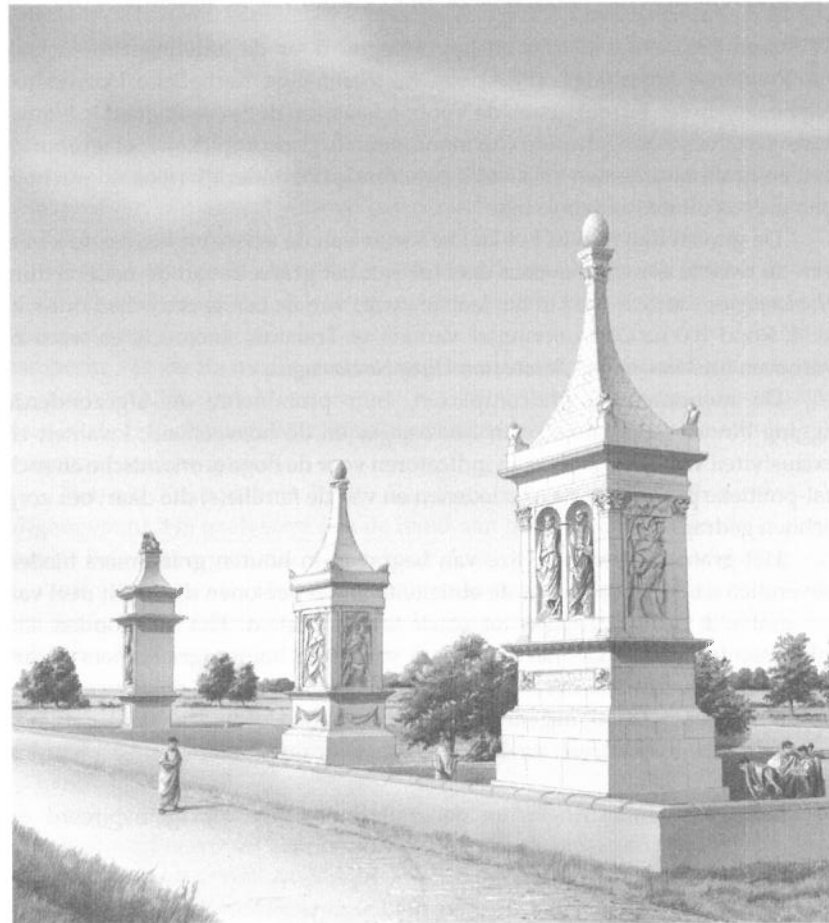
De stenen ommuringen en de grafmonumenten zijn geïnspireerd op

¹ Annelies Koster, *Het grafveld van Noviomagus en de rijke graven van de stedelijke elite* (diss. Nijmegen 2010); Annelies Koster, *The Cemetery of Noviomagus and the Wealthy Burials of the Municipal Elite* (Nijmegen 2013).

Italisch-Romeinse voorbeelden, voor zover dit uit de weinige resten is af te leiden, en wijzen op de kennis van en overname door de hier begraven personen van culturele vormen en praktijken uit de Romeinse wereld. De bouw van dergelijke monumenten vergde grote investeringen, die gefinancierd moesten worden door de familie of uit de nalatenschap van de overledene. Dit was alleen mogelijk voor financieel draagkrachtige groepen: de rijk geworden stedelijke elite, welvarende grootgrondbezitters of soldaten en veteranen in de hogere rangen van het Romeinse leger. Met de bouw van een grafmonument werd de nadruk gelegd op het economische succes en de hoge maatschappelijke positie van de overledene. (Afb. 1)

In de provincie bekleedden personen uit deze hogere maatschappelijke lagen vaak de hoogste civiele en priesterlijke ambten en behoorden zij meestal tot de lokale aristocratie. Bovendien beschikten zij over contacten buiten de

Abeelding 1 Reconstructie van de grafmonumenten en ommuringen van Nijmegen-West (tekening P. Maas en E. van Rootselaar). Museum Het Valkhof, Nijmegen.

eigen regio.

Vele van de bijgaven in de graven van Nijmegen-West binnen de ommuringen en direct daarbuiten zijn geïmporteerd uit het Middellandse Zeegebied of uit Zuid-Gallië. Een aantal vondstgroepen dat in de graven binnen de ommuringen aanwezig is, en in de rest van het grafveld vrijwel of geheel ontbreekt, mag worden beschouwd als indicator voor de hoge economische en maatschappelijke status van de doden: glazen urnen, uitgebreide eet- en drinkserviezen, kostbaar glazen vaatwerk, toiletgerei, schrijfgerei, lampen, een vouwstoel, sieraden, amuletten van barnsteen en bergkristal en resten van textiel met gouddraad.

Andere bijgaven, zoals *balsamaria* (flesjes voor geparfumeerde olie), lampen en munten, kruiken en ijzeren waterkannen, die waarschijnlijk bedoeld waren voor het brengen van een eerste plengoffer of een reinigingsritueel, tonen aan dat in Nijmegen-West bepaalde Romeinse grafgebruiken ingang hebben gevonden. De lampen kunnen door hun symbolische functie in het Romeinse grafritueel een uitdrukking zijn van een geromaniseerde levensstijl; bovendien duiden metalen lampen die in enkele graven zijn meegegeven, op een hoge status.

Het schrijfgerei, dat in vrijwel alle graven binnen de ommuringen aanwezig is, symboliseert de geleterdheid van deze groep personen. Uit historische bronnen is bekend dat leden van de inheemse elite in de provincies door hun opvoeding in een Romeins milieu uitgebreide kennis konden verwerven van de Latijnse taal.² Bovendien zullen de meeste soldaten van de hulptroepen tijdens hun diensttijd Latijn hebben leren lezen en schrijven om zo met verwanten en vrienden in het thuisland in contact te kunnen blijven. Dit blijkt onder meer uit de brieven van Bataafse soldaten die gevonden zijn in het Romeinse fort *Vindolanda* (Chesterholm, Groot-Brittannië) en uit de vele zegeldoosjes in het Bataafse gebied, waarmee oorspronkelijk brieven waren verzegeld.³

De complete eetserviezen van *terra sigillata* (het Wedgwood van de oudheid) in deze rijke graven wijzen op de tafel- en eetgewoonten die deze groep uit het Mediterrane gebied had overgenomen. Daarnaast duidt het toiletgerei op bekendheid met de Romeinse badcultuur. Ook uit het meegeven van voorwerpen van barnsteen en bergkristal in het graf blijkt een sterke verbondenheid met de Romeinse wereld.

Zonder overdrijving kan worden gezegd dat het hier gaat om de rijkste

² Tacitus, *Annales* 11,16; Tacitus, *Historiae* 4,63; N. Roymans, *Ethnic Identity and Imperial Power* (Amsterdam 2004) 230; J. Creighton, *Britannia: The Creation of a Roman Province* (Abingdon 2006) 14.

³ A.R. Birley, 'The Names of the Batavians and Tungrians in the Tabulae Vindolandesens', in: T. Grünewald (ed.) *Germania Inferior. Besiedlung, Gesellschaft und Wirtschaft an der Grenze der römisch-germanischen Welt* (Berlijn en New York 2001) 241-260; T. Derks en N. Roymans, 'Siegelkapseln und die Verbreitung der lateinischen Schriftkultur im Rheindelta', in: T. Grünewald en S. Seibel (Ed.), *Kontinuität und Diskontinuität, Germania Inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft* (Berlijn en New York 2003) 242-265, aldaar 260-262.

groep graven uit Noordwest-Europa in de Romeinse tijd. Ronduit spectaculair was de vondst van twaalf uit barnsteen gesneden voorwerpen en beeldjes in een vrouwengraf, die uniek genoemd kan worden voor Europa. De vrouw, die twintig tot dertig jaar oud is geworden, is tussen 80 en 100 na Chr. overleden.

In de houten grafkamer stond een glazen urn met haar crematieresten; de bijgaven bestonden, naast de twaalf barnstenen voorwerpen, uit een bergkristallen ring, een 21-delig servies van terra sigillata, drinkbekers van fijn aardewerk, twaalf glazen flessen, glazen eet- en drinkservies, metalen schrijfgerei, een lampje van aardewerk en een benen doosje met slot. Vooral de enorme rijkdom aan barnsteen, bergkristal, terra sigillata, kostbaar glaswerk en schrijfgerei, getuigen van een hoge status van de overledene.

De voorwerpen van barnsteen en bergkristal, die hoofdzakelijk in grafcontext voorkomen, zijn waarschijnlijk meegegeven vanwege hun symbolische betekenis in verband met de dood. Hun aanwezigheid in dit graf toont aan dat men met de specifieke betekenis van deze voorwerpen binnen het Romeinse grafritueel bekend was. Omdat dit gebruik in de eerste eeuw nog hoofdzakelijk tot Italië beperkt was, blijkt hieruit een sterke verbondenheid met de Romeinse wereld en misschien wel een rechtstreeks contact met Aquileia, het centrum waar dit barnsteen en bergkristal waarschijnlijk is gesneden.

Barnsteencentrum Aquileia⁴

Aquileia, in het gebied van de *Veneti* in Noord-Italië, was door zijn gunstige ligging aan de Adriatische kust niet alleen overslagplaats voor het barnsteen, maar ook een belangrijk centrum voor de bewerking. Dit blijkt uit de grote hoeveelheid barnsteen die in Aquileia en omgeving is gevonden. Het barnsteen werd van de Oostzee over land via de zogenaamde barnsteenroutes aangevoerd.

De Romeinse schrijver Plinius (eerste eeuw) noemt in zijn boek *Naturalis Historia* barnsteen een nutteloos mode- en luxeartikel, dat alleen bij vrouwen geliefd was om er sieraden van te maken. Het was in zijn tijd zo geliefd dat voor een klein beeldje gesneden uit dit materiaal meer betaald moest worden dan voor een aantal levende, gezonde slaven.⁵ Positiever laat hij zich uit over de medicinale werking van barnsteen. Voor kinderen zou het materiaal heilzaam zijn wanneer het als amulet werd gedragen.⁶ Vrouwen zouden halskettingen van barnsteen dragen als sieraad, maar ook als bescherming tegen keelaandoe-

⁴ Koster, *Het grafveld van Noviomagus en de rijke graven van de stedelijke elite*; Koster, *The Cemetery of Noviomagus and the Wealthy Burials of the Municipal Elite*; Annelies Koster, 'Römische Bernsteinkunst aus der Provinz Germania Inferior', in: D. Quast en M. Erdrich, *Die Bernsteinstrasse*, Sonderheft 2014 *Archäologie in Deutschland* (2013) 65-71.

⁵ Nat. Hist. 37, 12.49.

⁶ Nat. Hist. 37, 12.50.

ningen.⁷ Bovendien zou barnsteen helpen tegen koorts en problemen met de urinewegen, tegen oorpijn, slechtiendheid en maagklachten.⁸ Waarschijnlijk was het juist de combinatie van de vermoede onheil afwerende kracht, de medicinale werking en de decoratieve aspecten die barnsteen zo geliefd maakten.

Met circa zevenhonderd voorwerpen is Aquileia de belangrijkste vindplaats van bewerkte barnsteen in Europa. Het merendeel van de vondsten is afkomstig uit graven van vrouwen en meisjes, slechts enkele stukken zijn gevonden in nederzettingencontext. Opvallend is de grote hoeveelheid ringen, waarvan een groot aantal versierd is met sculptuurtjes van Erogen, honden en vrouwenkopjes. De vele hangertjes die er zijn gevonden hebben zeker als amuletten gediend. Ook spinrokkens of konkels zijn sterk vertegenwoordigd. Verder zijn er sculptuurtjes gevonden van personages, goden, vruchten, dieren, schelpen en gebruiksvoorwerpen, zoals doosjes, schaaltes, flesjes, lepels, mesheften en speel- en dobbelstenen.

Algemeen wordt aangenomen dat in Aquileia vanaf het begin van de eerste tot het einde van de tweede eeuw barnsteen is bewerkt en dat de productie tussen het laatste kwart van de eerste en het midden van de tweede eeuw op zijn hoogtepunt was.

Waarschijnlijk hebben de oorlogen tegen de Markomannen en Quaden (166-180) de neergang van de barnsteenhandel in de hand gewerkt. De toevoer van barnsteen vanuit het noorden naar het zuiden stagneerde aan het einde van de tweede eeuw en de bewerking van barnsteen in Aquileia lijkt dan te stoppen.

Barnsteen ten noorden van de Alpen

De verspreiding van barnsteen ten noorden van de Alpen laat een duidelijke concentratie van vondsten zien in Beneden-Germanië (*Germania Inferior*). De meeste barnstenen objecten zijn gevonden langs (de rivieren) de Rijn en de Maas en langs de hoofdweg van Keulen naar Boulogne. Van het barnsteen waarvan we de vondstomstandigheden kennen komt het merendeel uit graven. Voor zover bekend zijn dit altijd graven van vrouwen en meisjes met een rijke inventaris. Vaak zijn in deze graven meerdere barnstenen voorwerpen meegegeven.

De meest voorkomende objecten van barnsteen zijn hier sculptuurtjes van personages, goden (vooral Amor), vruchten, dieren (vooral honden) en schelpen. Een andere belangrijke groep bestaat uit sieraden, meestal ringen, maar ook hangertjes, kettingen en kralen. Een derde groep omvat gebruiksvoorwerpen, zoals doosjes, schaaltes, flesjes, lepels, mesheften, speel- en dobbelstenen. Hieronder vallen ook spinrokkens, die alle waarschijnlijk niet bedoeld waren om te gebruiken, maar speciaal zijn vervaardigd om in het graf mee te geven.

Belangrijke vindplaatsen in Duitsland liggen in het Rijnland: Keulen,

⁷ Nat. Hist. 37, 44-45.

⁸ Nat. Hist. 37, 12.50-51.

Niederzier en Elsdorf-Esch. In Nederland zijn dat Nijmegen, Esch en Heerlen. Daarbij zijn Keulen en Nijmegen koplopers wat betreft het aantal barnstenen voorwerpen. Het meeste barnsteen in dit gebied dateert uit de eerste, tweede en de eerste helft van de derde eeuw. De concentratie rond Keulen kan misschien wijzen op een centrum voor de bewerking van barnsteen in deze provinciehoofdstad, hoewel onbewerkt barnsteen of halffabricaten hier nog niet gevonden zijn. In ieder geval zal Keulen als handelscentrum en knooppunt van verkeerswegen een belangrijke rol hebben gespeeld bij de verspreiding van barnsteen, ook toen Aquileia nog produceerde.

Een Nijmeegs graf met twaalf barnstenen voorwerpen⁹

Een deel van de barnstenen voorwerpen uit *Germania Inferior* kan op grond van de datering in de eerste eeuw en op stilistische gronden aan het productiecentrum in Aquileia worden toegeschreven. Uit Nederland zijn dat onder meer de twaalf barnstenen voorwerpen die in 1982 in een vrouwengraf in het grafveld van *Noviomagus* zijn gevonden en die daarmee de grootste groep barnsteen in Noordwest-Europa vertegenwoordigen.

De grote overeenkomsten tussen sommige barnstenen sculptuurtjes uit dit graf en stukken uit Aquileia wijzen erop dat zij daar zijn gesneden. Dit bewerkte barnsteen volgt in alle opzichten de in Italië heersende grafmode. De barnstenen voorwerpen in het Nijmeegse vrouwengraf lijken niet bedoeld te zijn om in het dagelijks leven te gebruiken.

Het grootste stuk is ruim 12 cm hoog en toont een naakte, staande Amor die in hoog reliëf is uitgesneden. Zijn rechterarm ligt rond zijn hoofd; zijn ogen zijn vrijwel gesloten. In de linkerhand draagt hij een naar beneden gerichte fakkel. De linkervoet rust op een guirlande die op de grond is gevallen.

De slapende Amor met uitdovende fakkel is een bekend thema in de Romeinse grafsculptuur en duidt de gelukzalige, eeuwige slaap van de overledene aan. De uitdovende fakkel en ook de naar beneden gevallen guirlande zijn duidelijke symbolen voor het einde van het leven. Het beeldje is waarschijnlijk speciaal gemaakt om in het graf mee te geven. (Afb. 2)

Een doosje met het hoofd van Amor is misschien niet speciaal als grafgeschenk gemaakt. Dit soort doosjes met schuifdeksel lijkt gediend te hebben voor het opbergen van kleine sieraden, zoals ringen. (Afb. 3) Vergelijkbare doosjes van barnsteen zijn vaak versierd met dionysische afbeeldingen of met die van dieren. Uit de details van het snijwerk van dit Nijmeegse doosje kan worden afgeleid dat het zeer waarschijnlijk in Aquileia is gesneden.

Er zijn uit de Romeinse tijd betrekkelijk weinig vrijstaande barnstenen

⁹ Koster, *Het grafveld van Noviomagus en de rijke graven van de stedelijke elite, 171-184 en 252-254*; Koster, *The Cemetery of Noviomagus and the Wealthy Burials of the Municipal Elite, 173-184 en 256-258*.

sculptuurtjes van dieren bekend. Sommige dierfiguren zijn als doosje of als mesheft uitgevoerd, maar het beertje uit dit vrouwengraf lijkt louter een decoratieve en mogelijk symbolische functie te hebben gehad. Het sculptuurtje zou een symbool voor de sterfelijkheid kunnen zijn. De beer lijkt wankel op zijn poten te staan en in het midden van zijn rug zit een gat dat misschien moest aanduiden dat hij was aangeschoten, bij de jacht getroffen door een speer. (Afb. 4)

De hanger in de vorm van een vissenpaar kan zijn gedragen als amulet, om schadelijke invloeden tegen te gaan. Dergelijke hangertjes konden samen met andere amuletten - van barnsteen of andere materialen - geregen worden tot een halsketting of konden alleen worden gedragen aan een koord. Dat vissen in de klassieke oudheid beschouwd werden als symbool voor de reis naar het hiernamaals en als symbool van onsterfelijkheid lijkt te worden bewezen door hun veelvuldige aanwezigheid in de grafkunst. (Afb. 5)

Ook het flesje met voet, waarvan de capaciteit minimaal is, lijkt eerder een rituele functie te hebben gehad dan als parfumsflesje in het dagelijks leven gebruikt te zijn. Het flesje heeft de vorm van een amfoortje met aan weerskanten een oortje met twee geboorde gaten. De onderkant van het amfoortje verdwijnt in een bladerkelk van vier grote, ovale bladeren. (Afb. 6) Dergelijke kleine barnstenen flesjes zijn bekend uit Aquileia, Keulen, Nijmegen en Sopron in Hongarije.

Afbeelding 2 Slapende Amor. Hoogte 12,2 cm. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Afbeelding 3 Doosje. Hoogte 5,8 cm. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Afbeelding 4 Sculptuurtje van beer. Hoogte 4,3 cm. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

De twee schelpen, een Jacobsschelp en een mosselschelp, mogen worden beschouwd als symbolen van de vruchtbaarheid door het water waaruit zij afkomstig zijn en door de vorm, die veel overeenkomst vertoont met het vrouwelijke geslachtsorgaan. De schelp kan bovendien worden geassocieerd met Venus, die behalve godin van de liefde, schoonheid en vruchtbaarheid ook beschermster van gestorven vrouwen was. Zij werd volgens de traditie geboren uit het schuim der zee en in een schelp aan land gebracht. Schelpen zijn, net als vissen, veelvuldig aanwezig in de grafkunst als symbool van onsterfelijkheid en vruchtbaarheid, vooral bij graven van vrouwen en meisjes. (Afb. 7 en 8)

Spinrokkens of konkels, zoals de drie barnstenen exemplaren uit het rijke vrouwengraf, komen uitsluitend voor in rijke graven van vrouwen en meisjes. De spinrokkens kunnen aan de dode in het graf zijn meegegeven als symbolen van de vrouwelijkheid en misschien ook als symbolen van de huiselijke nijverheid. Spinrokken en konkel zijn in de mythologie bovendien de attributen van de drie schikgodinnen, de *Parcae*, die de loop van het menselijk leven en de lengte ervan bepalen. Klotho is aanwezig bij de geboorte en houdt het spinrokken en vaak ook de konkel vast; Lachesis draagt de wereldbol of de boekrol met de lotgevallen van de mens en Atropos, met de weegschaal of de schaar, snijdt de levensdraad door. De drie schikgodinnen worden regelmatig afgebeeld op Romeinse sarcophagen en op muurschilderingen in dodenhuisen.

Sommige spinrokkens die in graven zijn meegegeven lijken opzettelijk te zijn gebroken of verbogen, voordat zij in het graf werden gelegd. Een van de spinrokkens die in het Nijmeegse graf op het deksel van de grafkamer heeft gelegen, was ook verbogen; het ijzeren staafje waarop de barnstenen kralen waren gestoken was gebroken. Dit zou kunnen wijzen op een rituele handeling in verband met het einde van het leven. (Afb. 9-11)

Van de barnstenen kam in het graf mag worden aangenomen dat zij alleen een symbolische functie heeft gehad, die net als het flesje en de schelpen in verband kan worden gebracht met de vrouwelijke schoonheid. De kam zal zeker geen functie in het dagelijks leven hebben gehad, omdat barnsteen statische elektriciteit opwekt, waardoor haren recht overeind gaan staan. (Afb. 12)

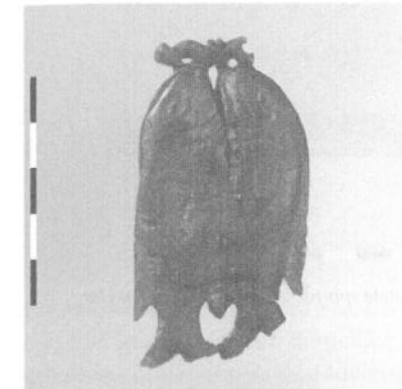
Vermoedelijk was ook de barnstenen ring niet bedoeld voor normaal gebruik, omdat het materiaal zo zacht is dat het snel slijt en breekt. Bovendien is de ring bovendien te dik om aan een vinger te dragen. Ook vertonen de meeste barnstenen ringen geen sporen van slijtage door het dragen. Misschien was de ring in het graf bedoeld als amulet om de overleden vrouw te beschermen tijdens haar eeuwige slaap. (Afb. 13)

Vrijwel al deze barnstenen voorwerpen lijken speciaal te zijn vervaardigd om in het graf mee te geven, waarschijnlijk vanwege hun symbolische betekenis in verband met de dood. Maar daarnaast was barnsteen een geliefd en bijzonder luxeartikel dat in *Germania Inferior* alleen door de zeer rijke elite in de steden en de *villae* kon worden aangeschaft.

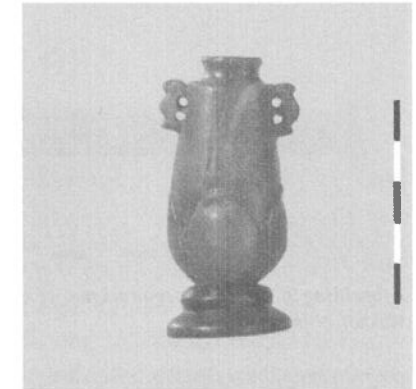
Ook in Italië moest voor een klein beeldje van barnsteen veel worden betaald, zoals Plinius ons laat weten. Daarbij komt nog dat de beeldjes een lange handelsweg moesten afleggen naar *Germania Inferior*, waaraan zeker ook

aanzienlijke kosten waren verbonden.

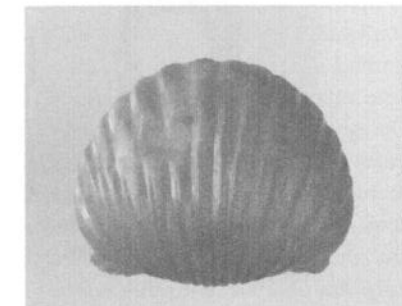
De hoeveelheid, kwaliteit en exclusiviteit van de barnstenen voorwerpen, maar ook van de andere bijgaven in dit graf, zijn indicatoren voor de hoge economische en sociaal-politieke positie van deze en andere overledenen die binnen de ommuringen in Nijmegen-West waren begraven. Ditzelfde gaat op voor de familie(s) die daarvoor zorg hebben gedragen. Deze personen hebben zeker behoord tot de rijke stedelijke elite van *Noviomagus* aan het einde van de eerste eeuw.

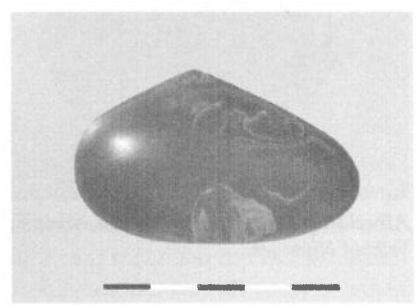
Afbeelding 5 Vissenpaar. Hoogte 7,1 cm.
Museum Het Valkhof, Nijmegen.

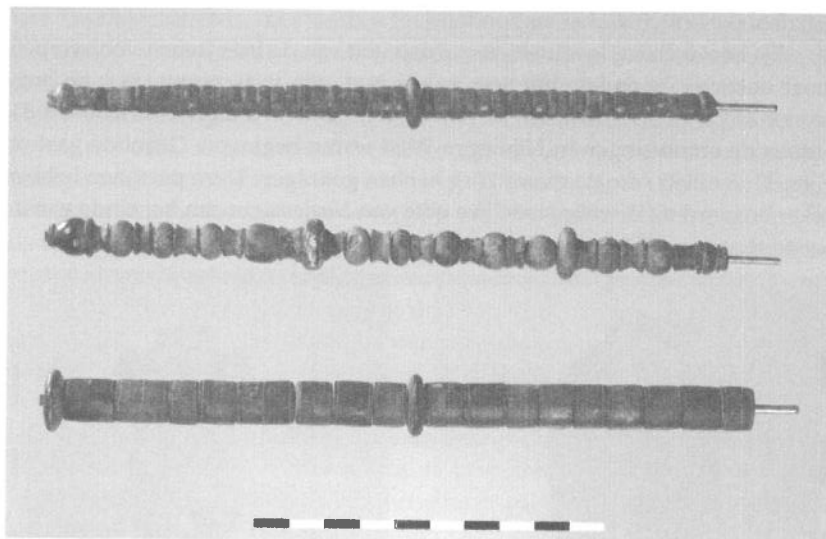
Afbeelding 6 Flesje. Hoogte 6,6 cm.
Museum Het Valkhof, Nijmegen.

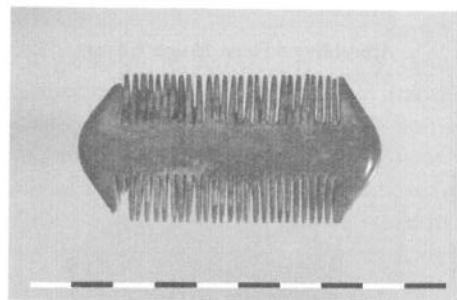
Afbeelding 7 Jacobsschelp. Hoogte 6 cm.
Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Afbeelding 8 Mosselschelp. Hoogte 4,5 cm.
Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Afbeelding 9, 10, 11 Drie spinrokkens. Hoogte grootste spinrokken 20 cm. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Afbeelding 12 Kam. Lengte 7,1 cm. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Afbeelding 13 Ring. Breedte 3,3 cm. Museum Het Valkhof, Nijmegen.

Jan Kuys (1952) is senior onderzoeker en universitair docent bij de leerstoelgroep Oude en Middeleeuwse Geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen. Verder is hij onder andere redacteur van Ex Tempore.

Het testament van Stijn Buys: meer dan de stichting van een weeshuis

De onderzoeker die zich wil verdiepen in de rijken en de rijkdom van laatmiddeleeuws Nijmegen loopt al snel tegen onoverkomelijke problemen aan. Er zijn onvoldoende kwantitatieve bronnen om in absolute of relatieve zin duidelijke uitspraken te kunnen doen over de rijkdom van de inwoners van de grootste en machtigste stad van het toenmalige hertogdom Gelre. Nu is daarmee niet gezegd dat een dergelijke vraagstelling zich gemakkelijk laat beantwoorden voor andere laatmiddeleeuwse Nederlandse steden waar toevalligerwijs wel kwantitatief bronnenmateriaal bewaard is gebleven. Bronnen uit de middeleeuwen zijn nu eenmaal niet erg geschikt voor kwantitatief onderzoek. Middeleeuwers waren niet behept met de kwantitatieve obsessie van de mens van de 21ste eeuw, die alle facetten van de samenleving meetbaar wil maken en met vier cijfers achter de komma wil vastleggen. Middeleeuwse bronnen die nog het meest geschikt zijn om onze moderne kwantitatieve vragen over rijken en rijkdom of over demografie te beantwoorden, worden gevormd door fiscale documenten. Dit zijn bijvoorbeeld lijsten van belastingplichtigen waarop vermeld kan staan hoeveel hun inkomen, vermogen of te betalen belastingssom bedroeg. Zelden vindt men op één lijst voor elke belastingplichtige al deze drie soorten financiële gegevens, maar dat is nog maar een mineur probleem in vergelijking met de vele interpretatieproblemen die aan dit soort bronnen kleven.

Uit laatmiddeleeuws Nijmegen is slechts één fiscaal document bekend, namelijk een afrekening van belastingbetalingen aan de hertog van Gelre. Dit document is ongedateerd, maar op grond van de inhoud en context kan worden vastgesteld dat het op de jaren 1422/23 betrekking heeft. Historicus Remi van Schaik gebruikte deze lijst in 1976 voor demografische en sociaaleconomische vraagstellingen. Na een uitgebreide analyse kwam hij tot de conclusie dat de rekening weinig demografische informatie oplevert en maar over één derde deel van de Nijmeegse bevolking inlichtingen verschaft. Ook over de kwantitatieve verhoudingen tussen armen en rijken is de rekening niet erg informa-

tief.¹ Een andere benaderingswijze van 'rijken en rijkdom' bestaat uit minutieus onderzoek naar de geschiedenis van huizen en hun bewoners, zoals dat ook in Nijmegen voor een enkele straat is verricht. Op den duur kan dit een beeld van de historische sociaaleconomische stratificatie van de stad opleveren, maar hier is nog een lange weg te gaan en gegevens over de middeleeuwse periode blijven schaars.² Naast de voor de historicus vertrouwde schriftelijke bronnen kan de historische materiële cultuur aanwijzingen geven over de verspreiding van rijkdom en armoede in de stad. Daarbij moeten we denken aan archeologie en bouwhistorie. De inhoud van beerputten, anderszins opgegraven gebruiksvoorwerpen en de relictten van de huizen van de middeleeuwse rijken ('stads-kastelen') kunnen laten zien hoe de rijken en de armen woonden en ruimtelijk over de stad verspreid waren.³

Gezien het bovenstaande kan het geen verbazing wekken dat men in de recentste synthese met betrekking tot de geschiedenis van middeleeuws Nijmegen, het deel over de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd van de in 2005 verschenen *Geschiedenis van Nijmegen*, ten aanzien van de sociaaleconomische verhoudingen vooral een kwalitatief en geen kwantitatief exposé aantreft.⁴

Stijn Buys: een Nijmeegse weduwe in goede doen?

Liever dan mij te wagen aan een nieuwe poging de verspreiding van rijken en rijkdom in laatmiddeleeuws Nijmegen in kaart te brengen, wil ik mijn bijdrage aan dit themanummer van *Ex Tempore* over 'Rijk in Nijmegen' wijden aan een

¹ R. van Schaik, 'De bevolking van Nijmegen in het eerste kwart van de 15de eeuw. Een kritisch onderzoek naar de waarde van fiskale bronnen', *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 69 (1976/77) 7-32.

² H. Clevis, 'De Benedenstad van Middeleeuws Nijmegen tussen 1300 en 1500', *Nijmeegs Katern* 5 (1991) afl. 4, 8-10; H.H.C.C. Clevis, *Nijmegen: investigations into the historical topography and development of the Lower Town between 1300 and 1500*, 2 delen (Utrecht 1991); W. Niessen, *Nijmegen. De bewoningsgeschiedenis van de Lange Hezelstraat tussen 1400 en 1850. Een reconstructie van eigenaren en bewoners* (Nijmegen 2010). De meeste gegevens in deze laatste studie dateren van na 1500; de kwantificeerbare informatie in alle hier genoemde publicaties is beperkt.

³ Zie voor Nijmegen J. Thijssen (red.), *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen, 1375-1850* (Nijmegen 1991); voor de actuele stand van zaken betreffende het beerputonderzoek in Nederland: R.M.R. van Oosten, *De stad, het vuil en de beerput: een archeologisch-historische studie naar de opkomst, verbreiding en neergang van de beerput in stedelijk context (13de tot 18de eeuw)*, proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, 2014.

⁴ P.M.M. Klep en B. Thissen, 'De economische en sociale ontwikkeling in de Middeleeuwen', in: H. Bots en J. Kuys (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland, deel II, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd* (Wormer 2005) 48-153.

casestudy over een gegoede Nijmeegse weduwe uit de zestiende eeuw, namelijk Stijn Buys. Haar naam heeft bij veel inwoners van Nijmegen een bekende klank dankzij de naar haar vernoemde Stijn Buysstraat, of het kinderdagverblijf 'Stijntje Buys'. Weinigen in Nijmegen weten dat zij een vrouw was die leefde in de zestiende eeuw en de grondslag legde voor een stedelijk weeshuis. Zeer weinigen weten dat zij dit deed door middel van een legaat in haar testament en nog minder mensen weten dat haar testament meer bevat dan een legaat voor een te stichten weeshuis. Over het verdere doen en laten van Stijn is weinig bekend. Zij was de weduwe van Gerrit Buys, die in 1543 tijdens een partijtje kaartspel in herberg 'De Boet' door de waard was doodgestoken. In de literatuur wordt wel gesuggereerd dat de gewelddadige dood van haar man Stijn Buys ertoe had aangezet haar vermogen voor de stichting van een weeshuis te bestemmen. Positieve aanwijzingen voor dit motief ontbreken echter; uit het testament blijkt hiervan in ieder geval niets. In het testament worden geen kinderen van het echtpaar Buys genoemd. Uit andere bron is het bestaan van één zoon (Gerrit) bekend. Waarschijnlijk had hij afstand gedaan van zijn erfdeel; vermoedelijk is hij identiek aan de Gerit Buys die in het testament als eerste executeur-testamentair wordt genoemd. Over de absolute 'rijkdom' van de weduwe Stijn Buys kunnen we weinig met zekerheid vaststellen. Tijdens de laatste jaren van haar leven bewoonde ze een bescheiden gemeentelijke huurwoning boven de Meipoort aan de Lage Markt.⁵

Was haar naam niet verbonden geweest met de stichting van het weeshuis, dan was Stijn Buys vermoedelijk in vergetelheid geraakt en was haar testament verloren gegaan. Dankzij zijn inhoud is dit unieke document uit 1554 bewaard gebleven en berust het al vanaf de stichting van het weeshuis in het weeshuisarchief.⁶ Met behulp van dit testament wil ik trachten een beeld te schetsen van de financiële positie van een weduwe uit de zestiende-eeuwse burgerij van Nijmegen. Ondanks het formele karakter van vorm en inhoud is een testament ook een hoogst persoonlijk document, dat het buitenstaanders mogelijk maakt een blik op het privé- en zielsleven van de testateur te werpen. Sinds circa 1980 geniet het testament groeiende belangstelling van historici, vooral van de mentaliteitshistorici. Zij bestuderen uiterste wilsbeschikkingen op zoek naar de 'mentaliteit' van degenen die hun testament lieten opmaken. Daarbij

⁵ H.D.J. van Schevichaven, 'Hoe Stijn Buys weduwe werd', *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 25 december 1909; P. Begheyn, 'Buys, Stijn († Nijmegen 1558), stichter van het Borger-Kinderen-Weeshuis', *Numaga* 51 (2004) 29-30 (= Nijmeegse biografieën, I). De meisjesnaam 'Stijn' is afgeleid van 'Christina'.

⁶ Dit archief wordt thans bewaard in het Regionaal Archief Nijmegen, 51 Archief Borger Kinderen Weeshuis, alwaar het testament onder inventarisnummer 82 te vinden is; editie van de tekst in P. Nijhoff, *Schets der lotgevallen van het voormalig Burger-kinderen-weeshuis en Armen-kinderenhuis, nu Protestantisch-kinderen-weeshuis en Rooms-katholijk-weeshuis* (Nijmegen 1860) 159-171.

moet men denken aan de diverse legaten voor familieleden, andere personen, caritatieve en religieuze instellingen. Daaraan tracht men informatie te ontleunen over bijvoorbeeld de affectiviteit van de testateur ten opzichte van begunstigde personen, over de goede en vrome doelen die hij/zij wenste te steunen, maar ook over de houding ten opzichte van het leven na de dood en de maatregelen die men nam voor het leven in het hiernamaals. Dit laatste gebeurt door een analyse van de testamentaire aanwijzingen voor de uitvaart en begrafenissen en voor financiële regelingen die moesten verzekeren dat de achterblijvers op aarde met periodiek (en vaak eeuwigdurend) gebed het verwachte verblijf van de ziel van de overledene in het vagevuur zouden verkorten. Bij de analyse en interpretatie van de testamenten maakt men niet alleen gebruik van de traditionele historische methodes, maar tracht men ook de vroomheid kwantitatief uit te drukken. Een klassieker op dit gebied is het boek van de Franse historicus Jacques Chiffolleau over 'De boekhouding van het hiernamaals'.⁷ Het spreekt vanzelf dat de interpretatie van middeleeuwse testamenten veel problemen en valkuilen kent. Het grootste probleem is toch wel dat men als onderzoeker in een testament de formele en verplichte elementen moet kunnen onderscheiden van de strikt persoonlijke. Alleen die laatste kunnen informatie geven over de 'mentaliteit' van de testateur.⁸

Hier moet in het midden worden gelaten of Stijn Buys daadwerkelijk tot de rijke top laag of 'slechts' tot de gegoede burgerij van Nijmegen behoorde. Onbemiddeld was zij in ieder geval niet, getuige de inhoud van haar testament. Het testament van Stijn Buys is voor Nijmegen tamelijk uniek, want het is ook een van de zeer weinige testamenten die hier van vóór de zeventiende eeuw bewaard gebleven zijn. Deze situatie is niet zozeer aan een slechte overlevering te wijten dan wel aan het feit dat het opmaken van een testament in Nijmegen en de rest van Oost-Nederland tot in de zestiende eeuw niet erg ingeburgerd was. Een van de weinige andere zestiende-eeuwse Nijmeegse testamenten die bewaard zijn gebleven, betreft dat uit 1510 van de priester Johannes Neve, kanunnik van de Sint-Stevenskerk.⁹ Bij leken was het gebruikelijk dat een echtpaar een gezamenlijk testament liet opmaken, maar dat een individuele vrouw

⁷ J. Chiffolleau, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Âge (vers 1320-vers 1480)* (Rome 1980).

⁸ Recente inleidingen voor het gebruik van testamenten als historische bron: M. Herzog en C. Hollberg (red.), *Seelenheil und irdischer Besitz. Testamente als Quellen für den Umgang mit den "letzten Dingen"* (Konstanz 2007); S. Kelly Wray en R. Cossar, 'Wills as primary sources', in: J.T. Rosenthal ed., *Understanding Medieval Primary Sources. Using historical sources to discover medieval Europe* (London, New York 2012) 59-71.

⁹ J. de Veer, 'Johannes Neve, kanunnik van de Nijmeegse St. Steven', in: *Nijmeegs Opont-houd. Een bundel aangeboden aan Piet Leupen* (Nijmegen 1984) 113-117, aldaar 114-116. Het testament is bewaard gebleven als afschrift in het Regionaal Archief Nijmegen, 375 Archief van het kapittel van de Sint-Stevenskerk, inventarisnummer. 4095.

of een weduwe haar testament liet maken, was van de andere kant niet uitzonderlijk. Ter illustratie hiervan kan worden gewezen op de testamentaire praktijk in de stad Keulen, waar in de vijftiende eeuw 16,85% van de testateurs een weduwe was. Van de individuele vrouwen die een testament lieten opmaken, was in die tijd 70% weduwe.¹⁰

Het testament van Stijn Buys werd opgemaakt in de Nieuwstraat in de woning van stadssecretaris Henrick Poeijn, de hoogste stedelijke ambtenaar.¹¹ Hier verscheen Stijn Buys op 11 maart 1554 voor notaris Petrus van den Graeff van Arnhem, priester van het bisdom Utrecht, en een aantal met name genoemde getuigen. Als executeurs-testamentair werden Gerit Buys, Peter Buys, Beele Buys en Wolter Stevenssoen aangesteld, van wie de eerste drie onmiskenbaar familieleden zijn, maar de vierde waarschijnlijk ook. Na een aantal vrome zinsneden over de onzekerheid en vergankelijkheid van het aardse bestaan beginnen de bepalingen van het testament met de herroeping van eerdere testamenten van Stijn Buys. Vervolgens maakt zij kenbaar waar ze begraven wil worden, namelijk bij het altaar van de heiligen Crispinus en Crispiniana in de Sint-Stevenskerk. Dit was het altaar van het schoenmakersgilde, dat zich aan de noordzijde van de toren bevond.¹² Mogelijk hangt deze keuze voor het altaar van het schoenmakersgilde samen met het beroep van haar overleden man. De uitvaartplechtigheid moest geschieden 'nae alder guede gewoenten', met andere woorden: Stijn wenste een traditionele Nijmeegse uitvaart. Over eventuele schulden die bij haar overlijden nog open zouden staan, bepaalde ze dat deze betaald moesten worden uit de opbrengst van haar roerende bezittingen. Helaas worden haar roerende bezittingen niet in het testament opgesomd. Na deze inleidende bepalingen volgen de legaten, eerst die voor kerkelijke en caritatieve instellingen, daarna die voor haar familieleden en bekenden. Als laatste legaat bepaalt zij dat het geld dat na de voldoening van de schulden, begrafeniskosten en de voorafgaande legaten nog resteert, moet worden aangewend voor een te stichten weeshuis. De executeurs moesten in Nijmegen een huis kopen 'om dair in die kleijne arme verlaten weeskens in toe stellen ende tonderhal-den'. De stichting zou geschieden 'tot salicheit der ziele van deser testament-maeckkersche voirschreven'.

¹⁰ B. Klosterberg, *Zur Ehre Gottes und zum Wohl der Familie. Kölner Testamente von Laien und Klerikern im Spätmittelalter* (Köln 1995) 60.

¹¹ Zie over Hendrik Poeijn: B. Hermesdorf, 'Te gast bij Nijmeegse stadsclerken', *Numaga* 10 (1963) 160-188, hier 172-178; M.A.F.T. van Son, 'Drie zestiende-eeuwse secretarissen over hun benoeming', *Numaga* 36 (1989) 20.

¹² F. Gorissen, 'De altaren van de Stevenskerk. Hun patroonheiligen en vicarissen', *Numaga* 16 (1969) 353-380, hier 359.

Monetaire diversiteit als obstakel voor het vergelijken van legaten

Alvorens ik nader inga op de afzonderlijke legaten van het testament, moeten we nog stilstaan bij de monetaire problemen die aan de interpretatie van het testament kleven. Die problemen worden zichtbaar op de tabel die bij dit artikel is gevoegd. Hier vindt de lezer een opsomming van de afzonderlijke legaten met daarbij de respectieve geldbedragen vermeld. Wat daarbij onmiddellijk opvalt is de grote variëteit aan muntsoorten waarvan sprake is. Het gelijktijdig gebruik van verschillende valuta is in de middeleeuwen en in de zestiende eeuw niet uitzonderlijk, eerder regel. Het testament van Stijn Buys is hiervan een mooi voorbeeld, maar maakt het ons ook moeilijk de waarde van de verschillende legaten met elkaar te vergelijken. Men kan zich afvragen wat de zin of oorzaak was van het gebruik van zoveel verschillende valuta in één testament. Daarbij gaat het ook nog vaak om munten die in 1554 al sinds lange tijd niet meer geslagen werden. Het feit dat in het testament van Stijn Buys in een aantal gevallen sprake is van traditionele voorgeschreven legaten met min of meer vaste tarieven, die lang geleden in de toen courante valuta waren vastgesteld, kan voor een deel het vermelden van in 1554 niet meer circulerende muntsoorten verklaren. We moeten er voor het overige in berusten dat er op stedelijk, regionaal en nationaal niveau voor de zestiende-eeuwse Nijmegenaar feitelijk geen eenheidsmunt bestond. Elke Nijmegenaar moet rondgelopen hebben met een bonte verzameling geldstukken in zijn beurs. Naar analogie hiervan kan men veronderstellen dat de vele soorten valuta in Stijns testament een weerspiegeling kunnen zijn van de bonte inhoud van het geldkistje waarin zij haar spaargeld bewaarde.

Het gebruik van zoveel verschillende valuta, die ten dele als klinkende munt al niet meer circuleerden, was ook voor de financiële praktijk van de zestiende eeuw natuurlijk een probleem. Om de waarde van (reken)munten te kunnen vergelijken maakte de plaatselijke overheid officiële lijsten waarop de waarde van de verschillende munten ten opzichte van elkaar werd aangegeven. Ook rentmeesters gaven in hun jaarrekeningen vaak aan hoe de verschillende door hen gebruikte muntsoorten zich tot elkaar verhielden. Met dergelijke informatie is het in theorie ook mogelijk de verschillende geldbedragen in het testament van Stijn met elkaar te vergelijken. Helaas is er geen koerslijst voor Nijmegen anno 1554 bekend, maar ik verkeer in de gelukkige omstandigheid dat ik in contact kwam met een onderzoeker die momenteel werkt aan een studie over de financiën van de armenstellingen in Grave in de jaren 1537-1543. Dr. Ron Fierst was zo vriendelijk mij uit genoemde jaren een overzicht te verschaffen waarin de waarden van de in het testament genoemde muntsoorten herleid worden tot de Brabantse stuiver. Dankzij dit overzicht kon ik alle geldbedragen in het testament omrekenen tot één muntsoort, namelijk de Brabantse gulden die in het midden van de zestiende eeuw in Nijmegen een courante reële munt was. De koersen uit Grave anno 1537-1543 zijn op dit moment de enige beschikbare gegevens die qua tijd en ruimte de monetaire werkelijkheid van het Nijmegen van Stijn Buys het dichtst benaderen. Hiermee zullen we het

moeten doen. In de bijgaande tabel ziet men in kolom 2 de geldbedragen in de oorspronkelijke muntsoorten en in kolom 3 uitgedrukt in Brabantse guldens.¹³

De afzonderlijke legaten

Stijns legaten aan de kerkelijke instellingen dragen deels een verplicht karakter, op de eerste plaats die aan respectievelijk de aartsbisschop van Keulen en de kerkfabriek (bouwbedrijf) van de Keulse Dom, de moederkerk van het Keulse aartsbisdom. Nijmegen viel tot 1559 kerkelijk onder het aartsbisdom Keulen en de legaten voor de aartsbisschop en de Dom waren niet meer dan obligate blijken van eerbetoon aan deze eerbiedwaardige instellingen. Het testament van Stijn Buys was in dit opzicht niet uniek. Ook het bovengenoemd testament van de Nijmeegse kanunnik Johannes Neve bevat kleine legaten voor de Keulse aartsbisschop en de kerkfabriek.¹⁴ In de stad Keulen openden de meeste testamenten met legaten voor de aartsbisschop en de Domkerk. Hier bevatte in de vijftiende eeuw rond de 96% van de testamenten van leken een legaat voor de Domkerk, maar in de regel ging het om kleine bedragen. Reeds in 1300 had de aartsbisschop bepaald dat pastoors in preken, bij het biechten en bij het opstellen van testamenten de aandacht van hun parochianen voor de Domfabriek moesten vragen. In 1356 maande de aartsbisschop bedelmonniken die gelovigen aanspoorden om een beschikking voor hun klooster in het testament op te nemen, dat niet te doen ten koste van legaten voor de Domfabriek.¹⁵ De praktijk dat pastoors hun parochianen opriepen om bij hun overlijden een schenking te doen aan de bisschopskerk, was algemeen verbreid in de West-Europese bisdommen.¹⁶ Het kan dan ook nauwelijks anders zijn geweest dan dat dit soort beschikkingen door notarissen standaard in testamenten werd opgenomen, ook in zestiende-eeuws Nijmegen. Dat quasi verplichte karakter verklaart tevens waarom het hier om geringe bedragen (1 Tourse groot) gaat. Om geringe bedragen ging het daarom ook al bij de legaten voor de aartsbisschop, die in de vijftiende eeuw in 77% van de testamenten van Keulse burgers voorkwamen.¹⁷ Kortom, we moeten er vanuit gaan dat er bij Stijn Buys geen sprake was van persoonlijke betrokkenheid bij de Keulse Domfabriek en de aartsbisschop, maar dat het hier slechts plichtmatige vermaken betrof. De ouderdom van dit traditionele legaat blijkt overigens uit het gebruik van de Tourse groot

¹³ Het gaat om de volgende valuaties: 1 oude grote tournois (Tourse groot) = 2 stuivers; 1 Gelderse rijderguldens = 23 stuivers; 1 Philippusguldens = 25 stuivers; 1 Brabantse guldens = 20 stuivers; 1 Engelse angelot = 57 stuivers.

¹⁴ De Veer, 'Johannes Neve', 116.

¹⁵ Klosterberg, *Zur Ehre Gottes*, 105-112.

¹⁶ W. Vroom, *Financing cathedral building in the Middle Ages. The generosity of the faithful* (Amsterdam 2010) 241-244.

¹⁷ Klosterberg, *Zur Ehre Gottes*, 112.

als muntsoort. Deze van oorsprong Franse munt circuleerde namelijk van het midden van de dertiende tot het midden van de veertiende eeuw.

De legaten in Stijns testament ten gunste van de kerkfabriek van de Sint-Stevenskerk (haar eigen parochiekerk), de Nijmeegse kloosters van de Observanten (de 'minderbroeders' of 'franciscanen' in de Boddelstraat)) en de dominicanen (de 'Broeren' in de Broerstraat) doen een minder plichtmatig karakter vermoeden. Dat zou men althans kunnen afleiden uit de hoogte van en de verschillen tussen de respectieve bedragen, die wijzen in de richting van een persoonlijke invulling door Stijn. Van elders is bekend dat legaten voor bedelordekloosters vaak een plichtmatig karakter hadden en diensgevolge geringe bedragen omvatten. Van de andere kant ziet men hier vaker dan bij de verplichte legaten voor de bisschop en de Domfabriek dat testateurs zich door persoonlijke voorkeuren lieten leiden.¹⁸ Het verschil tussen het gelegateerde bedrag voor de observanten (8 Philippusgulden) en de dominicanen (1 Philippusgulden) is in het geval van Stijn Buys zo groot, dat dit alleen verklaard kan worden door haar persoonlijke voorkeuren. Maar geen van beide legaten bestond uit grote bedragen.

In het testament volgen twee legaten voor personen, gevolgd door drie legaten voor de Nijmeegse armen. We staan eerst stil bij de laatste drie uitkeringen, die achtereenvolgens bestemd zijn voor het Nicolaasgasthuis (Grotestraat), het Jacobsgasthuis (Hezelstraat) en de 'huisarmen'. De gasthuizen dienden voor de opvang en verzorging van arme of behoeftige Nijmegenaren die dakloos of ziek waren, of behoefte hadden aan langdurige verpleging of verzorging. Het waren geen ziekenhuizen in de moderne betekenis van het woord. Onder het gasthuispersoneel treft men eerder ziekenverzorgers en een kapelaan aan dan een arts. Aan veel gasthuizen was een kapel verbonden voor de geestelijke verzorging van de bewoners. In Nijmegen bestonden in de zestiende eeuw minstens vijf van zulke gasthuizen. Twee hiervan zijn door Stijn Buys in haar testament opgenomen, zonder dat overigens duidelijk is waarom haar keuze juist op deze twee gasthuizen is gevallen. Van de uitkering aan het Nicolaasgasthuis moest eenmaal een maaltijd aan de bewoners verstrekt worden. Waar het Nicolaasgasthuis 1 Philippusgulden ontving, gingen 2 Philippusgulden naar het Jacobsgasthuis, zonder dat een exact doel voor deze uitkering wordt aangegeven. Het derde legaat voor de armen was voor de 'huisarmen' bestemd. Hiervoor was een bedrag van 10 Gelderse Rijdergulden gereserveerd, dat door de executeurs verdeeld moest worden onder de armen die niet in een gasthuis waren ondergebracht, maar zelfstandig woonden.

De overige legaten betreffen personen die tot Stijns familie behoorden, of met wie zij anderszins betrekkingen onderhield. Als eerste wordt een zekere Wilhem Thomaessoon van Herwen en zijn vrouw Claessken genoemd. Zij ontvangen een bedrag dat door Wilhem moet worden gebruikt om een vak te

¹⁸ Klosterberg, *Zur Ehre Gottes*, 116-127.

leren. De volgende legataris is Beele, zus van Wilhem, die een bedrag ontvangt om kleding voor haarzelf te kopen. Van haar wordt vermeld dat zij door Stijn Buys is opgevoed. Mogelijk is zij door Stijn als jong weeskind in huis genomen. Vijf grote legaten gaan naar de vijf kinderen van Herman van Clarenbeec en zijn vrouw Sween, te weten voor elk van hen 100 Gelderse Rijdergulden. Sween wordt in het testament een nicht van Stijn genoemd. Ruim drie jaar na het opmaken van haar testament is Stijn gedeeltelijk op haar schreden teruggekeerd. Op 15 november 1557 liet zij op het oorspronkelijke testament een notariële verklaring optekenen die erop neer kwam dat de legaten voor de vijf kinderen werden gehalveerd tot 50 Rijdergulden elk. Ook halveerde zij toen de toch al niet hoge uitkeringen voor de twee kapelaans en de twee koster van de Stevenskerk. Mogelijk heeft zij toen al voorzien dat haar vermogen niet toereikend was voor de stichting van een weeshuis, zoals na haar dood zou blijken, en wilde zij op deze wijze meer geld voor het weeshuis vrijmaken.

Tegenover de forse legaten voor de kinderen van haar nicht steekt de uitkering van 3 Gelderse Rijdergulden voor Stijns dienstmaagd mager af. Met haar zijn we aangeland bij de personen tot wie Stijn in een zakelijke betrekking stond. Na de dienstmaagd volgen nog kleine legaten voor de twee kapelaans en de twee koster van de Sint-Stevenskerk, als beloning voor het regelen van de uitvaart en begrafenis van de testatrice. Ook de vier executeurs-testamentair krijgen zoals gebruikelijk een kleine uitkering voor hun werk.

	Begunstigde	Geldbedrag volgens de tekst van het testament	Geldbedrag in Brabantse guldens
1	Aartsbisschop van Keulen	1 oude Tourse groot	0,10
2	Kerkfabriek Sint Petrus binnen Keulen	1 oude Tourse groot	0,10
3	Kerkfabriek Sint-Stevenskerk Nijmegen	5 Gelderse Rijdergulden	5,75
4	Observanten Nijmegen	8 Philippusgulden	10,00
5	Dominicanen Nijmegen	1 Philippusgulden	1,25
6	Wilhem Thomaessoon van Herwen en vrouw Claessken	5 Gelderse Rijdergulden	5,75
7	Beele, zus van Wilhem Thomaessoon	6 Philippusgulden	7,50
8	Armen Nicolaasgasthuis	1 Philippusgulden	1,25

9	Armen Jacobsgasthuis Hezelstraat	2 Philippusgulden	2,50
10	Huisarmen Nijmegen	10 Gelderse Rijdergulden	11,50
	<i>Kinderen van Herman van Clarenbeec en zijn vrouw Sween:</i>		
11	Johan	100 Gelderse Rijdergulden	115,00
12	Bernt	100 Gelderse Rijdergulden	115,00
13	Thoemskén	100 Gelderse Rijdergulden	115,00
14	Ffulskén	100 Gelderse Rijdergulden	115,00
15	Hylleken	100 Gelderse Rijdergulden	115,00
16	Heijll dienstmaagd	3 Gelderse Rijdergulden	3,45
17	Kapelaan Nijmegen 1	1 Brabantse gulden	1,00
18	Kapelaan Nijmegen 2	1 Brabantse gulden	1,00
19	Koster Nijmegen 1	½ Brabantse gulden	0,50
20	Koster Nijmegen 2	½ Brabantse gulden	0,50
21	Aankoop huis voor wezen	Resterend vermogen na uitbetaling legaten	
	<i>Beloning voor executeurs-testamentair</i>		
22	Gerit Buys	1 gouden angelot	2,85
23	Peter Buys	1 gouden angelot	2,85
24	Beele Buys	1 gouden angelot	2,85
25	Wolter Stevenssoen	1 gouden angelot	2,85
	Totaal bedrag legaten		638,55

Tabel 1 Legaten in het testament van Stijn Buys

Om enigszins een indruk te krijgen van de relatieve hoogte van de bedragen van de legaten kunnen we kijken naar de lonen die in Nijmegen in 1554 verdiend werden. Gegevens over lonen in de tweede helft van de zestiende eeuw kunnen we ontleen aan de dissertatie van P. Offermans. Afhankelijk van het beroep konden daglonen van handarbeiders variëren van 2,5 tot 8 stuivers, respectievelijk 0,13 en 0,40 Brabantse gulden. De laagstbetaalden waren opperknechten in de bouw met een dagloon van 2,5 stuiver, de best betaalden waren de meester-metselaars met een dagloon van 8 stuivers. Omgerekend naar een jaarinkomen verdienden zij ongeveer 46 Brabantse gulden, respectievelijk 146 Brabantse gulden. Deze omrekening naar een jaarinkomen is echter fictief, omdat geenszins vaststaat dat deze dagloners het hele jaar van werk verzekerd waren.¹⁹ Over het jaarinkomen van stedelijke functionarissen bestaat meer zekerheid. Het jaarinkomen van elk van de twee Nijmeegse burgemeesters bedroeg in 1550-1560 minstens 200 Brabantse gulden, maar ze ontvingen daarnaast nog een onbekend bedrag aan emolumenten. De stadsmedicus ontving in de jaren 1553-1555 een jaarwedde van 78 Brabantse gulden en stadssecretaris Hendrik Poeyn ging in de periode 1550-1555 jaarlijks met 57,5 Brabantse gulden naar huis.²⁰ Kijken we vervolgens weer naar de hoogte van de legaten, dan zien we dat zowel de aartsbisschop als de Dommfabriek in Keulen minder dan het dagloon van de laagst betaalde ambachtsman ontving. Met uitzondering van de legaten voor de kinderen Clarenbeec varieerden de overige legaten van 2,5 tot 29 daglonen van een meester-metselaar. Het bedrag van elk legaat (115 Brab. Gulden) van de kinderen Clarenbeec komt neer op ongeveer 1,27 jaarinkomen van een meester-metselaar. Voor een Nijmeegse burgemeester was zo'n legaat daarentegen ongeveer een half jaarinkomen, als we rekening houden met zijn emolumenten.

Een stedelijk weeshuis voor de 'salicheit der ziele' van Stijn Buys

Van Stijn Buys is geen sterfdatum bekend. Vermoedelijk is zij kort na 15 november 1557 overleden, waarna de executeurs-testamentair in 1558 tot uitvoering van het testament zijn overgegaan. Bij de financiële afhandeling bleek dat de nalatenschap na aftrek van de legaten niet toereikend was om een geschikt huis voor wezen aan te kopen. De stad moest daarom bijspringen, evenals een aantal particuliere donateurs. Daarna werd een huis in de Broerstraat aangekocht. Het weeshuis werd beheerd door vier *provisoren* (later regenten geheten) die door het stadsbestuur werden aangesteld en van wie de eersten in 1560 in functie traden. Een van hen was Wolter Stevenssoen, een van de executeurs-testamentair. Tevens vaardigde het stadsbestuur in 1560 een reglement (ordinantie) voor

¹⁹ P.H.M.G. Offermans, *Arbeid en levensstandaard in Nijmegen omstreeks de Reductie (1550-1600)* (Zutphen 1972) 146-151.

²⁰ Offermans, *Arbeid en levensstandaard*, 154-158.

het weeshuis uit. Uit het feit dat zowel de aanstelling van de provisoren als de opstelling van het reglement door de stad plaatsvond, blijkt duidelijk dat het weeshuis vanaf het begin een stedelijke instelling was. Uniek was het Nijmeegse 'Borger Kinderen Weeshuijs' niet. Elders in Nederland ziet men in de zestiende eeuw ook weeshuizen ontstaan, op initiatief van particulieren of stadsbesturen. De tijd was er blijkbaar rijp voor en Stijn Buys lijkt de tijdgeest aangevoeld te hebben. Het Nijmeegse weeshuis in de Broerstraat werd al in 1562 verlaten. De wezen kregen toen grotere en betere huisvesting aan de huidige Begijnenstraat, maar dat valt verder buiten het bestek van dit artikel.²¹ De achtereenvolgende regenten hebben niet alleen eeuwenlang voor de wezen gezorgd, maar hebben ook het testament van Stijn Buys zorgvuldig in hun archief bewaard. Aan hun zorg is het te danken dat wij een blik in dit persoonlijke document van een Nijmeegse weduwe uit de zestiende eeuw konden werpen. Daarbij bleek dat Stijn niet alleen een weeshuis heeft willen stichten. Ook verschillende familieleden, haar dienstmaagd, de Sint-Stevenskerk met de koster en de kapelaans, twee kloosters en de Nijmeegse armen heeft ze in haar testament met grote of kleine bedragen bedacht. Deze legaten hadden zelfs tot gevolg dat er onvoldoende geld overbleef voor de aankoop van een weeshuis. Het waren de stad en particuliere weldoeners die ervoor hebben gezorgd dat de door Stijn Buys gewenste stichting van het weeshuis desondanks doorging.

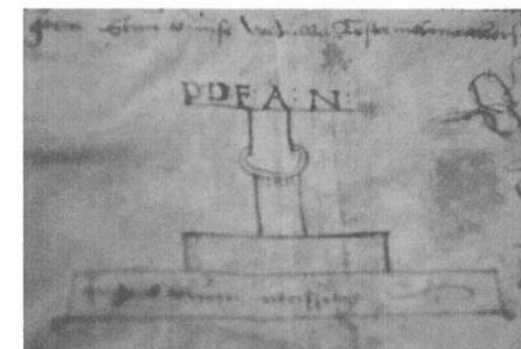
Stijn Buys was een weduwe die beschikte over een vermogen dat ongeveer de waarde van een burgerhuis in het centrum van Nijmegen vertegenwoordigde. Over haar zielsleven laat het testament niet veel los. Opvallend is dat ze geen regeling heeft getroffen voor haar nagedachtenis. Middeleeuwen regelden meestal in hun testament dat na hun dood zoveel mogelijk missen voor hun intentie werden opgedragen om het verblijf van hun ziel in het vagevuur zoveel mogelijk te bekorten. Het ontbreken van dergelijke bepalingen lijkt een aanwijzing dat Stijn Buys niet geloofde in de traditionele katholieke opvattingen over het hiernamaals en niet ervan overtuigd was dat zielen door aards gebed uit het vagevuur konden worden bevrijd. Toch was dat katholieke geloof niet volledig verdwenen, want de stichting van het weeshuis zou geschieden 'tot salicheit der ziele van deser testamentmaeckkersche voirschreven'.

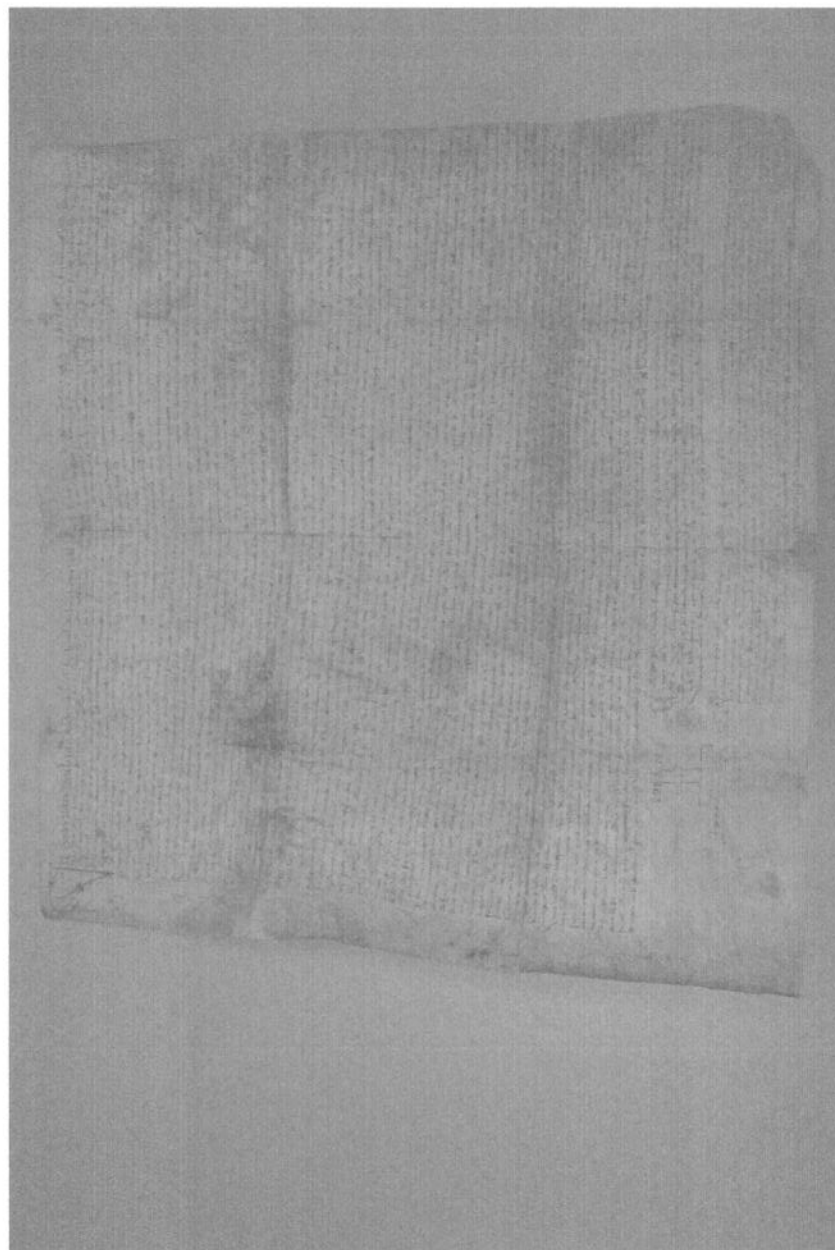
²¹ J. Brinkhoff, *Het testament van Stijn Buys. De jongste eeuw der Beide Weeshuizen* (Nijmegen 1963) 3-4; A.E.M. Janssen, *Naar best vermogen. Een geschiedenis van twee Nijmeegse weeshuizen (1558-2008)* (Nijmegen 2008) 20-25.

Afbeelding 1 Het opgevouwen testament gestoken in een 19de-eeuwse bewaarhoes met opschrift (foto auteur).

Afbeelding 2 Het signet van notaris Petrus van den Graeff van Arnhem in de vorm van een inktpot. In de voet de aan Seneca ontleende spreuk *Ingens telum necessitas* (Noodzaak is een machtig wapen). Bovenaan de initialen van de Latijnse naam van de notaris: P(etrus) D(e) F(ossis) A(rnhemensis) N(otarius). (foto auteur).

Afbeelding 3 Het opengevouten testament (foto auteur).

Jordy Geerlings (1988) studeerde cultuurge-schiedenis aan de Radboud Universiteit en UCLA. Momenteel onderzoekt hij als promovendus bij de Radboud Universiteit de rol van katholieken in de genootschappen in de Republiek ten tijde van de Verlichting (1750-1800).

Cultuur en elitesociabiliteit in Nijmegen 1750-1800

Inleiding

Ik heb het dinsdags gezelschap bezocht, dat bij elkaar was bij Engelen. We hebben zo ongeveer niets gedaan, ik ook niet. Het enige is dat ik me stierlijk [cruellement] verveeld heb in dat mooie gezelschap.¹ Justinus de Beijer (1707-1772), raadslid van Nijmegen, schreef deze woorden in zijn dagboek in 1761. Hij had het over een gezelschap van zijn raadscollega's dat op dinsdagen bij elkaar kwam voor diners, drank en amusement. Bij hen verveelde De Beijer zich niet alleen, maar irriteerde hij zich ook aan de 'vervelende pleidooien die nog lang zullen voortduren'.² Soms zocht het gezelschap ook het andere uiterste op. De Beijer schreef hoezeer hij zich soms schaamde voor het gedrag van zijn metgezellen, wier 'dwaze zedeloosheid van afgelopen maandag' gelukkig onbekend was gebleven voor de buitenwereld. Het bezoek dat hij de week daarna ontving bleek er gelukkig niets van te weten.³

Ondanks zijn bedenkingen bleef De Beijer dit gezelschap bezoeken. Soms trad hij zelfs op als gastheer voor de bijeenkomsten die in zijn huis plaatsvonden. Ongetwijfeld deed hij dat ten dele om ingewijd te blijven in de belangrijke informele circuits van de stedelijke politiek. Tegelijkertijd vond hij in deze kring een van de weinige vormen van recreatie en samenzijn die overeenkwamen met zijn status als vooraanstaand, hoogopgeleid burger. Naast de vrijmetselaarsloge Sint-Lodewijk was er immers niets vergelijkbaars voorhanden, noch waren er wetenschappelijke of cultuurgerichte gezelschappen.

De Beijer bevond zich echter in een overgangperiode. Aan het begin van

¹ HDJ van Schevichaven, *Journal van Mr Justinus de Beyer Heer van Hulzen over de jaren 1743-1767* (Arnhem 1906) (Werken uitgegeven door Gelre, no 6) 222. 'J'ai revu l'aimable Société du Mardi, assemblée chez Engelen. On n'a fait semblant de rien, ni moi non plus. Tout ce qu'il y a, c'est que je me suis cruellement ennuié dans cette belle compagnie.'

² Ibidem, 329. 'plaidoyers fort ennuyeux, et qui ne finiront pas si tôt.'

³ Ibidem, 229. 'folle débauche du Mardi passé.'

zijn leven vond recreatie ook voor de elite nog grotendeels plaats in informele kringen, maar vanaf 1760 ontstonden in Nijmegen meer formeel georganiseerde vormen van sociabiliteit. Hierin was ook in beperkte mate plaats voor cultuur in de strikte zin van het woord, ruwweg begrepen als de kunsten en wetenschappen. Terwijl de meeste van deze disciplines nog maar mondjesmaat terug te vinden waren in de nieuwe genootschappen, was er wel steeds meer aandacht voor muziek naar het voorbeeld van de toonaangevende hoven van Europa.

In dit artikel richt ik me op de formalisering van de cultuuractiviteiten van de elite in Nijmegen door de opkomst van nieuwe genootschappen vanaf 1750, met als eindpunt het Maendaghs Musicq Collegie. De doelstelling is om vast te stellen in hoeverre deze genootschappen de marges veranderden waarbinnen cultuur kon gedijen, en de mate waarin de genootschappen allerlei cultuurvormen openstelden voor een nieuw publiek. De Beijer, wiens dagboek een uniek beeld geeft op de Nijmeegse culturele wereld van vóór 1760, functioneert daarbij als contrastmiddel om de veranderingen vanaf het midden van de achttiende eeuw te verduidelijken.

Het culturele leven in Nijmegen: een korte schets

Het ontbreken van een universiteit, grote overheidsinstituten, openbare bibliotheken en de bescheiden grootte van de lokale elite zorgden ervoor dat de marges voor cultuur in het achttiende-eeuwse Nijmegen vrij smal waren. Het gebrek aan cultuurinstellingen werd wel degelijk gevoeld. Zo werd er in 1744 gepoogd om het herstel te bereiken van de Quartierlijke Academie, de eerste universiteit die in Nijmegen werd gevestigd. Dit instituut was in 1679 definitief ten onder gegaan nadat de Franse invasie van 1672 al veel schade had berokkend. Meerdere geleerden tooiden zich gedurende de achttiende eeuw met titulatuur die deed vermoeden dat de academie weer bestond.⁴ Hoe groot de wens ook was, bleek het niet mogelijk om een nieuwe universiteit op te zetten, waardoor de wetenschappen in Nijmegen vrijwel geheel van geïnteresseerde individuen afhankelijk waren. Ook voor de schilderkunst en andere kunsten waren er beperkingen. Hoewel het Sint Lucasgilde enige steun bood aan schilders, glazenmakers en andere kunstenaars, was er ook hier geen sprake van een geïnstitutionaliseerd mecenaat voor de kunsten.

Veel culturele activiteiten waren daarom afhankelijk van gefortuneerde individuen die het zich konden veroorloven schilderijen te kopen, boekbezit aan te leggen, te musiceren en de vrije tijd te nemen om zichzelf te kunnen bekwamen in zulke activiteiten. De bevrediging van culturele behoeften moest men daarom vooral in de informele, private sfeer van de elite zoeken. Die elite bestond voornamelijk uit leden van het lokale en gewestelijke bestuur, de gere-

⁴ Gerard Lemmers en Edwin van Meerkerk, 'Kunst religie en cultuur in de Nieuwe Tijd 1500-1795', in: Hans Bots en Jan Kuys (red.), *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland II* (Nijmegen 2005) 404-487, aldaar 457.

formeerde clerus en het beperkte aantal doctors, notarissen en advocaten dat de stad rijk was. Er is slechts een klein aantal individuen van wie voldoende bronnenmateriaal is overgebleven om iets te kunnen zeggen over hun culturele activiteiten. Eén van hen was burgemeester Hendrik Verbolt, wiens boekencollectie bij een veiling na zijn dood vrij omvangrijk bleek te zijn.⁵ De notaris Lambert Stoppendaal Pieterszoon (1746-1815) publiceerde niet alleen dichtwerk, maar cultiveerde ook de kunsten met zijn vrienden, Roeland van Eynden (1747-1819) en de beroemde schilder Hendrik Hoogers (1747-1814).⁶ Daarnaast was er Johannes in de Betouw (1732-1820), de burgemeester, advocaat en raadslid die zich bezighield met de geschiedenis en oudheden van de stad. Hij had de vurige wens om de stad te herstellen als plaats van geleerdheid: in 1798 stelde hij de stadsraad voor om Nijmegen bij de nationale volksvertegenwoordiging 'te doen verkiesen tot een zetel voor een universiteit'.⁷

Daar het nog lang zou duren voordat de huidige universiteit werd opgericht, vonden literair en wetenschappelijk geïnteresseerde Nijmegenaren verenigingen in andere steden die meer konden bieden. De eerder genoemde Stoppendaal werd bijvoorbeeld lid van het Leidse literaire genootschap Kunst Wordt door Arbeid Verkregen (KWDAV) in 1769, en voegde zich vervolgens bij andere genootschappen in Rotterdam en Den Haag.⁸ De rector van de Latijnse School in Nijmegen, Everhard Jan Benjamin Schonck (1745-1821), trad in 1777 ook toe tot het KWDAV.⁹ Ook de Nijmeegse adel liet zich in het culturele circuit buiten de stad zien. Zo maakte Otto Fredrik graaf van Lynden (1716-1788) deel uit van het bestuur van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, waarvan ook doctors Petrus Nicolaus Lotichius en Maximiliaan Jan de Man lid waren. De laatstgenoemde werd tevens op afstand lid van onder andere het Provinciaal Utrechts Genootschap en de Kaiserlichen Leopoldino-carolinischen

⁵ Lemmers en Van Meerkerk, 'Kunst religie en cultuur in de Nieuwe Tijd 1500-1795', 467.

⁶ Peter Altena, 'Lambert Stoppendaal Pieterszoon', in: In: P.W. van Wissing e a. (red.), *Biografisch woordenboek Gelderland: bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis I* (Hilversum 1998) 90-20, aldaar 90.

⁷ Zie bijvoorbeeld: Johannes in de Betouw, *De operculis pyxidum Marci Ulpii Heracleitis myropolae, prope Neomagum inventis*, (s.n. 1787) 6 p. Over zijn collectie van oudheden: *Catalogue du cabinet de médailles antiques et modernes, ainsi que de quelques pierres gravées et antiquités, délaissés par m. Johannes in de Betouw ...*, dont la vente publique se fera à Amsterdam, le 30 septembre 1822 (*Amsterdam 1822*) 4 p; Johannes in de Betouw, *Quartierlyke academie en Apostolische of Latynsche School te Nymegen* (s.n. 1800); Regionaal Archief Nijmegen (RAN), Oud archief Nijmegen (OAN) 422, Raadssignaten 14 november 1798.

⁸ Altena, 'Lambert Stoppendaal', 91.

⁹ *Naemlijst der tegenwoordige leden van het tael- en dichtlievend genootschap, onder de spreuk: Kunst wordt door arbeid verkreegen*, 2.

Deutschen Akademie Der Naturforscher.¹⁰ Een volledig overzicht van de activiteiten van Nijmegenaren in genootschappen buiten de stad bestaat weliswaar nog niet, maar het beperkte materiaal dat beschikbaar is, laat al zien dat het geen ongewone praktijk was onder de elite om tijdens de studietijd en daarna genootschappelijk actief te blijven.¹¹

De Beijer als raam op cultureel en wetenschappelijk Nijmegen

Wat betreft intellectuele contacten en het informele cultuurnetwerk binnen Nijmegen is Justinus de Beijer een onmisbare en nauwelijks beschreven figuur, wiens dagboek veel laat zien over hoe cultuur door de elite werd georganiseerd vóór het ontstaan van de genootschappen. Na zijn afstuderen in 1724 in de rechten aan de universiteit van Leiden, was De Beijer geïnteresseerd gebleven in bredere intellectuele ontwikkelingen. Hij las werken van vooraanstaande filosofen en wetenschappers zoals Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), en vanuit Nijmegen droeg hij bij aan de *Bibliothèque Française* van zijn vriend, de uitgever Henri du Sauzet (1687-1754). Daarnaast werd hij corresponderend lid van de *Académie Royale des Sciences, Belles lettres et arts* in Rouen en onderhield hij contact met de Nederlandse geleerdenwereld, vooral in Leiden.¹² Zo was De Beijer bekend met de Leidse boekverkoper en uitgever Elie Luzac (1721-1796), die bezig was een Europese reputatie op te bouwen door met denkers als Julien Offray de la Mettrie in zee te gaan. La Mettrie gaf zijn zeer controversiële traktaat *L'Homme Machine* bijvoorbeeld bij Luzac uit. Tijdens een bezoek aan Leiden verzuimde De Beijer bovendien niet een bezoek af te leggen aan Petrus Musschenbroek (1692-1761), een sleutelfiguur in de verspreiding van het Newtoniaanse wereldbeeld binnen de Republiek. De Beijer kende Musschenbroek al langer en betitelde hem als 'mon professeur'.¹³

De Beijer hield bovendien persoonlijk contact met een hele schare avontuurlijke denkers. Een van hen was Jean Rousset de Missy (1686-1762), een centraal figuur binnen een kring van vrijdenkers in Den Haag onder de naam

¹⁰ Johann Daniel Ferdinand Neigebaur, *Geschichte der Kaiserlichen Leopoldino-Carolinischen Deutschen Akademie der Naturforscher während des zweiten Jahrhunderts ihres Bestehens* (Jena 1860) 233.

¹¹ De gedigitaliseerde lijst 'Members of scientific and literary societies and other organisations 1770-1810' laat 14 Nijmegenaren zien verspreid over het Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, Kunstliefde Spaart Geen Vlijt en Prodesse Canendo. Zie <http://www.schultenordholt.nl/societies1800/socframe.html> (geraadpleegd 2 april 2014).

¹² Edwin van Meerkerk, *Achter de schermen van het boekbedrijf: Henri Du Sauzet (1687-1754) in de wereld van uitgeverij en boekhandel in de Republiek* (diss. KU Nijmegen; Amsterdam 2001) 13-15.

¹³ *Journal Justinus de Beyer*, 144.

Chevaliers de la Jubilation. Deze groep is in verband gebracht met denkers die zich onder meer zeer kritisch uitlieten over priesterlijk bedrog, in kerken en dogma's georganiseerde religie, en religieuze intolerantie.¹⁴ In 1748 ontmoette De Beijer ene Joseph Garrigues de Froment, een notoire polemist die later in de buurt van Luik werd gearresteerd en overgebracht naar de Bastille voor het publiceren van gewaagde politieke traktaten. De Beijer merkte hierover enigszins laconiek op dat 'de arme man zich had gemengd in zaken die hem te boven gingen'.¹⁵

Ten slotte ontving De Beijer een aantal wetenschappers die op rondreis door Europa ook Nijmegen aandeden. Onder hen waren Jean-Baptiste-René Robinet de Chateaugiron (1735-1820) en zijn Nederlandse vrouw Gesina Regtering.¹⁶ Robinet had tijdens zijn ballingschap in Amsterdam het boek *De la Nature* gepubliceerd – een boek dat vrij negatief werd ontvangen. De Franse filosoof Voltaire (1694-1778) vond het onnodig metafysisch, terwijl anderen in het boek een gevaarlijke neiging naar ongelof zagen.¹⁷ Hoezeer zijn recente bijdragen aan de wetenschap ook in twijfel werden getrokken, Robinets contacten met belangrijke denkers maakten dat hij voor De Beijer een interessante bezoeker was. Een meer exotische gast was de Jezuïet Bosevich, die zich op 6 juni 1761 bij De Beijer meldde. Bosevich was op weg naar Constantinopel, om daar voor wetenschappelijke doeleinden de passage van Venus over de zon te observeren.¹⁸

De Beijers activiteiten beperkten zich echter niet tot het strikt wetenschappelijke. Integendeel, hij zette zich in als culturele organisator, vooral op muzikaal gebied. Dat deed hij voornamelijk door muziekconcerten te organiseren, zowel binnen de stad als op zijn nabij gelegen landgoed De Hulzen. Als talentvol violist speelde hij zelf vaak mee, hoewel hij ook solo optrad.¹⁹ Met welk orkestgezelschap dit gebeurde is niet bekend; vermoedelijk waren de orkesten pragmatisch samengesteld met de betere amateurs uit de omgeving, of ingehuurde beroepsmusici. Ook de financiering blijft onduidelijk, hoewel het geenszins ondenkbaar is dat De Beijer deze concerten uit eigen middelen heeft onder-

¹⁴ Margaret Jacob, *The Radical Enlightenment. Pantheists, Freemasons and Republicans* (Londen 1981) 155, 224-225.

¹⁵ Zie ook, François Moreau, *La plume et le plomb: espaces de l'imprimé et du manuscrit au siècle des Lumières* (Parijs 2006) 66; *Journal Justinus de Beyer*, 42-43: 'le pauvre homme s'étoit mêlé de choses, qui n'étoient pas de sa compétence'.

¹⁶ *Journal Justinus de Beyer*, 330.

¹⁷ Françoise Badelon, 'Jean Baptiste Robinet: un libraire philosophe', in: Henri Duranton (red.), *Le pauvre diable. Destins de l'homme des lettres au XVIIIe siècle* (Saint Etienne 2006) 157-172, aldaar 169. Voltaire correspondentie D 18425. Zie ook de online editie van de *Dictionnaire des journalistes*: <http://dictionnaire-journalistes.gazettes18e.fr/journaliste/694-jean-baptiste-robinet>.

¹⁸ *Journal Justinus de Beyer*, 198.

¹⁹ *Ibidem*, 242-243.

steund.

Nog een bijzonderheid aan de rol die De Beijer speelde in het aanmoedigen van lokale cultuurproductie was zijn connectie met de violist Carlo Tessarini (1690-1766). Na een loopbaan als violist aan het pauselijk hof in Rome reisde de oude Tessarini door Europa, waarbij hij ook in Nijmegen verschillende concerten verzorgde. Tessarini werd door De Beijer aangesproken als 'mon ancien maître', hetgeen waarschijnlijk betekende dat De Beijer bij hem muzieklessen had gevolgd. Wellicht was dit gebeurd tijdens de Europese *grand tour* die De Beijer in zijn jeugd had gemaakt. De beide heren waren hoe dan ook goed bevriend, speelden vaak samen in privékringen en hebben mogelijk ook publiekelijk samen opgetreden. Zelfs een ongeluk met kokend water, dat een grote brandwond op zijn rechterbeen veroorzaakte, kon De Beijer niet ervan weerhouden om urenlang met Tessarini te musiceren. Hij was overigens niet de enige die in deze periode concerten organiseerde: vanwege zijn gewonde been moest De Beijer dezelfde dag nog een uitnodiging afslaan voor een concert bij de graaf van Welderen.²⁰

Hoewel De Beijer vanwege de breedte van zijn culturele activiteiten als een unicum moet worden gezien, geeft zijn dagboek een nuttig inzicht in de bredere culturele wereld van de elite in Nijmegen omstreeks 1750. De bestuurselite dineerde bij elkaar, discussieerde onderling over nieuwe ideeën, ontving musici en denkers van formaat, organiseerde concerten en bekwaamde zich ook zelf in de muziek. De Beijer wist zichzelf bovendien een reputatie te verschaffen als belangrijke tussenpost voor rondreizende wetenschappers, en via uitgebreide correspondentie op de hoogte te blijven van intellectuele ontwikkelingen. Vooralsnog bleef de informele context van het private elitegezelschap de voornaamste plaats waar naast recreatie ook cultuur werd bedreven en geconsumeerd.

1760: een kenteringsmoment

Omstreeks 1760 begon deze situatie echter te veranderen. Meerdere genootschappen en sociëteiten werden opgericht – een teken van een steeds sterkere behoefte naar formeel georganiseerde sociabiliteit buiten de grenzen van de informele gezelligheid. Hoe deze behoefte was ontstaan valt niet precies vast te stellen. De informele kringen van de bestuurselites werden immers ook na de dood van De Beijer op allerlei wijzen voortgezet. Het is echter mogelijk dat er een vacuüm ontstond door de langzame ondergang van de vrijmetselaarsloge Sint Lodewijk, die na de dood van diens oprichter, Ludwig von Sachsen-Hildburghausen (1710-1759) nauwelijks nog actief was en in 1774 definitief werd opgedoekt.²¹ Een alternatief voor deze prestigieuze vorm van sociabiliteit werd daarom waarschijnlijk zeer welkom geacht. De Nijmeegse elite kende immers

²⁰ Ibidem, 250.

²¹ A.W.F.M. van de Sande, 'Vrijmetselarij in Nijmegen in de achttiende en negentiende eeuw Een socio-culturele schets', *Numaga* 33 (1986) 55-64, aldaar 56-57.

het voorbeeld van andere steden, waarin er al een veel breder palet van dergelijke verenigingsvormen was ontstaan, en was bewust van hetgeen genootschappen konden toevoegen aan het sociale en culturele leven. Door een formeel opgezet genootschap kon het elitaire samenzijn verheven worden tot een officieel, institutioneel onderdeel van het sociale leven.

Wat de werkelijke motivaties ook zijn geweest, in 1760 was er genoeg draagvlak ontstaan voor de oprichting van de *Grote Sociëteit*, met als zinspreuk 'Alles op syn tyd'. De sociëteit was erop gericht een beschaafd samenzijn mogelijk te maken. Landkaarten, spellen, tabak, de 'beste couranten' en andere zaken werden hiertoe beschikbaar gesteld. Om de beschaafdheid en het niveau van de discussie te garanderen – en omwille van een aangename sfeer – werd in de statuten elke vorm van 'hatelijke discoursen' verboden. Bovendien kon men slechts toetreden tot het genootschap nadat de zittende leden hiervoor hun toestemming hadden gegeven. Deze maatregel bevorderde niet alleen de interne harmonie, maar verzekerde ook dat het genootschap een bepaalde sociale stand behield. Een blik op het ledenbestand zoals het eruit zag bij de oprichting laat dan ook een vrij homogene groep zien, die veelal uit de bestuurselite en het garnizoen voortkwam.²² Hoewel het niet uitgesloten is dat ook binnen deze kring plaats was voor muzikaal vertier en discussies over de wetenschap of filosofie, bleef het voornaamste doel recreatie middels spel en gemoedelijke discussie. Wat er gebeurde binnen de *Kleine Sociëteit* – ook bekend als *Borgersociëteit* – weten we niet. Vanwege de naam van deze sociëteit ligt het echter in de lijn der verwachting dat dit gezelschap vergelijkbare doelstellingen nastreefde, zij het voor een minder exclusieve kring van gegoede burgers.²³

Een tot nu toe onbeschreven toevoeging aan het sociale landschap van Nijmegen is de lokale afdeling van de *Oeconomische Tak*. Dit genootschap was in 1778 voortgekomen uit de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, voor een specifiek doel: de *Tak* stelde zich de taak om de economie van de Republiek te herstellen door het verspreiden van nieuwe ideeën over de handel, experimenten met nieuwe productiewijzen en uitvindingen, en subsidies voor particuliere initiatieven. Net zoals vergelijkbare 'Oeconomische' genootschappen elders in Europa behoorden ook veel afdelingen van de *Tak* tot de meest voortstrevende genootschappen van hun tijd. Niet alleen formuleerden ze een verlichte agenda van experiment en burgerlijk initiatief, ook laten de ledenlijsten een ongekennde mate van religieuze en sociale diversiteit zien. Hoewel het nog steeds vooral ging om vooraanstaande, hoogopgeleide of op zijn minst welgestelde mannen, werden de afdelingen van de grotere steden bemand door een bonte verzameling van lutheranen, doopsgezinden, katholieke leken en priesters, gereformeerde dominees en gereformeerde regenten. In Amster-

²² RAN, Brochure 2364, *Reglement der Sociëteit tot Nymegen* (Nijmegen: A van Goor 1760).

²³ Zie o.a. RAN, Brochure 8472: J Hekking, 'Sociëteit : onder de zinspreuk dat buigt zelden : een oude Nijmeegse sociëteit 1776 – 1881' (Ongepubliceerd 2012).

dam verschenen zelfs joodse kooplieden op de ledenlijsten en verwelkomden de meeste afdelingen ook vrouwen in de hoedanigheid van donatrices.²⁴ De Nijmeegse afdeling was echter veel minder veelvormig, met slechts zestien leden uit de bestuurselite, aangevuld door twee doctoren, een predikant en twee donatrices. Op de ledenlijst zien we Justinus de Beijers zoon Leonard de Beijer, die het inmiddels tot secretaris van de stadsraad had geschopt.²⁵ Hoewel het genootschap een selectie van invloedrijke notabelen bij elkaar bracht, is er weinig bekend over de activiteiten van het genootschap buiten de deelname aan een inzameling voor de slachtoffers van de overstromingen van de Maas en de Waal in 1784.²⁶

De tweede vrijmetselaarsloge Sint-Lodewijk, die in 1785 werd opgericht, was net zoals de *Groote Societeit* een strikt elitaire cirkel. De loge bestond vrijwel exclusief uit leden van de stadsraad, regionale overheidsorganen en officiers van het garnizoen. Toch was deze loge net zoals diens voorganger een bijzonder vorm van sociabiliteit, omdat het hier ging om een vorm van 'vrijtijdsbesteding' die in elk geval volgens maçonnieke idealen verder ging dan recreatie alleen. Volgens de historicus Anton van de Sande is in de mentaliteit van de vrijmetselaars naast een behoefte aan respectabele convivialiteit, ook verlichte waarden zoals zelfontplooiing, deugdelijkheid en een zekere hang naar mystiek te ontdekken.²⁷ Behalve de gebruikelijke maçonnieke rituelen werd ook veel tijd besteed aan diners, discussies en voorlezingen die meestal de geschiedenis en idealen van de vrijmetselarij behandelden.

In tegenstelling tot de eerdere loge Sint-Lodewijk is van deze nieuwe loge ook de interne verslaggeving overgebleven, waardoor er in dit geval een vollediger inzicht kan worden gegeven in diens daadwerkelijke activiteiten.²⁸ De bijeenkomsten van Sint-Lodewijk namen doorgaans een dagdeel in beslag. Een besloten vergadering werd gehouden door de grootmeester met een aantal andere functionarissen, vergelijkbaar met een besloten bestuursvergadering in

²⁴ *Tweede Algemeene Naamlijst des Oeconomischen Taks van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen voor het jaar 1782 met het gevoegd agter ieder Naam, wanneer de Respective Donateurs, Donatrices en Leden van denzelven, daarin hebben deel genomen*, Haarlem 1782, 22-42.

²⁵ *Tweede Algemeene Naamlijst des Oeconomischen Taks*, 1-2. De donatrices waren Arnolda Reiniera Agatha gravin van Welderen, echtgenote van Steven Adriaan graaf van Welderen, en MC Schmeling, tevens gravin van Welderen.

²⁶ Gelders Archief, Archief Familie Randwijck 1, inv no 382, 'Stukken betreffende de werkzaamheden van de Oeconomische Tak ten behoeve van de slachtoffers van de overstromingen in Maas en Waal, 1784.'

²⁷ A.W.F.M. van de Sande, *Vrijmetselarij in de lage landen. Een mysterieuze broederschap zonder geheimen* (Zutphen 1995) 71-72.

²⁸ RAN, 498 *Archief Vrijmetselaarsloge Sint-Lodewijk, 1742-1993*, 264 inv nummers. Zie vooral inv no 1, Notulen 1785-1799.

niet-maçonnieke genootschappen. Vervolgens werd de loge opengesteld voor de rest van de leden. Regelmatig werden voorlezingen en diners gehouden, waarbij ook broeders van andere loges werden ontvangen. Meestal waren er veertien tot twintig broeders aanwezig, hoewel het ledental fluctueerde door het komen en gaan van officieren uit de garnizoenen. De aanwezigheid van muzikanten, die als zogenaamde 'dienende broeders' werden toegelaten, wijst er bovendien op dat muziek een integraal onderdeel was van de logebijeenkomsten. Hoewel het niet bekend is welke muziek er specifiek binnen Sint-Lodewijk, heeft Malcolm Davies een uitgebreid overzicht gegeven van de muziek die binnen Nederlandse loges werd gespeeld. Meestal ging het daarbij om stukken die speciaal voor de vrijmetselarij was geschreven, of zelfs voor specifieke loges bedoeld waren. Binnen de loges werd onder andere veel gezongen.²⁹

Hoe bescheiden en beperkt ook, tussen 1760 en 1785 was er kortom een sociabele scene ontstaan in Nijmegen, naar het voorbeeld van andere steden in de Republiek. Voor de bestuurselite, de officieren van het garnizoen en in toenemende mate welgestelde leden van de burgerij werd het mogelijk om de behoefte van gezelligheid en amusement ook buiten informele en private kringen te bevredigen. Voor zover kan worden vastgesteld, lijken culturele activiteiten zoals de kunsten hierbij een beperkte rol te hebben gespeeld, als onderdeel van het amusement of interne feestelijkheden. Wetenschappelijke interesses, geleerdheid, muziek en kunsten in het algemeen waren daardoor nog steeds vooral het domein van geïnteresseerde individuen.

Het Maendaghs Musicq Collegie (1783-1787)

De verdere ontwikkeling van de sociabiliteit in Nijmegen voltrok zich tegen de achtergrond van groeiende spanningen in de Republiek. Ontevredenheid over de achteruitgang van de economie, kritiek op de wijze waarop de stadhouder de verdediging van het land voerde, de corruptie van de stedelijke regenten en het onder de burgerij steeds sterker gevoelde wens om meer inspraak in de lokale politiek, leidden tot een veelvormige protestbeweging die bekend zou komen te staan als de patriottenbeweging. In de hele Republiek ontstonden er conflicten tussen patriotten en de aan de stadhouder verbonden Orangistische tegenpartij. Omdat de meeste patriotten zichzelf zagen als respectabele burgers in plaats van revolutionairen, probeerden ze aanvankelijk vooral via petitie aan de verschillende overheden hun programma te realiseren. Al snel ontstonden echter gespannen politieke situaties, die op verschillende plaatsen in de Republiek leidden tot geweld. De patriotten waren rond 1785 een politieke kracht geworden, die kon rekenen op een brede achterban afkomstig uit de middenklassen en de elites, maar ook in andere lagen van de bevolking op steun kon rekenen. De katholieken werden door velen gezien als natuurlijke bondgeno-

²⁹ Malcolm Davies, *The Masonic muse. Songs, music and musicians associated with Dutch Freemasonry 1730-1806* (Diss. Utrecht 2003).

ten van de patriotten. Deze minderheidsgroep, dacht men, moest in de patriottenbeweging wel een kans zien om de achterstelling die ze sinds de Reformatie hadden moeten accepteren eindelijk terug te draaien. Hoewel de mate waarin Nederlandse katholieken daadwerkelijk kunnen worden gezien als patriotten nog nader moet worden vastgesteld, leidde de grote omvang van de katholieke populatie in Nijmegen in elk geval niet tot grootschalige uitingen van patriotisch denken. De spanningen in de stad liepen op een aantal momenten weliswaar hoog op, maar tot politieke omwentelingen of groot geweld kwam het niet.³⁰

Juist in deze periode van oplopende politieke spanningen ontstond in Nijmegen de eerste vorm van seculiere sociabiliteit die naast recreatie voornamelijk gericht was op culturele activiteiten: het Nijmeegs Musicq Collegie. Hoewel de exacte voorgeschiedenis van het genootschap onbekend is, wortelde het collegie in hoge mate in het eerdere model, waarbij concerten en andere muzikale activiteiten vooral privaat en informeel door de bovenlaag van de stad werden georganiseerd. In 1783, toen het collegie werd opgericht, vonden de concerten bijvoorbeeld nog plaats in of bij het huis van Gerardus Abraham Gejer, de eerste secretaris van het genootschap. Pas later ging men op zoek naar een apart lokaal.³¹ Omdat veel leden zelf ook musiceerden, heeft het er alle schijn van dat het collegie een succesvolle poging was om eerdere private bijeenkomsten om te smeden tot een formeel genootschap.

De formele vorm van het genootschap met betaalde lidmaatschappen bracht een regelmaat van cultureel aanbod met zich mee die eerder niet voorhanden was geweest. Zoals de naam al aangaf en de statuten bevestigden, wilden de leden elke maandag bijeenkomen voor een concert. Daarnaast verschaftte het genootschap een bepaalde mate van prestige, dat gepaard ging met de institutionalisering van culturele praktijken. Het was chique om een *collegium musicum* te vormen. Wellicht net zo belangrijk was het feit dat het genootschap de aanschaf van benodigdheden zoals bladmuziek vergemakkelijkte door het bundelen van financiële krachten. Het gezelschap verwelkomde bovendien een drietal wijnkopers als leden, met wie afspraken werden gemaakt voor de levering van wijn tegen een schappelijke prijs.³²

Om de respectabiliteit van het collegie te behouden en het genot van de muziek te beschermen, werden strenge regels opgesteld. In een tijd waarin het niet geheel ongewoon was om tijdens voorstellingen te praten, drinken en zelfs op het podium te zitten, moesten de toehoorders bij de voorstellingen van het Nijmeegse collegie stil zijn.³³ Rokers werden naar een zijkamer verban-

³⁰ Zie AG Poelen, *Saevis tranquilis in undis. Stil, tusschen de ontstuimige Zee baaren. Nijmegen en de patriottenbeweging 1780-1787* (Nijmegen 1979).

³¹ RAN, 251 Archief Maendaghs Musicq Collegie (251 AMMC), inv. no. 5.

³² RAN, 251 AMMC inv. nos. 1, 25.

³³ Ibid, inv. no. 1.

nen. Ook werd het essentieel geacht dat leden niet na tien uur 's avonds in de concertzaal zouden verblijven. Degenen die dat wel deden, werden verplicht tot een bijdrage aan de stedelijke armenkas.³⁴ Over nieuwe leden moest gestemd worden. Gasten, onder wie ook vrouwen, waren welkom wanneer ze voldeden aan de gestelde normen van respectabiliteit en het gevraagde contributiegeld was betaald. Het structurele verzuim van het contributiegeld, een klassiek probleem in veel achttiende-eeuwse genootschappen, werd door het collegie vrij serieus genomen, hoewel aanmaningen en uitsluiting lang niet altijd toereikendmaatregelen bleken.³⁵

Hoeveel leden het genootschap uiteindelijk zou tellen, is niet bekend. Het ledenbestand fluctueerde en het lijkt erop dat ook niet-leden zich konden intekenen voor zekere activiteiten zonder zich verder aan het genootschap te verbinden. Dit gold bijvoorbeeld voor de bals en diners die regelmatig rondom concerten werden georganiseerd.³⁶ Ondanks deze schommelingen laten de overgeleverde namenlijsten echter een regelmatig terugkerend gezelschap van ongeveer 73 leden zien. Veel van hen waren officieren uit de verschillende militaire eenheden die door Nijmegen trokken of als garnizoen functioneerden. Ook de bestuurselite liet zich zien, bijvoorbeeld in de persoon van de eerder genoemde Gejer en Johannes in de Betouw.

Ze opmerkelijk is de aanwezigheid van katholieke leden. Voor zover kan worden vastgesteld op basis van het beperkte bronnenmateriaal waren katholieken tot dan toe geheel afwezig geweest in de Nijmeegse sociabiliteit. Zo zijn ze niet terug te vinden in de twee eerder genoemde sociëteiten en de vrijmetselaarsloges. Leden van prominente katholieke families zoals Van Arensbergen en Hengst sloten zich nu echter bij het collegie aan. Ondanks het feit dat leden van deze geloofsgroep sinds de Reformatie uitgesloten waren van burgerrecht, gilden en stadsbestuur, behoorden zij tot de weinige katholieke families die niettemin erin waren geslaagd hun burgerschap te behouden of terug te krijgen en een zekere welvaart op te bouwen.³⁷ Ze waren dus een aparte groep ten opzichte van het gros van de katholieke bevolking, die door bovengenoemde restricties relatief onvermogen was gebleven en daardoor het sociale en culturele kapitaal miste om tot de betere (cultuur)kringen te behoren. Toch kan niet worden verondersteld dat de katholieke leden alleen vanwege hun vermogen om wijn en financiële steun te leveren erin slaagden lid te worden. De verkie-

³⁴ Ibid, inv. no. 5.

³⁵ Ibid, inv. no. 1.

³⁶ Ibid, inv. no. 22.

³⁷ Ton Tielen, 'Katholieke patriotten in de achttiende eeuw. Fundamenten voor een katholiek Nijmegen', *Nijmeegs katern* 4.6 (1990) 9-11. Johan Andreas Schimmel vermeldt meerdere veranderingen in de regels omtrent burgerrecht voor minderheidsgroepen zoals katholieken, zie Johannes Andreas Schimmel, *Burgerrecht te Nijmegen 1592-1810. Geschiedenis van de verlening en burgerlijst* (diss Tilburg 1966) 66-68, 74-86.

zing van wijnkoper Johannes Franciscus Hengst tot secretaris met verantwoordelijkheid over de financiën en het bewaren van de bladmuziek, spreekt een dergelijke veronderstelling tegen. Daarnaast moeten Hengst en Van Arensbergen bij de bestuurselite bekend zijn geweest, omdat zij en hun familieleden het stadsbestuur al enige tijd hadden bijgestaan, onder andere als wijkmeesters.³⁸

Wellicht net zo opmerkelijk als de katholieke aanwezigheid is het feit dat het genootschap ook in politiek opzicht divers was. Hengst en zijn zoon hadden immers samen met meerdere leden van de familie Van Arensbergen hun sympathie voor de patriotten laten zien door een voorheen ondenkbaar rekest voor toelating van een aantal geloofsgenoten tot het burgerrecht te ondersteunen. Dat rekest was eerder ingediend door een groep van 103 katholieke ingezetenen.³⁹ De officieren van het garnizoen waren daarentegen doorgaans pro-orangistisch omdat ze in dienst stonden van de stadhouder, evenals de raad en een aantal raadsleden en andere hogere ambtenaren. Ook onder hen bevonden zich echter mensen met patriottische sympathieën. Niettemin is het collegie actief geweest gedurende vrijwel de hele patriottenbeweging en zijn er geen tekenen van politiek gemotiveerde conflicten.

Door het ongebruikelijk rijke bronnenmateriaal is mogelijk om vast te stellen welke muziek er bij het collegie werd gespeeld. Vermoedelijk door de invloed van de vooral uit Duitse gebieden afkomstige garnizoensofficieren lijkt er een sterke voorkeur te zijn geweest voor Duitse, Boheemse en Italiaanse componisten. De bekendste onder hen was ongetwijfeld Joseph Haydn (1732-1809), hofcomponist van de familie Esterhazy, die een Europese reputatie had opgebouwd met een zeer uitgebreid oeuvre van onder andere symphonien, pianosonates en kamermuziek. Het collegie bezat minstens zes symphonien van zijn hand, alsmede een aantal werken van Johann Christian Bach.⁴⁰ Deze zoon van Johann Sebastian Bach was inmiddels ook op zichzelf een gerespecteerd componist geworden.

Hoewel werken van de toen al beroemde Wolfgang Amadeus Mozart niet doordrongen in de collectie van het collegie laten de inventarislijsten niettemin een fascinerende collectie van achttiende-eeuwse Duitse, Italiaanse, Franse, Tsjechische en Hongaarse componisten zien. Het genootschap kocht overigens niet lukraak de bekendste werken van de tijd aan; het was de bedoeling dat de leden het ook daadwerkelijk zouden spelen. Voor een dergelijk klein gezelschap, bestaande uit amateurmuzikanten dat soms aangevuld werd met ingehuurd 'virtuosen'⁴¹, was het voor de hand liggend dat men een voorlief-

³⁸ RAN, 251 AMMC, inv. No. 5; *Nijmeegs handboekje of naamregister van de leeden der Regeering zoo uit de Ridderschap als Steden, hooge en mindere ambtenaren en andere gequalificeerde personen binnen den Quartiere van Nijmegen*, Nijmegen A van Goor, 1792, 17, 36, 37, 44.

³⁹ Tielen, 'Katholieke patriotten', 9-11.

⁴⁰ RAN, 251 AMMC, inv. nos. 14, 15.

⁴¹ RAN, 251 AMMC, inv. no. 18 Intekenlijst betalen present aan een virtuoos 17 sept 1785.

de had voor solo muziek zoals de sonate en kleinere kamermuziek. Van Karl Stamitz bezat het genootschap bijvoorbeeld het stuk 'la Chasse', dat voor de viola d'amore, cello en clavecimbel bedoeld was. Omdat het slechts drie muzikanten en instrumenten vereiste was het bijzonder geschikt voor het collegie. Ook van andere componisten kochten ze dergelijke 'Trios', bijvoorbeeld van Bernard Hupfeld en Guiseppe Cambini. Toch schuwde men niet de grotere composities te spelen zoals concertos, symphonien en het sinfonia concertante. Naast een aantal symfonieën van Haydn, bezat men immers ook dergelijk werk van Jean-Baptiste Davaux en Felice Giardini.⁴² Het is echter niet onwaarschijnlijk dat stukken die te groot of te complex waren pragmatisch werden bewerkt om beter aan te sluiten bij de lokale talenten.

Hoeveel talent er binnen het genootschap was, valt niet exact te beoordelen. In elk geval werd het niveau van de muziek adequaat geacht: het gezelschap bleef jarenlang aan de behoeften van de elite voldoen. Bovendien telde het genootschap bewezen talenten onder zijn leden, zoals Wilhelm Gottlieb Hauff (1750-1816), de organist van de St. Stevenskerk. Zoals Numaga-onderzoeker Paul Begheyn aangeeft, had Hauff eerder gediend in het regiment Sachsen-Gotha, waarna hij eerst in Zaltbommel (1778) en vervolgens in Nijmegen (1782) als kerkorganist aan de slag ging.⁴³ Zijn talenten waren echter niet beperkt tot het spelen van muziek. Integendeel, hij componeerde minstens 24 cantates met religieuze thema's, meestal begeleid door viool en blaasinstrumenten. Daarnaast zijn er meerdere vioolconcerten, concerten voor piano met orkest en aria's van zijn hand overgeleverd.⁴⁴ Hauff ontplooid zijn talenten als componist ook binnen het gezelschap; in maart 1784 componeerde hij speciaal voor Evert Johan baron van Nijvenheim gen. Neukirchen (1736 - 1812) een cantate.⁴⁵

Conclusie

Toen de patriottische opstand in Holland zich vanaf 1785 verder intensiverde, zag stadhouder Willem V van Oranje Nassau (1748-1806) zich genoodzaakt om te vluchten. Na Den Haag te hebben verlaten, verbleef hij kort in Friesland en vervolgens in paleis 't Loo. Op 7 november 1786 vestigde hij zich in Nijmegen, waar het relatief rustig was gebleven. Daarmee had Nijmegen voor het eerst sinds de zestiende eeuw een omvangrijke adellijke hofhouding gekregen, hetgeen al snel tot een aanzienlijke verbreding van het cultuuraanbod leidde. Het hof bracht niet alleen zelf muzikanten en andere kunstenaars met zich mee, maar bewoog ook de stadsraad ertoe bij te dragen aan het culturele program-

⁴² RAN, 251 AMMC, inv. no. 15.

⁴³ Paul Begheyn 'WG Hauff' in: *Jaarboek Numaga* 2006, 71.

⁴⁴ Zie bijvoorbeeld *Composees par W.G. Hauff No. 24 : De ontfermer : voor 4 zang-stemmen met 2 violons, 2 flutes, 2 cors, alto, et basse* heruitgave Amsterdam 2005) microfilm openbare bibliotheek De ontfermer.

⁴⁵ RAN, 251 AMMC, inv. no. 15.

ma. Het orkest dat de Oranjes zelf hadden meegenomen werd aangevuld door lokale musici, zoals de eerder genoemde Hauff. De Nijmeegse bestuurselite kon ondertussen vooruitkijken naar vele soirées, etentjes en andere feestelijkheden.⁴⁶

Of er een rol voor het collegie was weggelegd in het culturele programma rondom het verblijf van de stadhouder is niet bekend. In elk geval hield het genootschap ergens in 1787 op te bestaan. Wellicht hadden de leden andere zaken aan het hoofd nadat de inval van Pruisische troepen dat jaar een eind maakte aan de patriottische opstand in de Republiek, of was het culturele aanbod aan het stadhouderlijk hof een ruimschoots voldoende afleiding. Ook geldproblemen hebben mogelijk een rol gespeeld: secretaris Hengst moest in september 1787 nog een vergadering bijeenroepen om allerlei openstaande rekeningen te vereffenen.⁴⁷ In elk geval was met het collegie de eerste grote stap gezet in het ontstaan van een cultureel verenigingscircuit in Nijmegen. Zowel recreatie als culturele activiteiten voor de elite waren niet langer per definitie private of informele aangelegenheden, zoals de concerten die door Justinus de Beijer werden georganiseerd. Het collegie vergrootte tijdelijk de marges voor cultuur en bood plaats aan de eerste tekenen van cultuurparticipatie door de lokale katholieke elite. Daarnaast biedt het bronnenmateriaal een zeldzame blik in de muzikale smaak van de lokale bovenlaag, die duidelijk graag op de hoogte wilde blijven van contemporaine ontwikkelingen in de Europese muziek.

Hoe ging het verder? Hoewel het Musicq Collegie de marges voor cultuur in Nijmegen enigszins had vergroot, trokken deze marges weer samen bij het vertrek van de stadhouder in 1787 en het begin van de revolutionaire periode in 1794. Met de komst van Franse revolutionaire troepen werden bovendien de *Rechten van de mens en de burger* een feit, waardoor in elk geval in principe vele barrières werden weggehaald voor grotere katholieke participatie in het maatschappelijke en culturele leven. De revolutie creëerde echter tegelijkertijd een buitengewoon moeilijke situatie voor elke vorm van culturele genootschappelijkheid. Een combinatie van oorlog, afnemende handel, groeiende economische problemen en een steeds legere stadskas zorgde ervoor dat er door overheid en burgers weinig steun kon worden geboden voor deze activiteiten. Genootschappen, zoals het door katholieken gedomineerde Eendracht maakt macht en diens rivaal Voorbeelden Trekken, waren weliswaar veel groter (Eendracht had meer dan 400 leden), maar functioneerden hoofdzakelijk als politieke presiegroepen.

In de loop van de negentiende eeuw ontstonden nieuwe vormen van cultuurconsumptie, media en genootschappelijkheid die de toegang tot en steun aan cultuur aanzienlijk zouden vergroten. Ook elitesociabiliteit bleef bestaan. In

⁴⁶ MJM Dongelmans, *De Oranjes en het Valkhof 1786-1787*, Nijmegen 1980 (Nijmeegse Studiën IX) 44-51.

⁴⁷ RAN, 251 AMMC, inv. no. 8 "Notulen van een extraordinaire vergadering 1787".

1812 vond het collegie navolging in de sociëteit de Harmonie, die ook heden ten dage nog bestaat. Deze sociëteit groeide tot veel aanzienlijkere proporties, met een grote concertzaal en significant grotere ledentallen, waaronder ook katholieken. Toch was de sociale basis dezelfde: garnizoensofficieren, leden van het stadsbestuur en welgestelde handelaren waren voorlopig nog de voornaamste financiers en consumenten van cultuur in Nijmegen.⁴⁸

⁴⁸ Jos Hekking, 'Sociëteit de Harmonie 1812-heden' *Nijmeegs Katern* 27.4 (2013) 51-56, aldaar 54.

Siem ten Haaf (1993) is bachelorstudent Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Dit artikel is voortgekomen uit een essay geschreven voor de cursus Memory Lane, onderdeel van de minor Cultuurgeschiedenis.

Maak de geschiedenis mee

Historische cultuur in het Rijksmuseum

Op 13 april 2013 werd het vernieuwde Rijksmuseum heropend, waarbij een grote ceremonie natuurlijk niet achterwege kon blijven. Koningin Beatrix had de eer om symbolisch de sleutel van het museum om te draaien, één van haar laatste taken voor haar aftreden als staatshoofd. Bij de *grand opening* waren maar liefst 20.000 bezoekers aanwezig.¹ Het feit dat deze eerste dag de toegang gratis was, zal hier ongetwijfeld aan hebben bijgedragen. Het maakt echter ook duidelijk dat Nederlanders het Rijksmuseum een warm hart toedragen. De kosten van de verbouwing van Nederlands bekendste museum worden geschat op 375 miljoen euro, waarvan een deel gefinancierd werd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.² Over de periode 2013-2016 ontvangt het Rijksmuseum nog eens 107 miljoen euro, verreweg het meeste van alle rijks-gesubsidieerde musea in Nederland.³ Toch lijkt het alsof het merendeel van de Nederlanders kunnen leven met de hoge kosten, omdat het Rijksmuseum nu eenmaal bij de rijke Nederlandse geschiedenis en cultuur hoort en bijdraagt aan het besef hiervan.

Het museum als lieu de mémoire

Tegenwoordig is er onder het Nederlandse volk steeds meer aandacht voor de geschiedenis. In de twintigste eeuw is men zich steeds meer bewust geworden van een kloof tussen heden en verleden. Ook in de laatste decennia hebben de ingrijpende veranderingen in het dagelijks leven gezorgd voor een steeds groter

¹ <http://nos.nl/video/495475-ruim-20000-bezoekers-bij-heropening-rijksmuseum.html> (geraadpleegd op 13 oktober 2013).

² <https://www.rijksmuseum.nl/nl/verbouwing/over-de-verbouwing> (geraadpleegd op 13 oktober 2013).

³ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Antwoord Kamervragen begroting 2013, over de onderdelen cultuur en media* (22 november 2012). Te raadplegen via www.rijks-overheid.nl

wordende breukervaring; het verleden is voorbij en het heden verschilt van dit verleden. Dat men zich bewust is geworden van dit onderscheid, wil echter nog niet zeggen dat het verleden zomaar losgelaten kan worden. Omdat er een breukervaring is, wil men ook juist de band met het verleden aanscherpen en zo enige continuïteit scheppen met het heden.⁴ Deze omgang met de geschiedenis kan op verschillende manieren plaatsvinden.

Pierre Nora legt in zijn onderzoek naar de omgang met het verleden de nadruk op *lieux de mémoire*, of plaatsen van herinnering. Deze herinneringsplaatsen hebben een grote invloed op het stilstaan bij het verleden, waarbij tegelijkertijd onderkend wordt dat dit verleden voorbij is. Het zijn abstracte plaatsen waarin het verleden blijft voortbestaan en bezoekers de band met het verleden ervaren. Omdat ons eigen geheugen hiervoor niet meer toereikend is, zijn deze plaatsen in de moderne wereld, waarin steeds meer informatie beschikbaar is, noodzakelijk om ons aan het verleden te herinneren. Zoals Nora het zelf stelt: '(...)our very perception of history has, with much help from the media, expanded enormously, so that memory, once the legacy of what people knew intimately, has been supplanted by the thin film of current events.'⁵ Onder de 'plaatsen' vallen volgens Nora naast monumenten onder andere ook canons en musea.

Terwijl Nora stelt dat de behoefte om terug te grijpen naar het verleden zich vrij recent heeft ontwikkeld, zijn er anderen die betogen dat de behoefte om de kloof tussen heden en verleden te overbruggen al in de negentiende in grote mate opkwam. Marita Mathijssen, emeritus professor moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, heeft in haar boek *Historiezucht* verwoord hoe rond 1800 de rol van 'historie' veranderde. Lange tijd was het bestuderen van de geschiedenis een voorrecht van de elite, maar in de negentiende eeuw kreeg iedereen toegang tot geschiedenis via monumenten, boeken en openbare musea. Tentoonstellingen werden niet meer alleen door wetenschappers bezocht, maar waren ook voor het grote publiek toegankelijk. In de musea kwam de gewone man dus in aanraking met het verleden, en de getoonde stukken bepaalden voor een steeds groter deel de kennis die hij over dit verleden had.

Van Konst-Gallerij tot Rijksmuseum

Toen de voorloper van het Rijksmuseum, de Nationale Konst-Gallerij, in 1800 werd opgericht door de toenmalige Minister van Financiën Isaäk Jan Alexander Gogel, had deze voor ogen een pantheon van helden uit de vaderlandse geschiedenis te creëren. Hoewel de meest prestigieuze stukken uit Neder-

⁴ H. Jansen, *Triptiek van de tijd, geschiedenis in drievoud* (Nijmegen 2010) 36-37.

⁵ P. Nora, 'General Introduction: Between memory and history', in: Idem (ed.), *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Vol. I: Conflicts and divisions*, vert. door Arthur Goldhammer (New York 1996) 1-20, aldaar 2.

lands grootste verzameling, die van stadhouder Willem V, door Franse troepen waren meegenomen, was Gogel van mening dat de 'voortbrengselen van de schone kunsten' onder de 'goede zorgen van het gouvernement' moesten vallen.⁶ Volgens Gogel behoorden het opwekken van vaderlandsliefde en het preservareren van de Nederlandse prestaties uit het verleden tot de belangrijkste doeleinden van het museum.

In de decennia die op de stichting van de Konst-Gallerij volgden, wijzigde de locatie verschillende malen en werd het voorzien van een nieuwe naam. Hiermee veranderde ook de functie en het aanzien van het museum. Lodewijk Napoleon verplaatste het in 1808 naar het Paleis op de Dam in de nieuwe hoofdstad Amsterdam, waar het werd omgedoopt tot 's Rijks Museum. Het Trippenhuis werd in 1817 het nieuwe onderkomen, omdat hier betere faciliteiten aanwezig waren om kunststukken te preservareren. Uiteindelijk kreeg het Rijksmuseum in 1885 zijn uiteindelijke bestemming in het door Cuypers ontworpen gebouw aan de Stadhouderskade. Ook de overheidssteun aan het Rijksmuseum veranderde in deze jaren. Koning Willem I zag in dat de schilderkunst van propagandistische waarde kon zijn en steunde het museum op financieel gebied. Koning Willem II was weliswaar een kunstliefhebber, maar zou ook vijandig ten opzichte van musea hebben gestaan, en wilde zoveel mogelijk openbare collecties te privatiseren.⁷ Zijn zoon Willem III weigerde bij de opening van het Rijksmuseum in 1885 te zijn, omdat het gebouw een te rooms-katholieke uitstraling zou hebben. Een groot verschil met de houding van Koningin Beatrix bij de heropening in 2013.

Hoewel het Rijksmuseum ook in de negentiende eeuw als een *lieu de mémoire* beschouwd kan worden, is er een groot verschil met de huidige herinneringsplaats. Waar de herinnering in de negentiende eeuw vooral bestond uit historische kunstvoorwerpen, is het tegenwoordige Rijksmuseum als *lieu de mémoire* veel meer dan slechts een verzameling objecten. Ook het pand, de geschiedenis van het Rijksmuseum zelf en het gevoel dat het museum oproept, horen bij de herinneringscultuur van Nederland. Het huidige Rijksmuseum vormt niet alleen het collectief geheugen van zijn bezoekers, het behoort zelf ook tot dit geheugen. Het is een groot nationaal symbool en een bindend element voor veel Nederlanders.

Voor het museum in de negentiende eeuw ging dit echter niet op. De invloed die het Rijksmuseum in deze periode op zijn publiek uitoefende, had te lijden onder al de politieke veranderingen van die tijd. Het museumbeleid werd vanaf de jaren dertig van de negentiende eeuw hevig bekritiseerd. Terwijl musea in andere Europese landen werden gebruikt om vaderlandsliefde te creëren, zou het Trippenhuis in Amsterdam niet veel meer dan een opbergplaats van schilderkunst zijn geweest. De Nederlandse overheid stond onverschillig

⁶ M. Mathijsen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013) 51.

⁷ Ibidem, 350-355.

tegenover het behoud van wat we tegenwoordig als erfgoed zouden bestempelen, en het gebruik van de kunst voor nationalistische doeleinden.⁸ Mede hierdoor waren er minder herinneringen verbonden aan het Rijksmuseum, en was het als *Lieu de Mémoire* in de negentiende eeuw minder invloedrijk dan het huidige museum.

De taak van het historisch Rijksmuseum

Met de opening van het nieuwe pand in 1885 leek de discussie over de overheidsinvloed op kunst en de functie van het Rijksmuseum te zijn beslecht. Het kreeg de rol van nationaal historisch museum en verbeeldde de hoogtepunten van de Nederlandse geschiedenis. Tegenwoordig is deze positie echter niet meer vanzelfsprekend weggelegd voor het Rijksmuseum. In 2006 ontstond er een kabinetsvoorstel om een zelfstandig Nationaal Historisch Museum op te richten waar een overzicht van de Nederlandse geschiedenis getoond zou worden. Dit naar aanleiding van een ingezonden brief van Jan Marijnissen en Maxime Verhagen, op dat moment de fractievoorzitters van respectievelijk de SP en het CDA. In 2012 werd duidelijk dat deze plannen niet gerealiseerd konden worden, waarna het Rijksmuseum steeds meer de nationaal-historische rol naar zich toe heeft getrokken. Of deze pretentie waar kan worden gemaakt is nog maar de vraag. Volgens Caroline Drieënhuizen, universitair docent Cultuurgeschiedenis aan de Open Universiteit, overheerst de esthetiek en wordt de geschiedenis niet 'sprekend' gemaakt.⁹ Daarnaast geeft het Rijksmuseum te weinig achtergrondinformatie bij getoonde historische voorwerpen, waardoor de verbeelding van de gemiddelde bezoeker over het Nederlandse verleden niet wordt geprikkeld.¹⁰

De poging om het vuurwapen te verwerven waarmee Volkert van der G. in 2002 Pim Fortuyn neerschoot, lijkt de ambitie van het Rijksmuseum om de rol van historisch museum op zich te nemen echter wel te bevestigen. Wim Pijbes, directeur van het Rijksmuseum, verklaarde dat het pistool een belangrijk geschiedkundig object zou kunnen worden. Er is dus wel degelijk aandacht voor het preservareren van historische voorwerpen uit de vaderlandse geschiedenis, zowel voor de huidige als toekomstige generaties. Bovendien heeft Pijbes meerdere malen verklaard dat het gerenoveerde Rijksmuseum een Nationaal Historisch Museum overbodig zou maken. Hij suggereerde zelfs dat het Rijksmuseum dit eigenlijk al was.¹¹

⁸ Ibidem, 357-368.

⁹ <http://www.ou.nl/web/erfgoedplatform/terug-naar-af-het-nieuwe-rijksmuseum-en-de-nederlandse-koloniale-geschiedenis> (geraadpleegd op 24 juni 2014).

¹⁰ M. Bloembergen en M. Eickhoff, 'Een klein land dat de wereld bestormt. Het nieuwe Rijksmuseum en het Nederlandse koloniale verleden', in: *Low Countries historical review* 129 (2014) 156-169, aldaar 168.

¹¹ R. van den Boogaard, 'Ik loop dit jaar twee marathons', *NRC Handelsblad*, 21 december 2013.

Wanneer het Rijksmuseum zich wil profileren als een nationaal historisch museum, houdt dat wel in dat er een belangrijke taak en verantwoordelijkheid wordt toegeëigend. Door het publiek op een bepaalde manier kennis te laten maken met het verleden, wordt er immers op individueel niveau een historisch bewustzijn gecreëerd. Bovendien heeft deze wijze van tentoonstellen ook grote invloed op de collectieve herinnering. Het Rijksmuseum bereikt een enorme groep mensen: vier maanden na de heropening werd de miljoenste bezoeker al verwelkomd.¹² Al deze toeschouwers worden beïnvloed door de tentoongestelde kunstvoorwerpen, en de selectie hiervan speelt dan ook een grote rol in de vorming van het collectieve beeld van de Nederlandse geschiedenis. Bovendien wordt het Rijksmuseum, in een tijd waarin informatie over het verleden ons van alle kanten wordt aangereikt, gezien als één van de prominentste gezaghebbende en onbevooroordeelde instanties. Je zou dan ook kunnen zeggen dat het Rijksmuseum, als grootste en meest invloedrijke museum van ons land, de taak heeft om de collectieve herinnering en historische cultuur in Nederland te vormen.

In de beleidsnota van de periode 2010-2013 heeft het bestuur van het Rijksmuseum zelf zijn missie als volgt verwoord:

Het Rijksmuseum geeft kunst en geschiedenis betekenis voor een hedendaags publiek en de samenleving van vandaag en morgen. Het Rijksmuseum behoort tot de toonaangevende musea in de wereld en is het grootste museum van Nederland. De doelstelling is voor een breed samengesteld en internationaal publiek een representatief overzicht van de Nederlandse kunst en geschiedenis vanaf de Middeleeuwen en belangrijke aspecten van Europese en Aziatische kunst te tonen. Dit impliceert dat het Rijksmuseum voorwerpen van kunst en geschiedenis bewaart, beheert, conserveert, restaureert, wetenschappelijk onderzoekt en bewerkt, verzamelt, presenteert, toegankelijk maakt en evenementen organiseert, in en buiten het eigen gebouw.¹³

Deze missie lijkt erop te wijzen dat het Rijksmuseum inderdaad de nationaal historische weg in wil slaan. Niet alleen kunst, maar ook de Nederlandse geschiedenis staat centraal in de beleidsnota. Daarnaast wordt het voorbeeld van de klassieke musea gevolgd, waarbij verzamelen en conserveren van objecten het primaire doel is. De visitatiecommissie, ingesteld door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, pleitte in 2010 al voor een meer maatschappelijke rol in haar beoordeling van het Rijksmuseum.¹⁴ Niet alleen het

¹² <https://www.rijksmuseum.nl/nl/pers/persberichten/rijksmuseum-ontvangt-miljoenste-bezoeker> (geraadpleegd op 14 oktober 2013).

¹³ *Visitatierapport Rijksmuseum*, in opdracht van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, mw. J.M. van Bijsterveldt (mei 2010) 8.

¹⁴ *Ibidem*, 9.

laten zien van historische kunstobjecten, maar ook het betrekken van toeschouwers en het uitlokken van actief nadenken over de betekenis van de voorwerpen moet hoog in het vaandel staan binnen de missie van het Rijksmuseum. De terughoudende rol die de regering in de negentiende eeuw innam heeft dus plaats gemaakt voor een proactieve houding vanuit het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Het Rijksmuseum als aanvulling op de historische canon

Het stimuleren van het 'meemaken' van de geschiedenis past in een recente trend, waarbij alleen het tonen van hapklare onderwerpen en objecten uit de geschiedenis, door een gezaghebbende instantie niet meer volstaat. Een goed voorbeeld waarbij deze nieuwe tendens duidelijk aanwezig is, is de vernieuwde Nederlandse canon. De canon is bedoeld als leidraad voor de Nederlandse geschiedenis en wordt voornamelijk in het onderwijs gebruikt. Sceptici hebben vaak gesteld dat het gebruik van een canon de diversiteit van het denken over de geschiedenis beperkt en dat het inkaderen van historische onderwerpen kan leiden tot vervorming, anachronismen, blikvernaauwing en annexatiedrang.¹⁵ De makers van de vernieuwde canon benadrukken echter uitdrukkelijk dat deze niet bedoeld is om een bepaalde zienswijze of nationale identiteit op te leggen, maar dat het de bedoeling is om een discussie of gesprek onder leerlingen uit te lokken. Zij stellen in een rapport over de ontwikkeling van de canon het volgende: 'Onderwijs is niet het vullen van een emmer, maar het ontsteken van een vuur.'¹⁶

Het Rijksmuseum lijkt te willen aansluiten bij deze postmodernistische insteek en heeft inmiddels een programma opgesteld waarbij scholieren, met de nieuwe canon als rode draad, zelf de geschiedenis kunnen 'meemaken'. Volgens de website van de canon kunnen scholieren hierbij een historisch personage naspelen, waarbij ze tijdens het bezoek aan het museum de wereld van hun karakter binnen kunnen stappen.¹⁷ Volgens Pijbes draagt het Rijksmuseum met het nieuwe onderwijspakket bij aan het versterken van het historisch besef van scholieren. Het museum stelt verder: 'Nergens in Nederland vinden scholieren en leraren uit het primair en voortgezet onderwijs zóveel terug van de verplichte (geschiedenis)lesstof als in het Rijksmuseum. Het museum speelt in op de kerndoelen die door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap zijn vastgesteld.'¹⁸

¹⁵ *De canon van Nederland*, rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon deel A (2006) 19-20.

¹⁶ *Ibidem*, 42.

¹⁷ <http://entoen.nu/actueel/jij-de-gouden-eeuw> (geraadpleegd op 14 oktober 2013).

¹⁸ <http://historiek.net/rijksmuseum-laait-scholieren-geschiedeniscanon-meemaken/20419/> (geraadpleegd op 14 oktober 2013).

Deze laatste twee zinnen lijken de beloftes van de nieuwe canon al tegen te spreken. Blijkbaar ligt al vast welke informatie de scholieren moeten ontvangen. Dat binnen de aangeboden stof ruimte is voor discussie, neemt niet weg dat er van bovenaf bepaald is dat bepaalde elementen uit de vaderlandse geschiedenis belangrijker zijn dan andere. Daarnaast bestaat het gevaar dat de kennis die in het Rijksmuseum wordt opgedaan tot een tunnelvisie leidt. De informatie zal immers vaak voor waar worden aangenomen, zeker als ze wordt aangeleverd door een instantie die zich bestempelt als nationaal historisch museum. Bovendien worden niet alle periodes uit de Nederlandse geschiedenis even uitgebreid uitgelicht, wat zorgt voor een vertekend beeld.

Maria Grever, hoogleraar theorie en methoden van de maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit, heeft onderzoek gedaan naar de gevolgen en gevaren van een historische canon. Zij maakt onderscheid tussen een canon die wordt voorgesteld en een canon die wordt voorgeschreven. In het eerste geval kunnen docenten kiezen óf en in hoeverre zij gebruik maken van de canon, in het tweede geval zijn ze verplicht om bepaalde kennis en daarmee ook interpretaties te onderwijzen.¹⁹ De vraag is onder welke categorie de hier behandelde canon valt. Natuurlijk zijn docenten in het gebruik van de canon nog redelijk vrij om elementen weg te laten of toe te voegen. Het moet echter ook duidelijk zijn dat de canon zorgt voor een historisch bewustzijn dat vanuit gezaghebbende instanties wordt gevormd. De samenwerking tussen canoncommissie en Rijksmuseum zal dit alleen maar versterken.

Beeldvorming en nationale identiteit

Het is nauwelijks te voorkomen dat een instantie als het Rijksmuseum een selectief beeld van de Nederlandse geschiedenis geeft, aangezien een museum nu eenmaal niet alle facetten van het verleden kan behandelen. Wel valt de onderen overbelichting van enkele periodes en aspecten uit de nationale geschiedenis op. De Gouden Eeuw, als bloeiperiode van ons land, krijgt een zeer voorname plek in het museum. De eregalerij, waarin de grootste schilders uit de vaderlandse geschiedenis vertegenwoordigd zijn, is de topattractie van het museum. Gidsen vertellen toeristen, scholieren en dagjesmensen over de rijke regenten en over de tolerante sfeer die zo typisch was voor de Republiek. Het voorkomen van slavernij op grote schaal, kenmerkend voor dezelfde periode, krijgt beduidend minder aandacht. En zelfs als het hier over gaat, wordt vooral de nadruk gelegd op de minder pijnlijke aspecten, zoals de afschaffing van de slavernij en het mededogen dat in Nederland voor de slaven bestond. Al deze keuzes in de vertoonde stukken heeft invloed op de vorming van een nationale identiteit.

Koloniale kunst heeft wel degelijk een plaats in het museum, maar hier-

¹⁹ M. Grever, 'Nationale identiteit en historisch besef. De risico's van een canon in de postmoderne samenleving', in: M. Grever e.a. ed., *Controverses rond de Canon* (Assen 2006) 29-58, aldaar 43-44.

bij ligt de nadruk niet op de onderdrukkende rol die de Nederlanders in de koloniën speelden. De nationale schuldwestie wordt weggeschoven om plaats te maken voor makkelijker verteerbare exotische taferelen. Een voorbeeld is de Lomboschat, waarbij wel wordt vermeld dat dit een Nederlandse oorlogsbuit is die vergaard werd in een expeditie om de Nederlandse invloedssfeer in Nederlands-Indië te vergroten, maar waarbij wordt verzwegen dat deze expeditie onderdeel uitmaakte van een zeer bloedige en gewelddadige strijd. Een ander voorbeeld is het olieschilderij van vijf Javaanse hofambtenaren. De beschrijving bij het schilderij stelt dat de ambtenaren resoluut en vol zelfvertrouwen zijn afgebeeld, in tegenstelling tot westerse afbeeldingen waarop Indonesiërs vaak als tegenstander of als primitief werden afgebeeld. Hierdoor zou het schilderij een goede aanvulling en correctie zijn op de bestaande koloniale collectie.²⁰ Daaruit schemert wel door dat er meer aandacht komt voor de negatieve aspecten van het kolonialisme, maar het schilderij zal niet genoeg zijn om de collectieve herinnering drastisch te veranderen. Door een gebrek aan uitgebreide omschrijvingen bij de stukken blijft het Nederlandse perspectief op kolonialisme dominant.²¹

Het gebrek aan zelfkritiek binnen het museum is de laatste jaren een veelbesproken onderwerp. Wim Pijbes verklaart het gebrek door te stellen dat er nu eenmaal niet veel stukken beschikbaar zijn die het verhaal over slavernij uitgebreid vertellen. Volgens hem is er weinig tastbaars overgebleven van het slavernijverleden. Hij geeft dan ook toe: 'iemand die naar het Rijksmuseum komt om zich helemaal in het slavernijverleden te storten, vindt weinig.'²² De verklaring van Pijbes is niet helemaal bevredigend. De discussie rond het gebrek aan zelfkritiek gaat immers niet enkel over het slavernijverleden, maar bijvoorbeeld ook over koloniale onderdrukking in Nederlands-Indië. In wetenschappelijk onderzoek en publicaties vanuit het Rijksmuseum worden zwarte bladzijden uit de Nederlandse geschiedenis uitvoeriger behandeld. Deze publicaties bereiken echter waarschijnlijk slechts een fractie van het aantal bezoekers van het Rijksmuseum. Bovendien kun je betwijfelen of wetenschappelijk onderzoek een even grote indruk achterlaat op de Nederlandse bevolking als de tastbare collecties. Het Rijksmuseum zou ongetwijfeld ook aandacht aan de meer gevoelige onderwerpen kunnen schenken, mits er creatiever met de collectie en de beschrijvingen ervan zou worden omgegaan.

Martine Gosselink, hoofd Geschiedenis van het Rijksmuseum, heeft net als Pijbes beargumenteerd dat er geen onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis kunnen worden uitgelicht wanneer er geen kunststukken voor handen zijn die hier op aansluiten. Volgens Gosselink is het Rijksmuseum bovenal een

²⁰ J. de Hond en E. Sint Nicolaas, 'Acquisitions: Department of history', in: *The Rijksmuseum Bulletin* 58 (2010), 390-400, aldaar 396.

²¹ Zie ook: Bloembergen en Eickhoff, 'Een klein land dat de wereld bestormt', 156-169.

²² 'Ik loop dit jaar twee marathons', in: *NRC Handelsblad*, 21 december 2013.

instantie voor kunst, dit houdt in dat er geen reproducties of replica's worden tentoongesteld om een uitgebreid overzicht van de geschiedenis te geven.²³ Hoewel dit het aantal topstukken in het Rijksmuseum ten goede komt, betekent het ook dat er een vertekend beeld van de Nederlandse geschiedenis wordt gepresenteerd. Toch geeft Gosselink toe dat er ruimte is voor verbetering. Zo stelt ze dat de teksten bij historische voorwerpen scherper en uitgebreider moeten zijn. Dat onlangs het slavernijdrama *12 years a slave* in het Rijksmuseum in première ging, toont al aan dat er steeds inventiever te werk wordt gegaan om gevoelige onderwerpen meer aandacht te geven.²⁴

Conclusie

Als Nederlands bekendste en meest bezochte museum heeft het Rijksmuseum vanzelfsprekend veel invloed op de vorming van de collectieve herinnering en nationale identiteit. Het museum wordt door de meeste bezoekers omarmd, wat een stimulerende invloed heeft op het historische besef van de Nederlandse bevolking. Door de keuze in tentoongestelde stukken heeft het museum echter ook een grote verantwoordelijkheid. Waarschijnlijk zijn niet alle bezoekers zich direct bewust van de beeldvorming die ontstaat na een bezoek aan het museum, maar voornamelijk in combinatie met de elementen die ook in de historische canon voorkomen, is er sprake van een zeker opgelegd historisch bewustzijn. Het is onwaarschijnlijk dat dit vanuit een top-down model gebeurt, waarbij duidelijke politieke doelen behaald dienen te worden, maar de overheid speelt wel een rol in het vastleggen van de canon. Het Rijksmuseum lijkt zich hierbij aan te willen sluiten, door het dominante perspectief op de Nederlandse geschiedenis grotendeels te volgen, en weinig nuances aan te brengen. Misschien wordt hier simpelweg voor gekozen om zo de populairste objecten tentoon te kunnen stellen en het grootst mogelijk aantal bezoekers te trekken. Laten we hopen dat dit niet het geval is, en dat het Rijksmuseum als beoogd nationaal historisch museum zijn missie onthoudt, namelijk het geven van 'een representatief overzicht van de Nederlandse kunst en geschiedenis vanaf de Middeleeuwen'.²⁵ Als één van de grootste toeristische attracties van Nederland heeft het namelijk de kans om een nieuwe kijk op de geschiedenis te bieden, die niet wordt beïnvloed door de overheid of een historische canon.

²³ M. Gosselink, Repliek van het Rijksmuseum, in: *Low Countries historical review* 129 (2014) 170-180.

²⁴ '12 Years a Slave' in Rijksmuseum', in: *NRC Handelsblad*, 7 februari 2014.

²⁵ *Visitatierapport Rijksmuseum*, 8.

Interview met Christiaan van Bochove

Door Youri Verrijt en Maartje A.B.

Tabellen, cijfers en figuren: niet zo angstaanjagend als ze lijken

In het goedverlichte kantoor op de 9e verdieping zit voor ons Christiaan van Bochove, één van de nieuwste aanwinsten van de afdeling Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis. Door het raam vangen we een glimp op van de stad die voor ons ligt. Oorspronkelijk niet de stad waar Van Bochove zijn opleiding gevolgd heeft:

'In 1998 ben ik in Utrecht geschiedenis gaan studeren. Eigenlijk wilde ik bestuurskunde in Twente volgen, maar mijn ouders zeiden destijds "jij vindt geschiedenis zo leuk, waarom ga je dat niet doen?" Dat had ik nooit serieus overwogen, maar ik vond het een geweldig idee. Cijfers liggen mij enorm, dus in 2003 ben ik afgestudeerd op een sociaal-economisch thema.'

Al gauw volgde een buitenlandverblijf aan Berkeley, waar de befaamde econoom-historicus Jan de Vries zijn contactpersoon was. Uiteindelijk promoveerde Van Bochove aan het IISG (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis), waar hij vier jaar lang de invloed van de economische groei van Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw op de omringde gebieden mat.

'Dat is vergelijkbaar met de impact van China nu, die enorme economische boom en wat wij daarvan merken, alle markten, goederen, arbeid, kapitaal, maar dan de vroeg-moderne variant ervan. De landwegen waren nog erg slecht in die tijd, dus ik heb vooral naar de gebieden gekeken die via het water toegankelijk waren; Nederland ligt aan het water dus als je de impact van die groei ergens zou merken zou je dat eigenlijk rond de Noordzee verwachten.'

Sinds 2011 heeft Van Bochove een VENI-beurs: een financieringsinstrument voor pas gepromoveerde onderzoekers. Zijn project heeft hij in 2013 naar Nijmegen verhuisd.

Wat was de reden voor u om dat te doen?

'Het VENI-project is een persoonlijk project en kon ik dus meeverhuizen naar Nijmegen. Het voordeel van Nijmegen ten opzichte van Utrecht is dat ik hier ook een aanstel-

ling als universitair docent heb. In Utrecht waren er niet veel mogelijkheden om hoorcolleges te geven. Het campusconcept hier is leuker, de werkplekken zijn hier ook daadwerkelijk als werkplekken bedoeld. In Utrecht is dat allemaal heel mooi, die historische panden, maar dat zijn geen kantoren. Daar is met kunst- en vliegwerk wat van gemaakt, maar qua werkplek is het niet ideaal, bijvoorbeeld omdat het raam niet overal open kon. De campus hier is een stuk compacter doordat alle faculteiten bij elkaar liggen. En in tegenstelling tot de Utrechtse Uithof zit je in Nijmegen midden tussen de woonwijken waardoor je dagelijks een breed scala aan mensen tegenkomt.'

Wat is uw favoriete plek in Nijmegen?

'Eigenlijk zijn de enige plaatsen waar ik kom het station, het fietspad en de campus. Ontzettend slecht natuurlijk.'

Kunt u een korte omschrijving geven van uw VENI-project?

'Heel kort gezegd doe ik onderzoek naar hoe het betalingsverkeer in de Republiek georganiseerd was. Het idee komt eigenlijk voort uit het project dat ik in Utrecht deed. Ik kwam erachter dat er in Nederland binnenvaartschippers waren die allerlei financiële diensten verleenden aan mensen. Dan moet je denken aan een mevrouw van wie de man voor de VOC op pad was naar Azië: zij kon dan zo'n schipper machtigen om het salaris van haar man op te gaan halen in bijvoorbeeld Amsterdam of Middelburg. Dat is natuurlijk super handig, want daardoor hoefde de vrouw niet zelf naar Amsterdam te reizen, waardoor ze bijvoorbeeld haar eigen werkzaamheden niet hoefde te onderbreken, en was ze toch verzekerd van inkomen tijdens afwezigheid van haar man. Het idee dat ik naar aanleiding van dit soort constructies kreeg, was dat schippers dit soort diensten goedkoper zouden kunnen uitvoeren dan bankiers, omdat ze als schipper sowieso al heen en weer voeren tussen de betreffende plaatsen. Ik dacht dat het betalingsverkeer hierdoor niet bij bankiers terecht kwam en dat daardoor de ontwikkeling van het bankbedrijf in Nederland vertraagd werd. Het bankbedrijf zoals we dat nu kennen kwam in Nederland namelijk pas in het laatste kwart van de negentiende eeuw op. Dat is ongeveer een eeuw later dan in bijvoorbeeld Engeland.'

'Dat blijkt nu wat anders te zijn; dat is voortschrijdend inzicht. Het bankbedrijf bleek wel redelijk ontwikkeld te zijn, mensen bleken op een geavanceerdere manier betalingen te verrichten dan we ons realiseerden. Die schippers deden vooral een bepaald soort transactie, die dingen die je niet meer op papier kon regelen maar waar echt een zak geld heen en weer moest. Ik probeer inzichtelijk te maken waarom dat veilig was, wat dat kostte en wat die bankiers dan wel konden doen. Dat is eigenlijk waar mijn project over gaat.'

Wat draagt uw onderzoek bij in een breder perspectief?

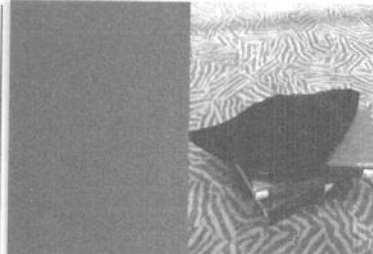
'Ten eerste laat onderzoek van economisch historici en economen zien dat transportinfrastructuur heel belangrijk kan zijn voor de manier waarop financiële markten zich ontwikkelen en hoe diep financiële diensten kunnen doordringen in de samenleving. Met uitzondering van studies naar de postkoets zijn publicaties op dit gebied beperkt aanwezig. Een tweede, groter verhaal is dat geografie een grote invloed heeft op hoe financiële markten zich ontwikkelen. Dat heeft in de literatuur nog weinig aandacht gehad. Voor-

al het gedrag van de overheid en informatieproblemen over vraag en aanbod zijn tot nu toe onderzocht. De valorisatie van je werk moet je, denk ik, vooral vinden in de motivatie van je onderzoek. Ik probeer mijn onderzoek relevant te maken voor buitenlandse onderzoekers. Waarom zou een Amerikaanse collega over de Republiek willen lezen? Dat is niet omdat het over de Republiek gaat, maar omdat ik een bepaald mechanisme naar voren probeer te brengen, namelijk de transportinfrastructuur of de rol van geografie in de ontwikkeling van financiële markten. Ik denk dat daar nog een slag gemaakt moet worden – hoewel we dat in Nederland steeds beter doen – om internationaal te publiceren en werk internationaal relevant te maken.'

Waar heeft de huidige geschiedwetenschap volgens u nog meer behoefte aan?

'Waar we specifiek voor het onderwijs echt nog een slag kunnen maken is het aanleren van allerlei vaardigheden bij studenten om primair bronnenonderzoek te doen. Studenten mogen wat mij betreft al veel eerder in aanraking komen met bronmateriaal. Er zullen natuurlijk allerlei didactische overwegingen achterliggen om dat niet te doen, maar voor mij geldt: hoe vroeger hoe beter. Ik merk dat er best veel studenten zijn die bijvoorbeeld de vroegmoderne tijd of de middeleeuwen hartstikke leuk vinden, maar die oud schrift niet kunnen lezen of geen Latijn beheersen en daardoor beperkt worden in wat ze als onderzoeker kunnen doen. Als ik nu één ding mag zeggen waar we behoefte aan hebben dan is het denk ik paleografie in het bacheloronderwijs, zodat alle studenten echt in staat zouden zijn om naar het archief te gaan. Hier hebben we misschien nog wel meer behoefte aan dan bijvoorbeeld statistiek – en dan bedoel ik niet per se ingewikkelde statistiek, maar simpel gezegd "telvaardigheden".'

'Zelf doe ik ook allemaal redelijk simpele statistiek. Bij geschiedenis zitten natuurlijk een hele hoop talige studenten; mijn indruk is dat die zich vaak af laten schrikken door sociaaleconomische geschiedenis. Ik denk dat die angst onterecht is. Bij de afdeling Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis doen we een hoop onderzoek dat studenten wel aanspreekt, maar studenten lijken zich te snel af te laten schrikken door tabellen, cijfers en figuren.'

Leermeesters in de geschiedenis

In deze rubriek komt elk nummer een medewerker van de Radboud Universiteit aan het woord over zijn of haar leermeester. Deze keer is de beurt aan **Angélique Janssens**, docent en onderzoeker aan de afdeling Economische, Sociale en Demografische Geschiedenis.

Mijn leermeesters

De opdracht voor deze rubriek was gesteld in het meervoud: leermeesters. En inderdaad, een mens leert voortdurend, van veel verschillende personen. Maar op mijn weg als student door ons onderwijssysteem, een weg die overigens zeker niet in directe lijn verliep, heeft een aantal mensen een cruciale rol gespeeld. Om te beginnen dr. Harry Jansen, toentertijd docent Geschiedenis op de Lerarenopleiding Nijmegen. Later, tijdens mijn doctoraalopleiding Geschiedenis aan de toen nog Katholieke Universiteit Nijmegen, was dat vooral professor Paul Klep. Toen ik de middelbare school verliet was het zeker niet duidelijk dat ik historicus zou worden, integendeel. In mijn familie was er niemand academisch gevormd op dat moment, en zoals men toen nog kon zeggen over een meisje: "och, ze gaat toch trouwen, dus waarom zoveel geïnvesteerd in een hoge opleiding...?". Ik vrees dat dit ook door een enkele oom of tante in mijn familie werd gezegd. Dus het was al heel wat dat ik op dat moment de Middelbare Meisjes School (MMS) kon doen, en vanwege mijn talent voor talen lag het op dat moment voor de hand dat ik in die lijn verder zou gaan en uiteindelijk lerares zou worden. Een mooie baan voor een meisje, zo vond men toen!

Dus toog ik naar de "Nieuwe Lerarenopleiding" in Nijmegen om Engels te studeren; ja, die werd toen echt zo genoemd: "Nieuwe Lerarenopleiding". Die opleiding startte in de jaren zeventig en had als missie om 'maatschappij-kritiese' – ook de spelling was 'krities' gemaakt – leraren af te leveren. Als toekomstige middelbare schoolleraren moesten wij, als ware vooruitgeschoven 'revolutionaire' posten, helpen bouwen aan een rechtvaardige samenleving, een samenleving waarin kinderen van arbeiders evenveel kansen zouden krijgen als kinderen van advocaten en artsen. Dat meisjes evenveel kansen verdienden als jongens werd er toen nog even niet bij gezegd, de klassenstrijd ging uiteraard voor. Tja, het waren de roerige jaren zeventig, en dit revolutionaire elan ging in aanvang wel wat ten koste van onze studieactiviteiten.

Voor mij was dat nog niet zo'n nadeel, ik vond het een groter probleem dat er op die opleiding een tweede vak moest worden gekozen, en de keuze was beperkt: Nederlands, Aardrijkskunde en Geschiedenis. Het werd Geschiedenis omdat dat vak voor mij toen de minste van de kwaden was (!). Het is misschien onvoorstelbaar, maar Geschiedenis was toen niet een vak waar ik iets mee had, althans nog niet. Dat veranderde echter snel: binnen een jaar was ik

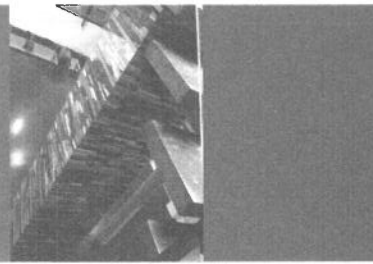
helemaal, maar dan ook helemaal, om. De wijze waarop het vak gegeven werd en de mogelijkheden die er bestonden om het vak in te zetten in die 'kritiese' kijk op de samenleving deden een wereld voor mij opengaan. Een taal studeren, hoewel mijn liefde voor de literatuur bleef bestaan, was opeens veel minder interessant. Het docententeam van de opleiding Geschiedenis heeft daar uiteraard een grote rol in gespeeld, met Harry Jansen voorop. Harry Jansen combineerde een marxistisch *angehauchte* analyse van historische samenlevingen met een compromisloze opstelling naar zijn studenten voor wat betreft de te leveren studieresultaten. Dat eerste leverde voor mij nieuwe opwindende perspectieven op de werkelijkheid, en door dat laatste werd ik uiteindelijk aangezet tot grotere studie-ijver. Onderwijs was geen vrijblijvende aangelegenheid, er moest wel wat gepresteerd worden, zo wierp hij mij voor de voeten. Wat daarnaast belangrijk is geweest in zijn aanpak van het vak is de gedachte dat je het vak Geschiedenis niet verkaveld moet bestuderen: het politieke, het economische, het sociale, en het culturele moest in onderlinge samenhang bestudeerd worden. Weg met de schotten binnen het vak! Om dat te bereiken moesten wij als studenten zogenaamde 'synthese kaders' maken waarin voor een bepaalde tijdperiode alle relevante ontwikkelingen werden aangegeven op die verschillende gebieden op een aantal tijdslijnen in onderlinge samenhang. Het waren prachtige oefeningen.

Na het voltooien van de lerarenopleiding heb ik eerst twee jaar in het middelbaar onderwijs gewerkt als docent, alvorens door te stromen naar het doctoraalprogramma van de opleiding Geschiedenis van onze universiteit. Terug naar de collegebankjes, ik had nog wat af te maken. Daarbij heeft Harry Jansen ook nog even een heel belangrijke rol gespeeld. In mijn grote naïviteit – ik was immers opgevoed in een versie van ons vak zonder schotten – had ik niet door dat het vak Geschiedenis op de universiteit toen wel verkaveld gegeven werd. Hij waarschuwde mij daarvoor zodat ik een betere afweging kon maken, een die mij uiteindelijk in het doctoraalprogramma van de afdeling Economische en Sociale Geschiedenis deed belanden. Daar kwam ik Paul Klep tegen die mijn begeleider werd bij de doctoraalscriptie. Dat verliep in aanvang niet zonder slag of stoot. Ik had een thema en iets wat leek op een plan, maar Paul Klep probeerde mij eerst een wat andere richting uit te krijgen, een richting die mij niet beviel. Ik heb na dat onderhoud maar even op de gang gebivakkeerd om na afloop van het spreekuur weer opnieuw met hem in de slag te gaan. Maar toen hij mijn oorspronkelijke plan eenmaal groen licht had gegeven, verliep alles bijzonder voorspoedig en wees hij mij de weg in het vakkundig opzetten van een onderzoek naar de relaties tussen ouders, kinderen en overige verwanten in een tijd van snelle industrialisatie en urbanisatie. Als ik tijdens dat begeleidingstraject weer eens op een scriptiegesprek kwam, luisterde ik ademloos naar alle boeiende verhalen over de wijze waarop volgens Klep gezinnen en huishoudens in de negentiende eeuw functioneerden, en naar welke relaties ik dus allemaal op zoek moest. Klep kon dat soort betogen houden op onnavolgbare wijze, in een combinatie van lichtheid, gretigheid en eindeloos vrij associërend, om uiteindelijk toch ergens weer bij een rode draad uit te komen. Voor een

student was het niet altijd eenvoudig dat bij te benen; ik zou het nu een 'steep learning curve' noemen. Geen wonder dat ik soms duizelig zijn werkkamer uit kwam. Door zijn inbreng ging ik echter op zoek naar de wijze waarop mensen de grote veranderingen van hun tijd hebben 'geleefd' en mede vorm gegeven. Dat zie ik nog altijd als een van de belangrijkste opdrachten van de historicus.

Boeken Top 5

Floris Solleveld studeerde Filosofie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is sinds 2012 promovendus bij de vakgroep Cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit.

Rond mijn achttiende dweeptte ik met het Engelse literaire modernisme. Ik leerde *The Waste Land* uit mijn hoofd, las *Ulysses* drie keer en probeerde chocola te maken van de meertalige, fragmentarische, over-erudiete en vuistdikke *Cantos* van Ezra Pound. Daarna heb ik nauwelijks meer iets anders dan non-fictie gelezen. Het meest interessante boek dat over deze doodbestudeerde moderne klassieken geschreven is, is zonder meer Hugh Kenner, *The Pound Era* (1972). Het is een literatuurgeschiedenis die even experimenteel en erudiet is als de erin behandelde auteurs. Kenner beschrijft, meer impressionistisch dan exegetisch, de bronnen van en invloeden op Pound en zijn *Cantos*. Hij maakt daarmee tegelijk een intellectuele biografie, een literair groepsportret, en een cultuurhistorische achtbaan langs Provençaalse troubadours, Confuciaanse oden, bedenkelijke economische theorieën, kunstenaarstijdschriften en -manifesten, pre-Renaissance-architectuur, klassieke filologie en vergelijkende taal-kunde. Pound's fascisme blijft een beetje onderbelicht: alleen zijn drie weken in een kooi in een Amerikaans interneringskamp na de val van Mussolini, waarna Pound instortte en vervolgens in de ziekenboeg zijn *Pisan Cantos* schreef, krijgen een apart hoofdstuk.

Het boek dat ik het meest geciteerd heb is waarschijnlijk Donald Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation* (1984). Mijn vader kwam er mee aanzetten in het eerste jaar van mijn studie wijsbegeerte, hij had het opgedoken voor een gulden in een boekenstalletje op de Noordermarkt. Het bevat Davidsons spraakmakende essays over taalfilosofie uit de jaren '60 en '70, zoals 'Truth and Meaning' (1967), 'Radical Interpretation' (1973) en 'On the Very Idea of a Conceptual Scheme' (1974). Davidson's fundamentele idee is dat waarheid alleen een eigenschap van zinnen is; een ding of beeld kan niet 'waar' zijn, het enige wat een zin waar kan maken is een logische relatie met andere ware zinnen. Om chocola te maken van wat de ander zegt, kunnen we niet anders dan aannemen dat zijn of haar opvattingen grotendeels waar en samenhangend zijn. Dit noemt Davidson het 'principle of charity'. De radicale consequentie hiervan is dat er niet zoiets kan zijn als verschillende 'conceptuele raamwerken', omdat waarheid en betekenis niet afhankelijk is van een manier van 'weergeven'. Het hele idee van een 'conceptueel raamwerk' is volgens Davidson inhoudsloos: ook als we een totaal onbekende taal proberen te begrijpen, kunnen we dat alleen doen door zoveel mogelijk overeenstemming te zoeken. In die zin is volgens Davidson het extreme scenario van 'radical interpretation' - zeg maar jungle-linguïstiek - de grondvorm van alle interpretatie: elke taal-

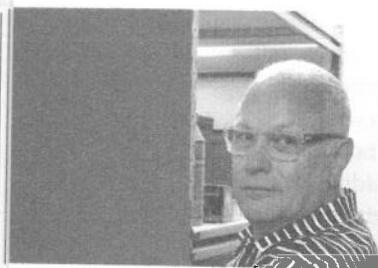
theorie die geen mystieke mentale verbondenheid veronderstelt, moet immers beginnen bij 'public available evidence'.

Door Davidson werd mijn interesse geprikkeld in ideeëngeschiedenis en theoretische linguïstiek. Hoe kunnen we überhaupt vaststellen dat ideeën in het verleden anders waren zonder te vervallen tot conceptueel relativisme? En hoe kunnen we überhaupt begrijpen hoe we een taal begrijpen? Wat ideeëngeschiedenis betreft kom je dan al gauw bij twee auteurs terecht: Quentin Skinner en Reinhart Koselleck. Skinner betoogt, in zijn programmatische artikel 'Meaning and Understanding in the History of Ideas', dat er niet zoiets bestaat als de geschiedenis van een 'idee' los van de context waarin een begrip gebruikt wordt: 'Ideas have agents'. Het doel van de ideeëngeschiedenis zou daarom moeten zijn te begrijpen 'what an author was doing in writing a particular text'. Een plausibel standpunt, alleen krijg je zo wel een hele saaie begripsgeschiedenis van steeds verder gespecificeerde contexten. Skinner heeft zich dan ook niet aan zijn eigen regels gehouden in zijn magnum opus *The Foundations of Modern Political Thought*. Maar qua rijkdom aan historische *couleur locale* kan Skinner niet tippen aan Reinhart Koselleck, en dan vooral diens laatste (postume) bundel *Begriffsgeschichten* (2006). Koselleck's hypothese is dat de 'politiek-sociale grondbegrippen' waarmee we onszelf en onze situatie definiëren rond 1800 een ingrijpende begripsverschuiving ondergaan. In *Begriffsgeschichten* beschrijft hij die verschuiving aan de hand van begrippen als 'vooruitgang', 'revolutie', 'crisis', 'Bildung' – niet, zoals eerder in het immense lexicon *Geschichtliche Grundbegriffe*, via lemma's vol verwijzingen naar canonieke auteurs, maar eerder als een soort historisch antropoloog die verslag doet van zijn veldwerk. Waar Skinner zichzelf teveel beperkingen stelt, veroorlooft Koselleck zich wel eens teveel filosofische vrijheden, bijvoorbeeld als hij aan grondbegrippen een 'op toekomstige verwezenlijking gerichte oriëntatie' toeschrijft. Koselleck en Skinner moet je dan ook eigenlijk naast elkaar lezen.

Voor een instap in de theoretische taalkunde kun je het beste *The Language Instinct* van Steven Pinker ter hand nemen, of *The Unfolding of Language* van Guy Deutscher. Voor *Foundations of Language* (2002) van Ray Jackendoff is meer achtergrondkennis nodig. Hierin probeert Jackendoff een brug te slaan tussen generatieve taaltheorieën, die taal als een formeel syntactisch systeem benaderen, en *evolutionaire* en *functionalistische* benaderingen die kijken naar betekenisgeladen idiomen en constructies. Volgens Jackendoff is er een continuüm tussen grammatica en lexicon, dat wil zeggen tussen algemene regels en unieke woorden en uitdrukkingen. Opnieuw volgens Jackendoff doorloopt taal in zijn evolutie verschillende stadia van grammaticalisering, en zijn er in de taal rudimenten te vinden van eerdere stadia: bijvoorbeeld losse uitdrukkingen (au! hoera!), kindertaal, *basic variety* (het niveau van onvervoegde korte zinnen waar volwassen immigranten op blijven steken zonder taalonderwijs) en *pidgins* (mengtalen die ontstaan in linguïstisch gemengde groepen). Ten derde is taal volgens Jackendoff niet gebouwd rond de syntax, maar hebben semantiek, fonetiek (en ook visuele cognitie en muziek) een vergelijkbare structuur: de zogenaamde 'Parallel Architecture'. Al met al is *Foundations of Language*

een prachtig encyclopedisch overzicht van taaltheorieën en een poging ze met elkaar in overeenstemming te brengen. Als ik mijn proefschrift af heb, wil ik nog altijd een paar artikelen over theoriekeuze in de linguïstiek schrijven.

Objectivity (2007) van Lorraine Daston en Peter Galison was in zekere zin mijn uitweg uit een al te talig universum. Daston en Galison beschrijven namelijk manieren waarop kennis gerepresenteerd wordt in afbeeldingen, vooral in 'atlassen' en compendia. Hun uitgangspunt luidt, 'Objectivity has a history': wat geldt als een 'wetenschappelijke observatie' en hoe die moet worden weergegeven verandert door de tijd, en daarmee ook de opvatting van wat 'wetenschap' is en over wat voor 'epistemische deugden' een goede wetenschapper moet beschikken. Daston en Galison onderscheiden daarin verschillende fasen, gekenmerkt door 'waarachtigheid', 'mechanische weergave', 'geordende weergave', 'het oordeel van de expert' en 'presentatie' van fenomenen die alleen indirect zijn waar te nemen. *Objectivity* is met al die plaatjes een van de weinige wetenschapsfilosofische boeken die leuk zijn om door te bladeren. In mijn proefschrift probeer ik een vergelijkbaar proces te beschrijven in de geesteswetenschappen: een verandering in de manieren waarop informatie in kennis wordt omgezet. Alleen gaat het daarbij jammer genoeg vooral om geleerden die tekst in tekst omzetten. En waarschijnlijk zal mijn proefschrift wel wat dunner uitvallen. Maar ik hoop er zoveel mogelijk plaatjes in te proppen.

Alumnus

In deze rubriek vertelt een alumnus iets over zijn of haar loopbaan na een studie Geschiedenis in Nijmegen. In dit nummer is het woord aan **André Geurts** (1956), die in 1979 afstudeerde.

Grenzen verleggen

Dat André Geurts in Flevoland terecht zou komen, had hij nooit verwacht toen hij in 1974 begon aan de opleiding Geschiedenis. Hij wilde zich vooral bezighouden met de vakken waarin hij op school erg goed was: geschiedenis en aardrijkskunde. Omdat hij geen wiskundeknobbel had, koos hij uiteindelijk voor geschiedenis. Geurts: 'In het eerste jaar dacht ik nog dat ik leraar zou worden en na mijn afstuderen snel zou terugkeren naar Limburg. In mijn tweede jaar wist ik al dat ik geen les wilde geven op een middelbare school, dat onderzoek mij trok en dat de terugkeer naar mijn geboortegrond niet erg realistisch was als ik een loopbaan bij een onderzoeksinstelling ambieerde.' In 1979 legde hij het doctoraalexamen met goed gevolg af. Zijn hoofdvak was Nieuwe Geschiedenis vóór 1870, met als bijvakken Hulpwetenschappen van de Geschiedenis (paleografie en handschriftenkunde) en Kunstgeschiedenis der Middeleeuwen. Bij de onderafdeling Hulpwetenschappen van de Geschiedenis (destijds ondergebracht bij de afdeling Middeleeuwse geschiedenis) werd Geurts al in zijn tweede studiejaar student-assistent. Tot aan zijn afstuderen gaf hij in die functie paleografielessen, begeleidde hij colleges handschriftenkunde en deed hij onderzoek naar oude handschriften en vroege gedrukte boeken.

Van zijn studententijd herinnert Geurts zich nog goed dat extra inzet beloond werd. Als hij en zijn medestudenten door een onderwerp van een werkcollege gegrepen werden, stopten zij veel tijd in de voorbereiding. 'We lieten ons niet afremmen door het feit dat er maar een beperkte tijd voor beschikbaar was. De beloning voor al die inzet was in een paar gevallen de publicatie van de onderzoeksresultaten in een historisch tijdschrift. Dat gaf echt het gevoel dat je als aankomend historicus op de goede weg zat.' Na zijn studie was hij echter niet voorbereid op het feit dat onderzoeksresultaten op een andere manier en via andere media gepresenteerd kunnen worden dan in wetenschappelijke publicaties. In zijn latere loopbaan heeft hij deze eenzijdige gerichtheid op wetenschappelijke artikelen en boeken gelukkig gemakkelijk kunnen bijstellen. Huidige geschiedenisstudenten raadt hij dan ook vooral aan hun horizon te verbreden. Toen hij studeerde bestonden er nog geen mogelijkheden om als stagiair kennis te maken met toekomstige werkgevers (tenzij je leraar wens te te worden op een middelbare school). Een tijdje in het buitenland studeren was destijds mogelijk, maar werd slechts door een enkeling gedaan. Geurts: 'Werken in een andere dan de veilige Nijmeegse omgeving kan zeer verrijkend

zijn en je perspectieven op een baan na het afronden van je studie vergroten. Ik ben nog wel eens een beetje jaloers op mensen die tijdens hun studietijd geen kans onbenut laten om buiten de muren van de eigen universiteit te kijken.'

Tussen augustus 1979 en november 1987 was hij in verschillende tijdelijke functies werkzaam bij de sectie Geschiedenis van zijn alma mater. 'Toen ik na mijn doctoraalexamen aan de Nijmeegse universiteit kon blijven werken, was dat eigenlijk een haast vanzelfsprekende voortzetting van hetgeen ik als student-assistent al deed. Ik kreeg toen wel steeds meer mogelijkheden om mijn wetenschappelijk werk op de meest uiteenlopende wijzen te presenteren: in publicaties, voordrachten, congressen en tentoonstellingen', vertelt Geurts. Het student-assistentenschap zorgde er ook voor dat duidelijk werd dat Geurts niet alleen communicatief, maar ook organisatorisch zijn mannetje stond. Hij leerde projectmatig werken en dat kwam hem goed van pas in zijn toekomstige functie, als historisch onderzoeker in Lelystad bij het Sociaal Historisch Centrum voor Flevoland (vanaf 1990) en nog later bij het Nieuw Land Erfgoedcentrum (vanaf 2004). Geurts' leven verplaatste zich naar de Randstad: in 1997 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam op een studie naar de geschiedenis van de landschapsinrichting in de IJsselmeerpolders (*De 'groene' IJsselmeerpolders. Inrichting van het landschap in Wieringermeer, Noordoostpolder, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland*, Amsterdam 1997). Geschiedenis van de ruimtelijke ordening en de omgang met cultureel erfgoed zijn sindsdien zijn specialismen geworden. Geurts: 'Daardoor is uiteindelijk mijn tweede liefde naast geschiedenis, de geografie, toch nog heel nadrukkelijk op mijn professionele pad gekomen.'

In 2006 werd hij conservator van Nieuw Land Erfgoedcentrum, in 2009 tevens Provinciaal Museumconsulent Flevoland. Duidelijk is dat hij wat historische thematieken betreft zijn bakens heeft verzet. Zijn Nijmeegse geschiedenisstudie bleef voor hem echter een fundament waarop hij steeds kon terugval len. 'Mij is het ambachtelijk karakter van de Nijmeegse geschiedenisstudie het meest bijgebleven. Toen ik in de jaren zeventig van de vorige eeuw in Nijmegen studeerde, stonden een methodisch goed literatuuronderzoek, een kritische omgang met bronnen, het helder formuleren van vraagstellingen, het opbouwen van een consistent betoog, taalvaardigheid en het nauwgezet verantwoorden van wat je als historicus wel en niet doet in het centrum van de aandacht. Als studenten vroegen we ons wel eens af wanneer we na kennisneming en toepassing van al de methoden en technieken van de academische geschiedbeoefening nu eens eindelijk aan de inhoud – de geschiedenis zelf – zouden toekomen.' Deze ambachtelijke basis gaf Geurts de zekerheid dat hij in principe elk onderzoeksthema aankan, zodra hij maar bereid is zich er serieus in te verdiepen. 'Ik durf nu gerust te zeggen: u vraagt, wij draaien!'

Bij tijd en wijle heeft hij als conservator de mogelijkheid om kleine onderzoekjes uit te voeren en daarover te publiceren en voordrachten te houden. Ook wordt hij nog aangesproken op onderzoek dat hij vroeger heeft uitgevoerd. Zo houdt hij zich nog altijd bezig met zijn 'Nijmeegse specialisatie' in de boekgeschiedenis: onderzoek van oude boekbanden heeft hij als een nuttige vrijetijdsbesteding kunnen behouden, die hij op academisch niveau beoefent. Geurts'

grenzen zijn verlegd, zowel geografisch als wat betreft thematiek en periode van onderzoek. Toch heeft hij zijn zuidelijke en Nijmeegse wortels nooit verloochend.

Uit de Ivoren Toren informeert de Ex Tempore-lezers over de veelzijdige activiteiten van de medewerkers van Geschiedenis, in de ivoren toren van de wetenschap, maar ook erbuiten. Naast korte nieuwsberichten krijgen bovendien één of twee medewerkers de gelegenheid om zichzelf of hun onderzoeksproject voor te stellen.

Nieuws

In opdracht van de Tweede Kamer evalueert de Radboud Universiteit Nijmegen het Verdrag van Lissabon. Centraal in het onderzoeksproject staat de werking en effectiviteit van het subsidiariteitsinstrument in een groot aantal lidstaten. Daarnaast bestuderen de onderzoekers eventuele andere instrumenten die nationale parlementen na het Verdrag van Lissabon hebben ingevoerd om de controle op het Europese wetgevingsproces te versterken. De resultaten van het onderzoek zullen door de Tweede Kamer gebruikt worden om te reflecteren op de manier waarop ze controle uitoefent op Europese besluitvorming. Prof. dr. **Carla van Baalen** en dr. **Hilde Reiding** (Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, RU Nijmegen) en dr. **Wim van Meurs** (Politieke Geschiedenis, RU Nijmegen) werken aan het onderzoek mee. Meer informatie over dit evaluatieonderzoek is te vinden op: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/33818/kst-33901-1.html>.

De macht van de Romeinse keizer was vrijwel absoluut, maar er bestond geen formele procedure voor het doorgeven van die macht aan een opvolger na zijn overlijden. Deze afwezigheid van enige opvolgingsregeling leidde onvermijdelijk tot bloedige conflicten tussen verschillende troonpretendenten. **Ylva Klaassen** onderzocht hoe de politicus en historicus Tacitus de troonopvolging in de eerste eeuw van het Romeinse keizerrijk beschrijft. In zijn geschiedwerken roept hij indirect verschillende vragen op met betrekking tot het keizerschap: wat maakt iemand geschikt voor die taak, wie bepaalt dat, en hoe kan keizerlijke macht het beste doorgegeven worden? Op 7 juli 2014 promoveerde Klaassen in Nijmegen op haar onderzoek getiteld: *Contested Successions. The Transmission of Imperial Power in Tacitus' Histories and Annals*.

In museum De Stratemakerstoren (Waalkade 83) wordt het Karel de Grote-jaar gevierd met een tentoonstelling over Karel de Grote en Nijmegen. In een aantal panelen komen alle historische bronnen van de verbinding tussen de keizer en de keizerstad aan de orde. Dr. **Sven Meeder** en Radboud-alumna **Johanneke Uphoff** waren betrokken bij de totstandkoming van deze tentoonstelling.

Rond 845 schreef Hildemar van Corbie een commentaar op the Regel van Benedictus. Dit lange werk is een belangrijke bron voor het vroegmiddeleeuwse kloosterleven, maar de tekst is slechts in twee obscure negentiende-eeuwse edities beschikbaar voor historici. Maar daar is nu verandering in gekomen: er is eindelijk een Engelse vertaling van het volledige werk (online) voorhanden, gemaakt door een samenwerkingsverband van niet minder dan 67 historici. Dr. **Sven Meeder** nam hoofdstuk vijf, over gehoorzaamheid, voor zijn rekening.

Op 8 mei verzorgde de Amerikaanse historica prof. Margaret Jacob (UCLA) in Nijmegen een masterclass over haar nieuwste boek *The First Knowledge Economy* en een lezing over de erfenis van de Verlichting. Haar bezoek vond plaats op uitnodiging van het Soeterbeeck Programma en promovendus **Jordy Geerlings**.

Conferenties in het voorjaar en de zomer van 2014

De onderzoeksgroep 'Religious Orders and Religious Identity Formation' organiseerde op 16 en 17 juni 2014 haar eindsymposium. Hiervoor kwamen 20 specialisten uit Italië, de Verenigde Staten, Frankrijk, Portugal, Zwitserland en het Verenigd Koninkrijk bijeen in Nijmegen.

Op het jaarlijkse *International Medieval Congress* in Leeds (7-10 juli) was ook in 2014 een Nijmeegse delegatie aanwezig. Dr. **Daniëlle Slootjes** hield een paper met de titel 'The Sons of Constantine and the Scope of Their Empire' in een sessie over de dynamische Romeinse wereld van de vierde eeuw n. Chr. waarin Constantijn de Grote het christendom accepteerde naast de bestaande religies in zijn rijk en daarmee een nieuwe impuls gaf aan het politieke en religieuze leven in het Romeinse Rijk. In een sessie over Karolingische ideeën over het keizerrijk sprak **Dorine van Espelo** in een paper getiteld '99 Problems: The Codex Carolinus in its Late Carolingian Context' over de latere negende-eeuwse interesse in en omgang met een collectie van pausenbrieven, bekend als de Codex Carolinus, die door Karel de Grote is laten opstellen in 791. In een sessie over Karolingische schrijfcultuur gaf dr. **Sven Meeder** een paper met de titel 'Monte Cassino and the Carolingian Empire', over de rol van het klooster Monte Cassino in de Karolingische promotie van de Regel van Benedictus. In samenwerking met Marianne Ritsema van Eck (Universiteit van Amsterdam) organiseerde promovendus **Kor Bosch** twee sessies over middeleeuwse reisverslagen en presenteerde hij een paper over ooggetuigenverslagen van het begroetingsceremonieel aan het pauselijk hof.

Promovenda **Maaïke Derksen** organiseert samen met Margriet Fokken van de Rijksuniversiteit Groningen op 29 augustus een workshop in het kader van haar onderzoek. In deze workshop staat de problematiek rondom het benutten van tekstuele, visuele en materiële bronnen in het onderzoek naar stemmen van de gemarginaliseerde 'ander' in de koloniale geschiedenis. Dr. Kim Wagner van de

Queen Mary University of London zal als spreker optreden. Er zullen specialisten uit Engeland, Duitsland, België, Zwitserland en Nederland aanwezig zijn.

Nieuwe Nijmeegse publicaties

Pietro Delcorno, *Lazzaro e il ricco epulone: Metamorfosi di una parabola fra Quattro e Cinquecento* (Il Mulino, Bologna 2014).

In de vijftiende en zestiende eeuw onderging de parabel een opvallende metamorfose. In het recent verschenen boek *Lazarus and the Rich Man: Metamorphoses of a Parable between Fifteenth and Sixteenth Century* (oorspronkelijke titel *Lazzaro e il ricco epulone: Metamorfosi di una parabola fra Quattro e Cinquecento*) staat de parabel over arme Lazarus en de rijke man centraal. Promovendus Middel-eeuwse geschiedenis Pietro Delcorno toont hoe hierin gereflecteerd wordt op vraagstukken uit een sterk veranderende samenleving. Het boek, gepubliceerd door de gerenommeerde Italiaanse uitgever Il Mulino, komt voort uit het NWO onderzoeksproject *Religious orders and religious identity in late medieval and early modern Europe*, waarbinnen Delcorno werkt aan zijn promotieonderzoek. Hoewel het boek inzoomt op een ander thema, sluit het methodologisch gezien aan bij het proefschrift waar Pietro Delcorno momenteel aan werkt binnen het onderzoeksinstituut *Historical, Literary and Cultural Studies*.

Remco Ensel, *De Nederlander in beeld. Fotografie en nationalisme tussen 1920 en 1945* (Amsterdam University Press, Amsterdam 2014).

Tussen 1936 en 1938 ontwierp fotografe Eva Besnyö in opdracht van de Holland-Amerika Lijn een fotowand voor het passagiersschip Nieuw Amsterdam. In dezelfde jaren schreef Hendrik Marsman zijn gedicht 'Herinnering aan Holland' en verschenen fotoboeken als 'De Nederlandse volkskarakters' en 'Volk van Nederland'. Al deze artefacten probeerden het uiterlijk en innerlijk van de echte Nederlander vast te leggen. In *De Nederlander in beeld. Fotografie en nationalisme tussen 1920 en 1945* van de hand van dr. Remco Ensel staat Besnyö's fotowand centraal. Ensel laat de lezer kennismaken met Nederlandse iconen als 'het Breiend Zeeuws meisje' en de 'Volendammer visser'.

Uitgelicht

Bert Roest (red.), *De last der geschiedenis. Beeldvorming, leergezag en traditie binnen het historisch metier* (Uitgeverij Valkhof Pers, Nijmegen 2013). ISBN: 978 90 5625 406 3. €24, 50.

Een bundel van en voor vakgenoten

Op 20 december 2013 nam Peter Raedts officieel afscheid als hoogleraar middel-

eeuwse geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Ter gelegenheid daarvan werd hem, geheel volgens academisch gebruik, een *liber amicorum* aangeboden. In het boek vallen ook de termen 'Festschrift' en 'afscheidsbundel' en in het persbericht van de uitgever staat te lezen dat deze bundel oorspronkelijk verscheen als een 'geschenk' voor Peter Raedts. Hoe we deze verzameling van achttien studies nu precies moeten noemen, doet er eigenlijk niet zoveel toe. Feit is dat de redacteur er in is geslaagd om naar aanleiding van het emeritaat van Raedts op redelijk korte termijn achttien collega's en vrienden bereid te vinden een artikel te schrijven over de vraag hoe zij omgaan met 'de last der geschiedenis'. Met dit op het eerste gezicht wat zorgelijk klinkende thema bedoelt Roest dat het voor hedendaagse historici vaak lastig is om bestaande beeldvorming over het verleden te doorbreken. Bovendien hebben zij er, volgens hem, vaak moeite mee om nieuwe benaderingswijzen en onderzoeksmethoden toe te passen en aanvaard te krijgen. Deze verstarring zou ontstaan zijn door de professionalisering van de geschiedbeoefening in de negentiende eeuw.

De achttien aangezochte auteurs hebben het aangereikte thema ieder op hun eigen manier ingevuld. Ed Jonker stelt als enige de vraagstelling überhaupt ter discussie. In zijn heldere bijdrage 'Geschiedenis zonder last en ruggespraak' maakt hij duidelijk dat historici altijd bewust of onbewust rekening houden met voorafgaande interpretaties en benaderingen. Dat is zeker geen 'last', maar een gegeven dat erkend moet worden. Jonker legt dit uit aan de hand van *De ontdekking van de Middeleeuwen* van Raedts. In die studie gaat het niet om de middeleeuwen zelf, maar om het historisch discours, de historiografie van de middeleeuwen. Het accent ligt weliswaar op de beschrijving van de beeldvorming van de middeleeuwen, maar tegelijk signaleert Jonker dat hierbij ook duidelijk sprake is van een verlangen naar een directe ervaring met het middeleeuwse verleden zelf.

Studies die de middeleeuwen zelf betreffen zijn schaars in deze bundel. Mayke de Jong geeft een fraai overzicht van voortschrijdend onderzoek naar de voor mediëvisten bekende Pseudo-Isidorische decretalen. Onder de titel 'Pseudo-Isidorus en de (dis)continuïteit van het pausdom' behandelt zij de historiografie van deze beroemde vervalsing. Aan het slot vraagt zij zich af of hier eigenlijk wel van een vervalsing gesproken kan worden. Spannende lectuur, omdat wij gedwongen worden ons bestaande begrip van 'vervalsing' nader te overwegen.

Ook het artikel van Catrien Santing is een interessante bijdrage aan de beoefening van de middeleeuwse geschiedenis, omdat het een origineel thema aansnijdt. In 'De *Vierge ouvrante* als open deur naar een relevante Middeleeuwen beoefening' maakt zij duidelijk welke rol deze 'openklapbare Maria's' in de laatmiddeleeuwse devotie konden hebben. De bestudering van deze erg sensuele beelden geeft ons volgens haar een 'kijkje in het rijke gevoelsleven van de middeleeuwer'. Ineke van 't Spijker onderzoekt in 'Augustinus. Homo interior en socialis vita' de raakvlakken tussen individueel innerlijk en gemeenschapsleven bij de kerkvader Augustinus. Zij ervaart enigszins 'de last van het verle-

den', omdat er al zoveel over Augustinus is gepubliceerd. Dit verhindert haar echter niet verder te kijken dan de bestaande literatuur. Door terug te gaan naar de bronnen zelf probeert zij Augustinus' opvatting over de verhouding tussen het innerlijk en het uiterlijk te doorgronden.

En dan hebben we de artikelen over 'de middeleeuwen zelf' eigenlijk wel gehad. Alle andere bijdragen gaan over de beeldvorming rond een bepaalde historische gebeurtenis of letterlijk over de verbeelding van de middeleeuwen. Het beste voorbeeld van dat laatste is het helder gecomposeerde artikel van Jan Kuys: 'Het standbeeld van hertog Karel van Gelre. Monument voor een schurk of een held'. Deze microstudie past uitstekend in deze bundel voor Raedts omdat daarin levendig de lotgevallen van het in 1949 in Arnhem opgerichte standbeeld voor Karel van Gelre worden beschreven. Een fraai voorbeeld van een regionale/lokale poging tot 'invention of tradition'. Zonder aantoonbaar resultaat overigens voor de maatschappij van nu, aangezien deze Karel niet is doorgedrongen in het collectieve bewustzijn.

De drie artikelen over de klassieke oudheid van respectievelijk Nathalie de Haan, Olivier Hekster en Daniëlle Slootjes heb ik met veel plezier gelezen, maar hadden ook afzonderlijk in een vaktijdschrift gepubliceerd kunnen worden. Zij geven goed weer met welke onderzoeksvragen deze collega's zich de laatste tijd bezighouden. Dat geldt ook voor de bijdrage van Peter Rietbergen: 'Verledenverbeeldingen in de St. Pieter'. Hij schetst daarin de geschiedenis van de verering van de apostel Petrus en de verbeelding daarvan in de St. Pieter in Rome. Het verhaal van het archeologisch onderzoek naar 'het ware graf' van Petrus leest als een Dan Brown novelle. Tegelijk kan dit artikel als aanvullende reisgids voor een bezoek aan de St. Pieter dienen. Dat is in zekere zin ook het geval met de omvangrijke casestudy van Paul Stephenson, de huidige hoogleraar middeleeuwse geschiedenis in Nijmegen. De titel 'De ontdekking van Byzantium vanaf de late middeleeuwen' geeft precies aan waar hij het over heeft. Zijn relaas is vooral gebaseerd op reisverslagen van lieden die in de vijftiende eeuw Constantinopel bezochten en daarvan in tekst en beeld verslag deden. De bijgeleverde illustraties prikkelen de nieuwsgierigheid de monumenten in het huidige Istanbul zelf te gaan bekijken.

Niet alle artikelen kunnen hier besproken worden, maar ik hoop dat duidelijk is geworden met welke onderwerpen en onderzoeksmethoden Nederlandse historici thans bezig zijn. In de pluriformiteit van hun bijdragen weerspiegelt zich de brede belangstelling van de afgetreden hoogleraar. Ik denk dat hij het lezen van dit 'geschenk' niet als een 'last' heeft ervaren, maar eerder als een stimulans verder te gaan met historisch onderzoek.

Deze recensie van de uitgelichte publicatie is geschreven door dr. Nico Lettinck (1951). Hij promoveerde in 1983 aan de VU op de geschiedbeschouwing in de Middeleeuwen en was docent Geschiedenis aan de Hogeschool Windesheim te Zwolle.

De Geschiedenis meester

In deze rubriek presenteren wij met trots de lijst van afgestudeerden van het collegejaar 2012-2013.

Alofs, N., *Diplomaten voor de nieuwe tijd? De doorwerking van de internationale en nationale ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog op het werving- en selectiebeleid van de Buitenlandse Dienst van het ministerie van Buitenlandse Zaken in de periode 1949-1954* (02-04-2013, Kaal en Van Leeuwen, P&P).

Beijaard, F.S., *Obsidibus Traditis. De laat antieke perceptie van gijzelneming in de context van interculturele diplomatie* (11-07-2013, Slootjes en Foubert, RA).

Berends, L.H.M., *Van dag tot dag. Over het gebruik van egodocumenten aan de hand van dagboeken geschreven tijdens de Slag om Arnhem* (15-08-2013, Rosendaal en Savenije, AG).

Berg, van den, D.J., *De koloniale geschiedenis in schoolboeken. Een narratieve en deconstructieve analyse van de koloniale geschiedenis in Wereld in Wording en Sprekend Verleden tussen 1950 en 2012* (29-08-2013, Mak en Eickhoff, AG).

Bierens, S.A., *Een reis naar de tropen. Percepties van de koloniale wereld in reisverslagen van Nederlandse vrouwen in het fin de siècle* (25-01-2013, Meens en Rietbergen, AG).

Bierman, J.T., *Het Binnenhof als Paleis der Natie? Het politieke vertoog over de natie in het Nederlandse parlement, 1848-1887* (16-05-2013, Aerts en Hoetink, P&P).

Bleichrodt, R.P., *'Het generaalsconflict'. Politiek-militaire verhoudingen onder het premierschap van Biesheuvel en Den Uyl* (28-01-2013, Aerts en Bos P&P).

Bouwmans, J.L.F.M., *De Nederlander en ontwikkelingssamenwerking* (15-05-2013, Kaal en Hoetink, AG).

Bovekerk, H.C.W., *The Representation of Gas Chambers in Holocaust Films, 1944-2013* (30-08-2013, Ensel en Eickhoff, PH).

Bruggink, M., *Pioniers in de sport. De eerste Afro-Amerikaanse sporters in de MLB en de NBA in de culturele herinnering van de Verenigde Staten* (04-09-2012, Derks en Eickhoff, AG).

Bruijn, de, M., *La Vertu en de 'Nederlandse Revolutie'. De politiek-culturele betekenis van een Leidse vrijmetselaarsloge, 1767-1800* (14-08-2013, Rosendaal en Geerlings, AG).

Camp, A.J.M., *'Ze zijn er weer.' Een onderzoek naar de bestrijding van de Centrum-partij in de periode 1980-1986* (16-04-2013, Marteel en Kaal, AG).

Dam, Y.M., *Nederlands nationalisme en Zuid-Afrika, 1870-1940. Het denken over Nederland en de Nederlandse identiteit tussen 1870 en 1940 aan de hand van de Boerenliefde* (26-08-2013, Van Meurs en Kaal, AG).

Dijk, van, B., *Parliamentary Diplomacy in European Union decision-making. The Road to Best Practice in the Tweede Kamer* (30-08-2013, Van Baalen en Van Meurs, P&P).

Donks, H.H., *History is idle gossip. The relation between academic history and historical fiction concerning the emperor Julian* (26-08-2013, Stephenson en Slootjes, RA).

Erens, E., *De laatste vrouw van het West-Romeinse rijk. Drie motieven in de contemporaine literaire beeldvorming van Galla Placidia* (30-08-2013, Foubert en Slootjes, RA).

Ernste, K.C., *Aanraden of afraden? Universitaire beleidsreacties op de loyaliteitsverklaring* (26-08-2013, Brabers en Savenije, AG).

Figueira, R., *'Kameraden van Guinee'. De representatie van de koloniale oorlog in Guinee-Bissau door Portugese oorlogsveteranen* (30-08-2013, Eickhoff en Mak, AG).

Franzen, R., *Het NIOD-rapport over Srebrenica in de Nederlandse krant. Een onderzoek naar de weergave van het geschiedwetenschappelijke NIOD-rapport betreffende de val van Srebrenica en de daarop volgende massamoorden in het Reformatorisch Dagblad, het Algemeen Dagblad en de Volkskrant* (14-06-2013, Eickhoff en Rosendaal, AG).

Gent, van, T., *Joop den Uyl. Een analyse naar de ontwikkelingen in zijn politieke denken vanaf zijn periode bij de Wiardi Beckmanstichting tot aan zijn wethouderschap in Amsterdam* (19-10-2012, Kaal en Marteel, P&P).

Guillaume, F.J.G., *Non Vi Sed Disputando. De Ontwikkeling van het Romeinse Diplomatieke Apparaat in de Late Oudheid* (30-08-2013, Slootjes en Meeder, RA).

Gurp, van, G.A.J., *De Gouden Eeuw onthuld. Een onderzoek naar standbeelden opgericht tussen 1813 en 1940 aangaande de Gouden Eeuw* (22-02-2013, Rosendaal en Eickhoff, AG).

Houben, J.H.J., *Het koninkrijk der Nederlanden in het Nederlandse geschiedenisonderwijs ca. 1900 - 2010* (31-01-2013, Van Leeuwen en Hoetink, P&P).

Ijken, G.R.S., *'It looked a clean job from below.'* Herinneringen en beeldvorming met betrekking tot jachtoliegers tijdens de Eerste Wereldoorlog en het Interbellum (26-08-2013, Marteel en Van Meurs, AG).

Ijsendoorn, M., *Broedertwist en tirannie: Het ontstaan van de negatieve Romulus* (12-08-2013, De Kleijn en Slootjes, RA).

Keune, A., *Ongezien maakt ongeliefd. De afstand tussen politiek en burger in de jaren vijftig* (23-08-2013, Aerts en Hoetink, P&P).

Laat, de, L., *Extremisme als label. Een onderzoek naar het extremistische karakter van de herboren Ku Klux Klan in de Verenigde Staten (1915-1930)* (04-07-2013, Kok en Walhout, AG).

Lammertink, O., *Kwetsbare vrouwen of sterke moeders? Een onderzoek naar de 'vulnerability' van Amsterdamse ongehuwde moeders in de tweede helft van de negentiende eeuw* (23-08-2013, Janssens en Kok, AG).

Lormans, A.H.M., *Een congregatie, vele gezichten. Indentiteit van Mill Hill en haar leden, 1940-1965* (02-08-2013, Brabers en Monteiro, AG).

Lubbers, A.M., *Too bad to marry? Een onderzoek naar de huwelijkskansen van criminele vrouwen uit Enschede, Lonneker, Hengelo en Almelo tussen 1895 en 1915* (28-09-2012, Janssens en Bultman, AG).

Lunteren, van, P.W., *Georg Ritter von Schönerer. Een contemporaine schets van een politicus in vergelijking met zijn historiografisch beeld* (24-05-2013, Rosendaal en Kaal, AG).

Manders, S.M., *Plaid Cymru: een Europees schaap? Plaid Cymru en haar visie op Europese integratie in het verkiezingsmateriaal 1945-1999* (14-08-2013, Kaal en Van Zon, P&P).

Meer, van der, H.J., *De afwachter dominee. De Nederlandse politiek en de mensenrechtenkwessies in Zuid-Afrika en Rhodesië tussen 1965 en 1980* (30-11-2012, Van Meurs en Leenders, P&P).

Meerakker, van de, A.A.H., *'Een Paars Gedrocht' of 'Een Historische Kans'. Onderzoek naar de waardering voor Paars in De Telegraaf, Trouw en de Volkskrant* (30-11-2012, Aerts en Kaal, P&P).

Pedd, J.R., *Operatiën & Inlichtingen aan het begin van de Koude Oorlog. De Neder-*

landse stay behind organisatie en het buitenlands beleid (17-07-2013, Hoetink en Van Meurs, P&P).

Prince, M., *De Raad van Europa en het federalistische enthousiasme. De standpunten van het Nederlandse kabinet en de Staten-Generaal over de Raad van Europa tussen 1948-1951* (09-07-2013, Leenders en Van Meurs, P&P).

Pruisscher, M.M.M., *Werken in een land zonder paprika's. Verhalen van gastarbeiders uit voormalig Joegoslavië* (23-05-2013, Mak en Verhoeven, AG).

Renkens, I.M., *De Republikeinse Partij en het milieuvraagstuk. Een onderzoek naar de invloed van de conservatieve beweging op het milieubeleid en de retoriek van Nixon en Reagan* (09-08-2013, Marteel en Kirkels, AG).

Reuvekamp, P., *Pruisens wederopstanding? De rol van de receptie van het Pruisische verleden in het debat rondom de façadenreconstructie van het Berliner Stadtschloss* (27-08-2013, Leenders en Van Meurs, AG).

Schers, J.C.G., *The Status of Episcopal Authority in Rome, 312-461 AD* (10-07-2013, Slootjes en Raedts, RA).

Schute, L.E.M., *Lichtekooien en Lafaards. Genderkritiek in Politieke Spotprenten* (10-01-2013, Mak en Kaal, GEN).

Suitela, F.D.D., *De Roden tegen De Witten. Identiteit, Rituelen en Burgeroorlog op de Midden-Molukken* (17-08-2013, Ensel en Eickhoff, AG).

Theunissen, G.P., *Waterbeheer als rode draad. Een onderzoek naar het uitblijven van substantiële hervormingen van de waterschappen vanaf 1945* (28-01-2013, Aerts en Van Merrienboer, P&P).

Thissen, A.J., *Kijk, in woord en beeld. Over visuele beeldvorming van de VS in het tijdschrift Kijk. Het heden in woord en beeld (1944-45)* (21-12-2012, Leenders en Kaal, P&P).

Tielen, J.J.H., *Vergrijzing in Nederland en Italië* (26-08-2013, Kok en Satter, AG).

Tillaart, van den, R., *Revolutie is onze plicht. Anatomie van het 'volksfascisme' van Zwart Front (1934-1937)* (04-10-2012, Rosendaal en Derks, CG).

Tol, M., *'Kwaliteitsoppositie' of slechts oppositie? De oppositiestrategie van de Tweede Kamerfractie van GroenLinks tijdens Paars I en II in drie praktijkcasussen (1994-2001)* (29-08-2013, Van Baalen en Kaal, P&P).

Uiterwaal, J.S., *Koning en Volk, Oranje en Nederland. Ritueel en ceremonieel bij Oran-*

je inhuldigingen in de negentiende eeuw (28-11-2012, Aerts en Nijenhuis, P&P).

Verhalen, A.S., *'Voor een nieuw en ander Nederland naar bijbelse normen'. Over de weergave van de christelijke identiteit van het GPV, de RPF en de ChristenUnie in hun campagnes voor de Tweede Kamerverkiezingen* (30-08-2013, Kaal en De Jong, P&P).

Verhulst, M.J.M., *Jaren van studie. De parlementaire praktijk van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 1815-1820* (04-07-2013, Aerts en Hoetink, P&P).

Verschueren, A., *De strafrechtelijke vervolging van homoseksuelen in 's-Hertogenbosch. De invloed van de Duitse verordening 81/1940 in de periode 1940-1944* (29-10-2012, Mak en Eickhoff, AG).

Verschuren, T.H.P., *De VVD en Europa: 'Zo vrij als mogelijk, zo gebonden als nodig'. De Europese politiek van de VVD 1990-2005* (17-04-2013, Aerts en Van Meurs, P&P).

Vorst, van der, E., *'Aardig, kunstigh, ende vernuftigh'. Europese opinies over de inheemse bevolking van Ceylon, 1656-1679* (29-05-2013, Rietbergen en Bange).

Wellink, R.H.J., *'Zal de Bondsrepubliek Duitsland nu eindelijk over de brug komen?' De Tweede Kamer en de Bondsdag over de inzet van de strijdkrachten in het voormalige Joegoslavië 1991-1999* (09-01-2013, Van Baalen en Van Meurs, P&P).

Zande, van der, H., *De taak van het geschiedenisexamen. Een onderzoek naar de historische cultuur en het eindexamen geschiedenis op het voortgezet onderwijs in het naoorlogse Nederland* (21-12-2012, Eickhoff en Ensel, AG).

In de volgende *Ex Tempore*:

Een groen blad

(Advertentie)

Pen Shop

**Van Welderenstraat 40
Nijmegen
Tel. 024-3229032**